

Gábor Marianne

Életrajz

Mintegy tízezer kötetnyi feldolgozásra váró könyv, megszámlálhatatlan kézirat, számtalan műtárgy és több száz saját festmény és rajz között él a Városliget közelében a hamarosan 90. születésnapját betöltő Budapest-díjas, érdemes művész, festő és grafikus, az egyetlen olyan élő magyar művész, akinek két képe van az Uffizi képtár önarcképgyűjteményében. A nagy lakásban kézzelfoghatóan vele van 15 éve elhunyt férje, Rónai Mihály András, 1945-ben meggyilkolt apja, Gábor Ignác, és mindenki, a kiterjedt rokoni és baráti körből, akik a 20. századi Magyarország híres és jeles értelmiségi tagjai voltak.

(Az interjúban olvasható, B. J.-vel jelzett jegyzeteket az interjúkészítő írta.)

Apai dédapám, szóval a papa nagyapja, cádik volt, az a legnagyobb tekintély, nyilván tudja, aki olvassa [lásd: caddik]. Mi nem tudtuk. Papa soha nem mondta. Cádik dédpapának gyönyörű neve volt: Léderer Lázár, felesége Weber Eszter.

Nagypapám, Léderer Gábor [Gábriel] rabbi volt Tiszolcon [Tiszolc – nagyközség volt Gömör és Kis-Hont vm.-ben, 1891-ben 3700 szlovák, 1910-ben 3900 szlovák és magyar lakossal, „jelentékeny iparosközség” (Révai Lexikon). Trianont követően Csehszlovákiához került. – A szerk.], a Felvidéken. Később Miskolcon élt, ott is halt meg, de a férjem szerint csak segédrabbi volt. Ez nem járt nagy jövedelemmel. Nagyanyám Klein volt, Klein Lotti. A fényképüket láttam szüleim hálósobájában. Lőcsén vannak eltemetve [Végül is bizonytalan, hogy a nagypapa Miskolcon halt-e meg vagy Lőcsén. – A szerk.]. Nagymama révén voltunk rokonságban Mohácsi Jenővel, akinek az anyját is ismertem. Mohácsi Jenő „Az ember tragédiáját”-t fordította németre, és az ő fordításában adták elő a bécsi Burgtheaterben [Mohácsi Jenő (Mohács, 1886 – 1944) – költő, író, műfordító, újságíróként a „Pester Lloyd” főmunkatársa. Egyformán írt németül és magyarul, több külföldi német nyelvű lapba dolgozott rendszeresen. Németre fordította Vörösmarty Mihály Csongor és Tündéjét, Katona József Bánk bánját és Madách Imre színművét, Az ember tragédiáját. Titkára, 1942-ben alelnöke volt a magyar Pen Clubnak. „Irodalmi tevékenységének javát a német és magyar kultúra kapcsolatainak szolgálatába állította.” 1944. július 8-án deportálták Békásmegyerről, valószínűleg még aznap meghalt a lezárt vagonban (MÉL). – A szerk.].

Apai nagyszüleimről többet nem tudok. Három fiuk született, a legidősebb az én papám volt. Egyik öccse Léderer Lajos [Leo (1876–1898)]. Gyakran volt ízületi gyulladása, ami aztán áthúzódott a szívizomra. Huszonkét évesen halt meg, Lőcsén van eltemetve. Megvan az egyetemi indexe. Az első félév van benne aláírva, a másodikban csak a tantárgyakat írta fel, 1898. február 26-án halála miatt lezárták a leckeönyvét. Jogot hallgatott a budapesti tudományegyetemen. Másik öccse,

Léderer Miksa [n. a. – kb. 1938] ügyvéd lett. Nagy tekintély volt Szepességben, Szepes megye tiszteletbeli főügyésze volt, Lőcsén lakott. Akkor magyar volt, hogy amikor elcsatolták a Felvidéket, otthagyt mindent, házat, tekintélyt meg az egész életét, idejött Pestre, és itt ügyvédkedett, ahol az ezer vagy még több ügyvéd közt volt az egy, és egyáltalán nem volt könnyű élete. Papával nagyon jó testvérek voltak, szerették egymást, és mi is őt. Miksa még háború előtt meghalt betegségben, kb. 1938-ban. Állandóan összejártunk. Főleg ők jöttek, mert hát valamiképpen szerettek hozzánk jönni. Amikor utoljára láttam, mellettem ült a vacsoránál, és úgy mutatta, nagyon fáj. Valami vesedolog volt. Itt a Park Szanatóriumban, a Dózsa György úton, akkor Aréna út – ahol mind a három Gábor gyerek született – halt meg [A Park Szanatórium az egykori Aréna úton, ma Dózsa György út 84/b alatt volt, a második világháború alatt rommá lőtték. – A szerk.]. Emlékszem, jöttem haza a főiskoláról, a mama ott állt a szobában és sírt. A szekrényből zsebkendőt vett ki, és németül, ahogy otthon beszéltünk, mondta: „ist gestorben” [meghalt] – és ez volt a Miksa bácsi. Felesége, Kohn Berta 1946-ban halt meg.

Miksa bácsinak három fia volt, most már egy sincs meg. Mind jogot végzett, kettő ügyvéd lett. Aladár volt a legidősebb, ő ügyvédeskedett, és hatvanéves korában természetes halállal halt meg az 1950-es évek végén. Zoltán a középso, munkaszolgálatban, Ukrajnában halt meg. Ez a család egyik szörnyű története, de egészen különleges. Sorakozó volt, és ő akadályozva volt a sorakozásban, mert a reteráton ült [Reterát (német): illemhely]. Nem tudott sorakozni, nem tudott fölállni, és akkor az őrmester, vagy ki volt a felettes, lelőtte. Lajos volt a legfiatalabb, akit fiatalon elhunyt nagybátyja után neveztek így. Kimondottan gyönyörű férfi volt, de nem az a fogpasztaszépség. Jogot végzett, de újságíróskodott. Már egész fiatalon kiment Angliába, és ott az Observernél volt főmunkatárs. És hogy s miképpen – nyilván nagy sznob volt, és igyekezett –, bekerült a legfelső körökbe, még a királyi családdal is volt kapcsolata. A mostani királynő [II. Erzsébet] gyerekként a térdén lovagolt. Persze akkor még szó sem volt arról, hogy királynő lehet. Volt Lajosnak egy nagy szerelmi ügye, úgy nézett ki, hogy abból házasság lesz, de nem lett, nyilván a család nagyon ellenezte, hogy egy Talleyrand hercegnő hozzámenjen. Végül nem őt, de angol nőt vett feleségül. Kint is halt meg. Három gyereket nem is ismerem. Összesen egyszer volt itthon a felszabadulás után.

Papa, Léderer Ignác Abaújkömlősen [Abaúj-Torna vm., 1910-ben nem egészen 300, 1920-ban nem egészen 400 fő lakta (ma Füzérkömlős). – A szerk.] született, 1868. április tizenharmadikán. Valószínűleg nagypapa őt is rabbinak szánta, mert a budapesti rabbiszemináriumban érettségizett. Később erről egyáltalán nem volt szó. Úgy végezte az összes iskolát, még a középiskolát is, hogy közben tanított, hogy fönntartsa magát. Azt tudom, hogy hónapos szobában – akkor úgy hívták az albérletet – lakott a barátjával, aki orvos lett. Az egyetem előtt még járt az Eötvös utcai felső kereskedelmibe [lásd: kereskedelmi iskolák]. 1894-től a budapesti Királyi Tudományegyetem Bölcsészeti Karán tanult [Ennek az egyetemnek lett a neve később Pázmány Péter, majd Eötvös Loránd Tudományegyetem. – B. J.].

Megtaláltam papa indexében professzorainak fantasztikus névsorát: doktor Heinrich Gusztáv [(1845–1922) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1867–75-ben gimnáziumi tanár, 1875-től 1905-ig a budapesti egyetemen egyetemi tanár, 1891–94-között a Köznevelési Tanács alelnöke. 1905–1920-ban az MTA főtitkára. Hosszú időn át a Budapesti Philológiai Társaság és a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke (MÉL). – A szerk.], Gyulai Pál [(1826–1909) – irodalomtörténész, kritikus, az MTA tagja, a budapesti tudományegyetem tanára volt. A 19. század

második felében meghatározó volt kritikus és irodalompolitikusi tevékenysége (MÉL). – A szerk.], doktor Kármán Mór [(1843–1915) – pedagógus, művelődéspolitikus. 1872-ben a pesti egyetemen magántanár lett. 1872-től 1897-ig az elgondolásai alapján szervezett gyakorló főgimnázium vezető pedagógiatanára, az egyetemi tanárképző intézet filozófia- és pedagógiatanára. 1909-től az egyetemen a neveléstan, lélektan, etika tanára, 1873-tól 1883-ig az Országos Közoktatási Tanács titkára, a „Magyar Tanügy” szerkesztője. Gimnáziumi tanterve (1879) és módszertani munkái több évtizeden át meghatározták a középfokú iskolák munkáját (MÉL). – A szerk.], doktor Hatala Péter [(1832–1918) – orientalista, egyetemi tanár. 1856-ban teológiai doktorátust szerzett, 1861-től a budapesti teológia, 1873–1905 között a bölcsészkaron a sémi nyelvek tanára. 1874-ben kilépett egyházából, és áttért az unitárius vallásra (MÉL). – A szerk.], Goldziher Ignác [(1850–1921) – orientalista, egyetemi tanár, az MTA tagja, 1894-től haláláig a budapesti egyetem bölcsészeti karának sémi filológiai tanszékén egyetemi tanár. Kora egyik legnagyobb sémi filológusa volt. Megalapította a modern, kritikai módszerekkel dolgozó iszlámtörténetet (MÉL). – A szerk.], doktor Beöthy Zsolt [(1848–1922) – irodalomtörténész, esztétikus, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1875–82-ben reáliskolai tanár, 1878-tól egyetemi magántanár, 1883-tól haláláig a budapesti egyetemen egyetemi tanár. 1893-tól 1907-ig az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnöke, 1910–13-ban az MTA másodelnöke, 1900-tól haláláig a Kisfaludy Társaság elnöke (MÉL). – A szerk.]. Elég egzotikus dolgokat hallgatott, például arab nyelvet. Ezeket vette föl, mert ez érdekelte. Elsősorban a nyelvészet, a ritmika.

Legalább tíz nyelven tudott, és szerintem mindegyiket egyedül tanulta. Melyek? Német, francia, olasz természetesen. Aztán nem jiddis, hanem héber, az ősi héber ritmusról írt egy könyvet. Óizlandiból fordította az Edda-dalokat. Szankszritből is fordított. Aztán holland, ógörög, arab és persze latin. Mi az hogy! A gimnáziumban hat évig volt nekem is latin – és mindig mondta, hogy „Segítek neked. Gyere, bármit kell, segítek”. – És én egyetlenegyszer mentem, hogy meggyorsítsam a leckekészítést, hogy ne kelljen szótáraznom – és soha többet nem mentem, mert ahelyett, hogy én egy perc alatt megnéztem volna a szótárban, a papa elkezdte nekem a szó eredetét magyarázni. Ez nálunk különben is asztali téma volt. Mert mindig rendes szabályos ebéd, vacsora volt, a család együtt. És ilyen témák voltak. A szó eredete.

Az 1890-es évek közepén ment Párizsba, és a Sorbonne-on összehasonlító nyelvészetet tanult, közben kint is tanított, és akkor kezdett írogatni. 1896-ban Szomory Dezsőt [(1869–1944) író, újságíró, színműíró. – B. J.] kérte fel a „Magyar Hírlap”, hogy írjon egy cikket az ezeréves évforduló kapcsán, de beteg volt, s helyette a papa keresett fel Párizsban érdekes embereket, hogy mit tudnak a millenniumról. Nagy embereket szerzett, nem tudom, hogy hogyan, de a millenniumról senki nem tudott semmit. Az első a Jules Simon [1814–1896] volt, „a világhírű államférfi, a francia haza bölcse”, aki a lakásán fogadta a papát. Aztán Leroy-Beaulieu [Pierre Paul, 1843–1916], „a világ legnagyobb nemzetgazdásza”, akadémikus. Aztán híres írók, először is Émile Zola [1840–1902], François Coppée [1842–1908], „a franciák jeles költője”, Alfonse Daudet [1840–1897], szintén híres író, Puvis de Chavannes [1824–1898] „az élő legnagyobb és legérdekesebb francia festő” és Hanoteaux [Gabriel], aki „a legérdekesebb, legédesebb, a legfranciább politikusok egyike” [(1853–1944) külügyminiszter, történész]. A cikk a „Magyar Hírlap” 1896. április ötödikei, húsvéti számának első oldalán jelent meg. A mostani „Magyar Hírlap” 1996-ban, napra pontosan leadta ezt az interjút megint a teljes első oldalon.

Papa 1896-ban hazajött, és Budapesten bérelt lakást. Öt éven keresztül [1896–1901] szerkesztette a *Le Progrès* című kétnyelvű, magyar-francia szépirodalmi lapot, amelynek célja, 1939-ben írt önéletrajza szerint „...a francia nyelvet még tökéletesen nem bíró közönségnek, elsősorban a tanuló ifjúságnak a francia irodalmi művek olvasását megkönnyíteni és francia nyelvismereteiket tökéletesíteni. Ugyanezt a célt szolgálta az általam ugyanekkor megindított és szerkesztett »Bibliothèque française« c. gyűjteményes vállalat [*Sic!*], melynek egyes füzetait több közép- és kereskedelmi iskolában segédkönyvül használták és melyet később a Franklin Társulat folytatott”.

És nekem valami dereng halványan, hogy a mama Craiovából [Románia] valamiképpen levelezett ezzel az újsággal, vagyis beküldött rejtvényt vagy ilyesmit. Tehát valamilyen levelező ismeretség kellett hogy legyen kettejük között. Megismerkedésük körülményeit részletesen nem tudom.

Anyai nagyanyám, Rubin Anna szerb zsidó családból származott, akik menekültek Szerbiából, amikor zsidóüldözés volt. De úgy látszik, hogy ottrekedtek majdnem a határon Romániában, Craiovában. A nagypapám, Raiss Móric bőrgyárigazgató volt ugyanitt. Békés megyéből származott. Azt hiszem, hogy gyerekkorban került ki, talán örökbe fogadták, de magyarul szerintem csak ennyit tudott, hogy „Isten velünk”, ezt írta abba az imakönyvbe, amibe bejegyezte a családi eseményeket. Németül beszéltek, mert a zsidó németül is beszél, románul természetesen mindenki, aki Romániában élt, de a jobb családok, mint az övék is, franciául is teljesen anyanyelvi szinten. A család egyáltalán nem beszélt magyarul.

Anyai nagypapám testvérének, Raiss Józsefnek Rimaszombaton [Gömör és Kis-Hont vm.] volt áruháza, erre emlékszem. Neki él az a lánya, Kelen Zsuzsi, aki nekem nagynéném, de fiatalabb nálam. Minden kiállításomon ott van, és mindenkinek elmondja, hogy ő a nagynéném. A mama ősei között volt Tyroler József, aki a Kossuth-bankót metszette [*Tyroler József (1822–1860-as évek) réz- és acélmetsző, nyomtató, kiadó. 1837-ben jött Pestre, itt tanulta a metszést. Eleinte a Tomola-féle műkereskedésben dolgozott, majd a bankjegynyomda alkalmazottjaként ő metszette Wachtler Fülöppel együtt a Kossuth-bankókat. A szabadságharc leverése után ezért néhány hónapig az Újépületben raboskodott. Sokat dolgozott a különböző lapoknak („Hölgyfutár”, „Déliláb” stb.). Önálló metszetei közül Petőfiről, Kossuthról és az első magyar minisztériumról készített művei a legismertebbek. – B. J.*].

Nagyszüleimnek nyolc gyermeke volt. A mama volt a legidősebb, ő 1880-ban született. Hét testvére közül kettő szerencsétlenül járt. Albert tízévesen a Zsilbe fulladt, nem vigyáztak rá a nagyobb gyerekek. Anton pedig háromévesen a bőrgyár udvarán labdázott, a labda beleesett a csirizes hordóba vagy tartályba, és ahogy ki akarta onnan halászni, beesett a tartályba, és megfulladt. Akkor szegény nagymamám harminckét éves korában olyan idegbajt kapott, hogy nem tudott nyelni. Bécsbe vitték, ahol a legjobb orvosok voltak, nyilván jobbak, mint Craiovában, ami egy porfészek lehetett akkor, a múlt előtti század végén. 1892-ben halt meg Bécsben, ott is van eltemetve a zsidó temetőben.

Amikor meghalt a nagymama, a szegény mamám nevelte a kisebbeket. Mindegyiket, öt gyereket, tizenhat éves koráig. Akkor az apja elvett egy tizennyolc éves leányzót. A nevét nem tudom. Azt viszont nagyon jól tudom, hogy olyan volt, mint a mesebeli boszorka. Tüzes piszkavassal verte a gyerekeket. Mert a tizennyolc éves lány nyilván érdekből ment férjhez egy jóval idősebbhez, és terhére volt az a hat gyerek. Tudtommal saját gyereke nem született.

A család nem tartotta a zsidó vallási hagyományokat, de szülei esküvője természetesen zsidó templomban volt. Mama nem is tudta ezeket. Romániában akkor már nem volt kötelező vallástanulás. Mivel Craiova kisváros volt, az Angolkisasszonyoké volt az egyetlen jó iskola, mamám ott érettségizett [Az *angolkisasszonyok (Congregatio Jesu / Institutum Beatae Mariae Virginis)* néven ismertté vált rendet az angol nemesi családból származó Mary Ward (1585–1645) alapította. A rend a jezsuiták nevelési elveit kívánta a nőnevelés gyakorlatára alkalmazni (a lányok vallási és hitéletét kialakítani, őket vallási oktatásban részesíteni iskoláikban és bentlakásos intézeteikben). – A szerk.].

1900-ban a Raiss család kivándorolt Amerikába, az apja a mostohamamával és az öt gyerek, kivéve a mamám. Hirtelen döntés volt. Valószínűleg közrejátszhatott az, hogy félt az idegen világtól. Ez az egyik. De főleg az, hogy megszabadul a boszorkától. Végül itt is ismeretlenbe ugrott, na de itt volt egy imádat a papa részéről, ami eltartott negyvennégy évig, a halálukig.

Szüleim 1900. november elsején esküdtek. Az esküvői dokumentumukon rajta van a fordító, mert mama németül esküdött. (A polgári szertartáson, az anyakönyvi kivonat tanúsága szerint: „Felolvastatván a magyar nyelven nem értő feleségnek, az általa értett német nyelven megmagyaráztatott, helybenhagyatott és aláíratott.”) Semmit nem hallottam, hogy ki volt ott az esküvőn. Azt mesélték különben, hogy annyira nem volt semmijük, hogy az esküvői ebéd egy ládán volt. Ezt azért nem hiszem el, de vagyon nem volt természetesen.

Mama olyan gyönyörű volt – papa mesélte –, hogy a Párizsi Operában őt gukkerezték, nem a színpadot. És van egy fájó emlék, hogy egyszer az Oktogonon mentünk a mamával, és találkoztunk valakivel, akit én akkor láttam először, de mamával ismerős volt. Azt mondta nekem: „Tudja azt, hogy a maga édesanyja volt a legszebb pesti asszony?” És ez a „volt” engem úgy szíven ütött, mert a mama előtt mondta, és ez neki valószínűleg rosszul esett. És még akkor is szép volt. Hát végig szép volt, mert hatvannégy éves volt, amikor meggyilkolták.

Hogy mikortól, nem tudom, mama irodalmi munkásságot folytatott. Egy szót se tudott magyarul, amikor itt maradt. A „Pester Lloyd”-ba és a bécsi „Neues Pester Journal”-ba írt németül novellákat, később már magyarokat fordított. Az írást aztán teljesen abbahagyta. Nem hiszem, hogy titokban folytatta volna. Viszont van egy tele füzet a novelláival – de hát most hogyan tudnám még ezt is elvállalni, hogy kiadatom? Esküvő után már mindent a papával együtt csináltak. Olyan segítőtársa volt, hogy egész életükben mindig együtt dolgoztak.

Papa első ritmikai műve a múlt század legelején jelent meg, „A magyar ősi ritmus” [1908]. A „Nyugat” első évfolyamának [1908] 10. számában Schöpflin Aladár nyolcoldalas tanulmányt írt erről a könyvről. Ez akkor nagyon nagy szenzáció volt, hiszen Schöpflin Aladár nagy tekintély volt [Schöpflin Aladár (1872–1950) – kritikus, irodalomtörténész, író, műfordító, az MTA tagja. A Nyugatnak kezdettől fogva munkatársa, egyik vezető kritikusa volt, dolgozott a radikális értelmiségi Huszadik Századba is. 1909-től a Franklin Társulat irodalmi titkára, 1941-től a Baumgarten-díj kurátora. Jelentős része volt Ady, Móricz és mások elismertetésében (MÉL). – A szerk.]. A következő ritmikai műve „A magyar ritmus problémája” [1925], az utolsó pedig „A magyar ritmika válaszója” [1942] volt. Németországban jelent meg „Az ősi héber ritmus” (Der hebräische Urrhythmus, Giessen, 1929) című könyve héber és német nyelven. A mama imakönyvében vannak a nagy kincsek, a különleges levelek. Gyönyörű héber-német nyelvű imakönyv, fémkeretes bársonykötésben, elefántcsont-berakással, fémcstallal zárhatóan. Ez az az

imakönyv, amibe nagypapám feljegyezte felesége és gyermekei születési, illetve halálozási dátumát, s a végére odaírta: Isten velünk. Rengeteg kincs van benne. Például az összes nagy magyar nyelvésztől van a papámnak levele.

Papámnak sok más munkája is volt. Edda-dalok, az óízlandi hősköltemények fordítása, megjelent a Kisfaludy Társaság kiadásában, 1903-ban; Manoello élete és költészete, 1925 [*Manoello Giudeo* („Manoello, a zsidó”) (*Immanuel ben Solomon*) (1266–1328) – Rómában, ill. Firenzében élő költő, kezdetben egyformán írt szonetteket héberül, latinul, arabul és olaszul, Firenzében letelepedvén (ekkor már áttért) csak olaszul. Őt tartják a héber nyelvű világi költészet megteremtőjének. Barátságban volt Dantéval (*Encyclopaedia Britannica*, Hegedűs Géza). – A szerk.]; ezenkívül tudományos értekezések, cikkek egész sora a „Budapesti Szemlé”-ben, a „Magyar Nyelvőr”-ben, a „Nyugat”-ban stb.; ezenkívül felolvasásokat tartott a Kisfaludy Társaságban, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban, a Philologiai Társaságban stb.

További műfordításai közül megemlítem: szanszkritből Amarú költeményei (felolvasva a Kisfaludy Társaságban); hollandból Multatuli elbeszélései [*Multatuli* (*Eduard Douwes Dekker*, 1820–1887) holland író, leghíresebb munkája az 1860-ban megjelent „Max Havelaar” c. szatirikus regény a gyarmatosítás visszasságairól Holland Kelet-Indiában. – A szerk.]; franciából Brieux „A bölcső” című színműve. (Előadta a Nemzeti Színház, megjelent a Magyar Könyvtárban.) Ezenkívül Michelet és Victor Hugo fordítások, héberből Manoello és Alcharizi versek stb. [*Jehuda Alharizi* (*Alcharizi*) (1165–1234) héber költő. – B. J.].

1818–19-ben „Forradalmi Könyvtár” címmel sorozatot indított, amelyben egy ívnyi terjedelmű füzetek jelentek meg. Az első négy Victor Hugo klasszikus parlamenti beszédeit foglalta magában, az ötödikben Michelet-től „A nő és a család”, Multatulitól „Az igazi házasság” című dolgozatait és Manoello versét a nőről. „Káin és Ábel” címmel megjelentette Pilisi Lajos páholybeszédeit [*Pilisi Lajos* (1878–1918) – író, újságíró, az I. világháború idején a „Világ” tudósítója; az 1917-ben alakult „Világ” szabadkőműves-páholy alapító tagja volt (miként Gábor Ignác is), akkor már a szimbolikus rendszer legmagasabb fokát, a mesterfokot is elérte. – A szerk.]. Ezt a vállalkozást méltatta Trencsényi-Waldapfel Imre a „Magyar Tudomány” 1968. októberi számában.

1922 és 1930 között Bánóczi Józseffel [*Bánóczi József* (1849–1926) – irodalomtörténész, filozófus, az MTA levelező tagja (1879). Budapesten, Bécsben, Berlinben, Lipcsében, Párizsban és Londonban tanult. 1878-tól a budapesti egyetemen a filozófiatörténet tanára, 1887-től az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet igazgatója. 1884-től 1893-ig Bacher Vilmossal szerkesztette a „Magyar Zsidó Szemlé”-t, Alexander Bernáttal a *Filozófiai Írók Tárát* (1881–1919) (MÉL). – A szerk.] szerkesztette a Népszerű Zsidó Könyvtár sorozatot, amit a papa finanszírozott. Fantasztikus műveket adtak ki: Alexander Bernát: Spinoza; Bacher Vilmos: Agáda; Bánóczi József: Mendelssohn; Blau Lajos: A Talmud; báró Eötvös József: A zsidók emancipációja; Feleki Géza: Menase ben Israel; Fischer Gyula: Jézus sirah; Gábor Ignác: Manoello élete és költészete; Goldziher Ignác: A zsidóság lényege és fejlődése; Heller Bernát: A héber mese; Hevesi Simon: A makabeusok könyve; Kaufmann Dávid: Júda Halévi; Kiss Arnold: Gábriol élete és költészete; Kolbach Bertalan: Zsidó néprajz; Mahler Ede: Tanulmányok; Marczali Henrik: A zsidók Mária Terézia alatt; Mezei Ferenc: Rajzok a zsidó életből; Mohácsi Jenő (a papa unokatestvére volt): Jiddis drámaírók; Rubinyi Mózes: Kiss József; Sebestyén Károly: Makai Emil; Szabolcsi Bence: Zsidók a zenében; Szabolcsi Lajos: Haszid legendák; Venetiáner Lajos: Mózes és Hamurábi; Weisz Miksa: Zsidó élet a középkorban. Végül huszonegy

kötet jelent meg.

A papának a tudományos munkásságából, a verslábakból nemigen lehetett megélni. Talán ezért találták ki, hogy fiúnevelő intézetet nyissanak 1901-ben, a mai Benczúr utcában, amit akkor úgy hívtak – még az én gyerekkoromban is –, hogy Nagy János utca. Ott is laktak. A szülők nem tanítottak, csak szervezték és ellenőrizték a munkát. Hogy ez mekkora és milyen volt, nem tudom, de úgy látszik, jól ment. Már akkor Gábor Fiúnevelő Intézetnek hívták. Itt kezdték, aztán átköltöztek a Munkácsy Mihály utca 21-be. Az már a papa háza volt. Hogy hogyan tudtak olyan jól keresni, hogy a házat megvették? Lehet, hogy esetleg eredetileg bérelték. De azt biztos, hogy már az első világháború alatt itt voltak.

A ház nagyon nagy volt, és az egész házban az intézet volt, kivéve a mi lakásunkat. Két emelet volt, illetve félemelet, első emelet, második emelet, mindenütt legalább kétszer kétszáz négyzetméter. És volt még szuterén, ahol a játszóterem, az ebédlőterem, a konyha és a személyzeti lakosztály volt. Mi az első emeleten laktunk. Hat szoba és két személyzeti szoba volt mellékhelyiségekkel.

Az itt lakó fiúk kijártak iskolába, vagy a Kölcseybe [A Kölcsey gimnázium elődjének tekinthető állami főgimnáziumot az 1898/99-es tanévben alapították, iskolaépület híján azonban még évekig más fővárosi iskolában, ill. bérelt épületben folyt az oktatás. A saját iskolaépület 1909-re készült el Körössy Albert Kálmán (1869–1955) tervezésében. 1924-ben az iskola reálgimnáziummá alakult át. Az 1930-as években, Hóman miniszteri működése idején az iskola reálgimnáziumból gimnáziummá minősült (a latint ismét 8 évig oktatták, a németet a harmadik osztálytól). – A szerk.], vagy a Rippl-Rónai utcában (akkor Bulyovszky utcának hívták) lévő valamibe. Az nem gimnázium volt, azt hiszem, hanem líceum vagy ilyesmi, ahol latin is volt [VI. kerületi Magyar Állami Kőrösi Csoma Sándor Főreáliskola, Bulyovszky u. 22–26.]. Mindegyikben 8 osztály volt [lásd: gimnázium és egyéb középiskolák]. Az első világháború alatt az egész házat elfoglalta az intézet. Mert akkor az terjedt el, hogy biztosabb a város, mint a vidék, tehát ide sok gyereket küldtek. Később aztán, az én időmben a második emeletet már bérbe adták lakóknak.

A fiúk a legváltozatosabb társadalmi rétegből voltak. És mindenféle vallás volt. Ez nem zsidó intézet volt. Nem volt megkülönböztetés. Soha nem volt szempont, hogy zsidó gyerek vagy nem zsidó, gazdag gyerek vagy szegény, hanem mindenféle volt nálunk. Emlékszem egy grófi gyerekekre, Esterházy volt, a keresztnévét nem tudom, a legvége felé volt, én is ismertem. Volt egy Draskovics gróf is, egy Ulmann báró, aztán voltak szegény proli gyerekek, akiket a papa ingyen vett oda. Nem kellett fizetniük, vagy esetleg valami minimálist.

Úgy volt, hogy a fiúk kijártak az iskolába, és nálunk korrepetálták őket. Papa azért nem lett milliomos, mert ha volt egy különleges gyerek, annak vett egy külön tanárt. És ha azzal adtak be az intézetbe egy fiút, hogy bukásra áll, akkor a papa neki is külön tanárt vett. Szóval nyüzsögtek a tanárok, volt, aki ott is lakott a szuterénban. Különben tanár volt nálunk Illés Endre [Illés Endre (1902–1986) – író, műfordító, könyvkiadó igazgató, a Nyugat kritikusai és esszéírói közé tartozott. 1938-tól a Révai Könyvkiadó irodalmi vezetője volt. 1950-ben, a Révai Könyvkiadó államosítása után eltávolították a szerkesztőségéből, évekig a könyvkiadó műszaki osztályán dolgozott. 1957-től a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója (MÉL). – A szerk.].

Az intézetben túlsúlyban volt a személyzet is, nem kellett volna ennyinek lenni. Szüleim mindig személyzetmániások voltak. Volt például egy külön lépcsős lány, akinek csak az volt a dolga, hogy az első lépcsőt délelőtt, a hátsó lépcsőt pedig délután mossa le. Erre így emlékszem, hogy lépcsős lány. És mosónő meg házvezetőnő, szakácsnő.

A zsidótörvényekkel [lásd: zsidótörvények Magyarországon] kezdődött a leépülés. Ehhez mindenféle dokumentumok vannak. Amikor a harmadik zsidótörvény bejött 1941-ben, a papa intézetébe már csupán tíz gyereket engedélyeztek, de csak zsidót. Megvannak azok a dörgedelmek, hogy mi van, ha a papa nem tartja be, és van nem zsidó gyerek is. Személyzetet is tilos volt tartani. Azt hiszem, csak zsidót lehetett, de egyáltalán nem is volt zsidó személyzet. Elvették az intézetet, csak a lakás maradt meg, ami hat szobás volt, két személyzeti szobával, nagy területen. Most találtam egy hivatalos írást, hogy a papának az egész intézeti felszerelésért kétszáznegyven pengőt fizettek. Én akkor felajánlottam, hogy elköltöznék, s az én szobámba több gyereket el lehet helyezni emeletes ágyakon. Két okom volt, amiért ezt fölajánlottam. Nem tudtam elképzelni, hogy én gyerekekkel egy lakásban éljek. Megörültem volna. Lärmáznak, meg a fürdőszobát foglalják, amikor én be akarok menni. Jól van, véce három volt, egy a fürdőszobában, meg volt az előszobában, és külön a személyzetnek. De azt, hogy ottan gyerekek nyüzsögnek, hát azt nem bírtam volna. Ez volt az egyik. A másik, hogy akkor már sikeresen kiállítottam, és önállósítani akartam magam. Papával kötöttem meg ezt az „üzletemet”, az volt a feltétel, hogy enni hazajárok, ebédelni mindenképpen.

Nagyon sok régi diák hozta már a gyerekét. És sokan fölemlegették. Például Kuncz Aladár [(1886–1931) író, szerkesztő] „Fekete kolostor”-ában is szerepel a Gábor-intézet. Nemrég Párizsból kaptam egy levelet egy nagyon híres művészeti kiadótól, hogy nem vagyok-e véletlenül rokona Gábor Ignácnak? Amikor visszaírtam, hogy az édesapám volt, akkor sürgősen válaszolt, és azt írta, hogy élete legszebb emlékei a Gábor-intézetben eltöltött évek. Ide járt Kertész Imre [(1929) író, Nobel-díjas 1992-ben.], aki egy levélben pontosan megírta, hogy mikor volt az intézetben. 1936–40 között. Ide járt Szepesi György [(1922) sportriporter].

Papa 1939-ben, a második zsidótörvény értelmében kapott felszólításra a következő beadvánnyal próbálta védeni intézetét:

„Budapesti fiúnevelő intézetemben negyven éven át Magyarország legjobb családjainak gyermekei nevelkedtek, akik közül sokan ma már előkelő pozíciókat töltenek be a társadalmi és közéletben. Most már a második generációt nevelem, mert volt növendékeim fiaik nevelését is intézetem gondjaira bízta. Intézetem működését a Tankerületi Főigazgatóság állandóan a legszigorúbban ellenőriztette, és az internátusok felügyeletét gyakorló Biztosok úgy az intézet berendezése, mint a növendékek ellátása és pedagógiai felügyelete, mindenekelőtt pedig a növendékek tanulmányi eredménye alapján mindenkor legteljesebb megelégedésüknek adtak kifejezést.”

1908-ban papa megalapította a Vándordiók Egyesületet, amely 1918-ig működött. Erről így ír: „Miután éveken át, intézetem alapításától kezdve minden nyári vakációban tanítványaimmal 2–3 hetes gyalogvándorlásokat vezettem, eleinte a Magas-Tátrából a Mátráig, majd Tirolból Velencéig, később ugyancsak Tirolból – Svájcra és Észak-Olaszországon keresztül – egészen a Haute Savoie-ba, a Mont Blanc alján lévő nyaralótelepünkig –, az a gondolatom támadt, hogy amit jobb módú tanítványaimnak nyújtok, abban szegény sorsú diákokat kellő szervezéssel, altruista alapon, egészen díjtalanul lehetne részesíteni. Megalapítottam tehát 1908-ban (még a cserkészmozgalom

előtt!) a Vándordiók Egyesületet, amely azután több mint egy évtizeden át sok száz diákot küldött kellő pedagógiai vezetés alatt többhetes vándorútra Magyarország minden részébe: Erdélybe, a Balaton-vidékre és a Bakonyba, a Királyhegy és a Tatra vidékére, Besztercebánya és Körmöcbánya felé stb. stb. A Vándordiók csapatokat a fővárosi gimnáziumok igazgatóinak ajánlása alapján állítottuk össze. Az eszme propagálására egy Vándordiók Évkönyvet szerkesztettem...” [1914] [Gábor Ignác: *Curriculum vitae, kézirat, 1939*].

A Vándordiók Évkönyv megjelenése után nem sokkal írt Eötvös Loránd [*Báró Eötvös Loránd (1948–1919) a nemzetközileg is elismert fizikus, akadémikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter, turista- és fotográfusi tevékenysége is jelentős. – B. J.*] egy rövid levelet a papához:

„Tisztelt Igazgató Úr!

Örömmel fogadtam, élvezettel lapozgattam a Vándordiók Évkönyvét, melyet nekem ajándékozni szíves volt. A könyvnél még érdekesebb a tett, melyről beszámol. Kíváncsi vagyok, hogy abban, mint a múltban, a jövőben is gyönyörűségét találja.

Igaz tisztelettel, híve báró Eötvös Loránd

1914. március 27.”

1915-ben papa elindította a Diákvendéglátás Akciót, ami 1918-ig folyt. Erről ezt írta: „Az első világháború alatt 1915 őszén a szegény sorsú hadbavonultak gyermekeire gondolván megindítottam és három éven át vezettem a »Diákvendéglátás-akciót«, mely körülbelül 2000 szegény diáknak szerzett ebédet és vacsorát a felhívásomra jelentkezett vendéglátó családoknál. A diákokat – a Polgármesteri Hivatal felhívására – a székesfővárosi iskolák jelölték ki és küldték el hozzám, és én minden tanulónak igazolványon adtam meg az egész évre szóló beosztást. – A nyári vakáció előtt pedig a vidéki családokhoz fordultam a hírlapok útján azzal a kéréssel, hogy fogadjanak családjukba vendégül egy-egy fiú vagy leány diákot a nyári vakációra. Ez akció is sikerrel járt, és néhány száz diáknak szerzett egészséges és kellemes nyaralást.”

Papa 1921-ben Bardócon [Baldovce, Baldovskákúpele, Szepes vm.] gyermeknyaraltatást kezdett. Baldócfürdő, ahogy a régi Nagy-Magyarországban nevezték, ismert gyógyfürdő volt többféle forrásvízzel Lőcse és Szepesváralja között. Egyik oldalon látszott a káptalan Szepesváralja fölött, mögötte a szepesi vár romjai, a másik oldalon volt Lőcse. Az oda nem látszott persze, hanem látszott az egész Magas-Tatra hegylánca. Úgyhogy mi esténként odamentünk naplementét nézni. Szóval csodahely volt. Az első világháború után dönthette el papa, hogy ezt megveszi. Nagy Tatra-imádó volt – és még arra is emlékszem, hogy egy nyarat Virág völgyön töltöttünk a Tátrában [*Virág völgy/Kvetnica (Szepes vm.) Poprádtól 4 km-re fekvő gyógy- és üdülőtelep. – B. J.*]. De akkor már Baldóc meg volt véve, csak nem lehetett még odamenni, mert nagyon tönkrement a háborúban. Nyilván azért lehetett olcsón megszerezni.

Megvette az egész fürdőhelyet, vagy harminc holdat. Ezen egy főépület, ami régi Csáky vadászkastély volt. Méteres falai voltak. Harminc szobás volt, tizenöt a földszinten, tizenöt az emeleten. És akkor volt egy külön ebédlőépület, óriási nagy ebédlő, és avval összenőve a fürdőépület, ahol minden fürdőszobában két kád volt, egy zománcozott, és szemben vele egy fakád, az volt az iszapfürdőhöz. A fürdőnek meleg szénsavas vize volt. Isteni víz volt. Én nem szeretem a szénsavas vizet, nem is iszom soha, ezzel szemben Baldócon ittam. Erős vastartalma

volt, még látszott is. És az volt az érdekes, hogy az egész terület alatt pezsgett valahogy. Eső után mindenütt bugyogott fel. Sima víz nem volt sehol, úgyhogy hajmosáshoz óriási tartályokkal fogták az esővizet, amelyek a ház oldalába voltak építve.

Egy másik forrás volt a fővíz [*a Deák-forrás borvize*], ez az a baldóci víz, amit palackozva árultak, és még most is árulnak. Pesten is árulták a mai József Attila utcában, amit akkor Fürdő utcának hívtak, az üzletet pedig Édes Kútinak. A mi vizünk volt, mi forgalmaztuk. Ki volt építve Baldócon a töltőház, mellette volt egy szabadon elfolyó csap, úgyhogy a környék onnan vihette ingyen. De amit palackoztak, azt eladták. A fürdő eltűnt, de a vizet most is árulják, az nagyon ki van építve. Mert ez fantasztikus jó ízű, szénsavas víz. Nekem hoztak kétszer is mostanában. Vodu Baldovská, de hát másképp néz ki, másfél literes üvegekben van. Az íze nem tud megváltozni, az megmaradt. Tudok mutatni egy számológépet, amin a következő van. Egy üveg egyik oldalán ül egy gyomorbajos, fogja a gyomrát: „óh!”, a másik oldalán virul, és azt mondja: „áh...”. És alatta egy versike, ami a papa találmanya: „Nincs étvágya? Ég a gyomra? / Hallgasson a tanácsomra: / Baldócit igyék éhomra! / Igyék délben, este, reggel, / Mindennap csak egy üveggel! / Így, ha rendszeresen issza, / Egészségét szerzi vissza!”

Még egy forrás volt kiépítve [*Ernestine forrás, amely keserűsöt tartalmaz*], de azt nem árultuk. Mama azt jobban szerette. Abból milliomos lehetne, aki ezt tudja, és újra kiépítené. Mert hashajtó. Jóízű hashajtvíz! Ki ismer jóízű hashajtvizet? Az nincs. Mert vagy keserű, vagy valami más undorító íze van. De ez asztali rendes víz és hashajtó. Ott folyt éppen, ahol a tehenek legeltek.

Egy nyolcszögletű épület volt a fürdő, Lobogónak hívták. Fedett, csukott épület volt kabinokkal, lépcső vitt be a medencébe. Itt a víz tizennégy fokok volt, és csak a papa bírta. A bátyám kitalálta, hogy az legyen a gyerekek színháza. Lefedték a medencét, a kabinokból lettek az öltözők, és felszereltek reflektorokat is. Teljes színház volt, ahol színelőadásokat tartottak. A gyerekek csak maguknak játszottak, vendégeket nem hívtak.

Külön épületben volt a csűr meg az istállók, és volt egy erdei lak, amit híd kötött össze a főépülettel, alatta ment az országút. A hidat papa elnevezte Sóják hídjának. Az erdei lak már az erdőben volt. Ott a ház mögött, az út után kezdődött az erdő és a hegy, és föl egészen a hegytetőig ment az erdő. Az erdő mellett pedig a mi szántóföldjeink voltak.

Mama szerette volna, hogy ne csak fenyők legyenek, így aztán telepítettek a vadászkastély elé lombos fát. Körülötte gyönyörűen parkosítottak, csodálatos virágokat ültettek. Az ótátrafüredi főkertészt, Fábri urat elcsábítottuk családotul. Ő télen-nyáron ott lakott egy külön házban az istálló mellett. Ott volt az orvos lakása is, mert orvost is vittünk, a gyerekeknek pedig volt egy betegszoba fenntartva.

Eleinte csak a család ment Baldócra. Mi voltunk ott, és meghívtak egypár rokont meg a papáék művészvendégeit. Mi télen is mentünk síelni, de a művészbárátok főleg nyáron voltak. Főleg zenészek meg írók voltak papáék baráti körében, de óriási mennyiségben. Úgy éltek ott, mint egy angol kastélyban. Nem azt ették, amit éppen főzött a szakácsnő, hanem rendeltek. Ezek ott dínomdánomoztak egy pár évig. Nem fizettek érte semmit. A papát – ezt tőle örököltem – mindenki becsapta. Ő annyira csupa szív ember volt, hogy nem tételezte föl, hogy vannak aljas emberek vagy gonoszak, és ezt rettentően kihasználták. Mikor aztán kiderült, hogy annyit nem tud a papa keresni, hogy őket eltartsa, akkor kitalálta a gyereküdlőt. Télen fiúintézet volt, nyáron

gyereküdülő. Mi júniustól szeptemberig Baldócon voltunk. A művészek le lettek építve, kivéve egypár rokon, akiknek a papa kitalált funkciókat, hogy ott lehessenek. Például titkár. Mondd, esetleg legépelte neki három levelet, ha sokat mondok.

A rokonok közül mindig ott volt feleségestől Mohácsi Jenő, papa unokatestvére és Teplánszky Sándor, mama rokona, aki festő volt [(Arad, 1886-1944) – festőművész, 1914-től 1931-ig több gyűjteményes kiállítást rendeztek munkáiból. 1944-ben a nyilasok megölték. – A szerk.]. A Nemzeti Galériának vannak tőle képei. Tönkretette magát azzal, hogy nagy kommunista volt. Rajztanár volt vagy mi, volt valami állása, onnan kirakták, és soha többet állásba nem került. Szakvéleményeket adott képekről, meg nyilván talán segített az eladásukban és műgyűjtőknek vásárlásban. Ő végéig minden nyáron ott volt egyedül. Nem volt családja. Ugyan együtt élt egy nővel vadházasságban, de hát az a mamámnak elképzelhetetlen volt, hogy azt a nőt fogadja. Soha nem hozhatta el Pesten sem. Ő minden vasárnap eljött hozzánk ebéd utáni feketére, egész délután ott volt, de a nőt nem fogadták. Nálunk nagyon szigorú erkölcsök voltak. Baldócon fiúnak lánnyal egy padon ülni nem lehetett. A strandon a vízbe előbb a lányok mentek, aztán a fiúk. Versenyméretű uszoda volt, Kassáról jöttek hozzánk versenyezni.

A gyermeküdülő július elsejétől működött. Volt hathetes turnus és nyolchetes. Egyre többen jöttek. A végén már kétszáz gyerek volt egy időben. Budapestről külön vagonban jöttek Kassán át. Szepesolaszin, amit akkor úgy hívtak, hogy Spišské Vlasy, át kellett volna szállni, de ott átkapcsolták a kocsit. Szepesvárjáig egy mellékvágány vitt.

Volt egy ott szerzett barátnőm, tíz éves lehetett, amikor először jött Baldócra. Én is vártam az újonnan jövő gyerekeket. Odajött hozzám, azt mondja: „Te vagy az igazgató lánya?” – Mondom: „Igen.” – Az mondja: „Akkor legyünk a legjobb barátnők!” Ez felejthetetlen történet. Szóval akkor legyünk csak, ha az igazgató a papám. Rettentően elkényeztetett leányzó volt, akinek az édesapja a községi élelmiszerüzem elnök-vezérigazgatója volt, méltóságos úr. Ő többször mondta: „Miért nem emeli föl a papád az árakat? Hogy csak a leg-leg... gyerekek jöhessenek.”

De hát erről szó se volt. Sőt! A papa a szegény gyerekeket ingyen vette oda. Mindenfélék voltak nálunk. Szóval üzleti szempontból ez egy nagy nulla volt. Arra is emlékszem, hogy egy gyerek egy napra hat pengő hatvan fillér volt. Teljes önellátóak voltunk, kivéve ugye a húst, a cukrot és a sót, azt venni kellett. Voltak szántóföldek és egy óriási konyhakert. Minden termett. És szabadon nőtt a málna. Aztán lehetett gombát szedni. A koszt fantasztikus volt. Reggeli, aztán tízórai is volt, például olajban pirított kenyér vagy körözött liptai túróból. És mindig valami gyümölcs. Ribizliből például annyi termett, hogy azt már egyszerűen nem lehetett elfogyasztani. Még akkor sem, amikor kétszáz gyerek volt, és ehhez hetven fő személyzet. Tízóraihoz is mindenki kapott ribizlit, uzsonnához is ribizlit, desszertnek még ráadásul ribizlit. Ebéd persze az szabályosan: leves, hús, tészta, gyümölcs. Fél csirkét adtak! Délután uzsonna öt óra körül, aki mit akart, kakaó vagy tejeskávé és kétféle kalács, fahéjas meg rendes kalács. Ott sütötték. Öt szakács volt, és nem számoltam, hány mosogatólány külön. Persze mosónő is volt öt.

Nagy versenyevéseket rendeztünk. Én egyszer nyertem, akkor sült krumplit kellett enni, és hatvanhárom krumplival nyertem. Hogy nem haltam bele, azt csak a Jóistennek köszönhetem. Volt versenyevés palacsintából is, amit én nem szeretek. Voltak olyan barátnőim, még levél is van tőlük, akik panaszkodtak már felnőttkorban, hogy Baldócnak köszönhetik, hogy nem tudnak lefogyni. Mert akkor úgy meghíztak. Agyontömték őket. Aminek aztán ugye a lányok nem is nagyon

örültek.

Ez ugyan nyaralás volt, de azért reggelitől tízóraiig nyelvórák voltak. Ki mire volt beíratva, németre, franciára. Minden nyelvhez külön tanárt tartott a papa. Tornatanár is volt, kötelező volt reggelenként a torna. Szigorúan szabályozott napirend volt. Pontos időben volt a felkelés, nyolc órakor a reggeli, utána órák, aztán mentek a strandra ebédig. Ebéd után kötelező szieszta, utána séta a hegyekbe vagy a közeli falvakba.

Nagyobb kirándulásokat is szerveztek. Mindig elmentünk Lőcsére, ahol nagyon sok a történelmi emlék. Aztán a szepesi vár romjaihoz és a Dunajechez. Dunajec az a folyó, amelyik elhagyja az országot. Kocsik vittek oda-vissza, ott tutajoztunk. Rendszeresen mentünk Dobsinára [*Gömör és Kis-Hont vm.*] a jégbarlangba meg Krasznahorkára [*Árva vm.*].

A gyerekek korok szerint csapatokban voltak, mint a cserkészeknél, és szigorúan mindig külön a fiúk és a lányok. Még az asztalnál is így ültek. Körülbelül húsz gyerek volt egy csapat. Két-két felügyelő tartozott hozzájuk. A nappali tanárok férfiak és főleg német nyelvűek voltak. A praktikus gondokkal nők foglalkoztak, vigyázták meg rendben tartották a holmikat. Egy férfi és egy nő volt mindig egy csapatnál.

A csapatoknak nevük is volt. És mindegyik csapatnak volt külön egy dala. Aztán volt baldóci himnusz. Megvan, de már nem tudom. Baldócon a beszélt nyelv leginkább a német volt, mert Nagy-Magyarország összes vidékéről jöttek gyerekek. De tanultak magyar dalokat és táncokat nálunk. Sok cikk jelent meg a nyaraltatásról, és plakátok is voltak. Fantasztikus híre volt. Egy korabeli baldóci levelezőlap egynegyedén nyomtatva, a gyermeknyaralót reklámozó szöveg olvasható, többek között: „Sporttelep, tennisz, torna stb. / Saját gazdaság! – Hízókúrák. / Teljes ellátás napi 6 pengő. / Az egész fürdőtelep / a Gyermekeké! /

Kívánatra illusztrált prospektust küld / Gábor Nevelőintézet / Budapest VI. Munkácsy ucca 21. / Telefon: Aut. 290-00”

Már húsz éves voltam, amikor 1937-ben utoljára ott nyaraltunk. A zsidótörvények persze beleszóltak abba, hogy megszűnt a nyaraltatás, de nem tudom pontosan, mennyire, nem foglalkoztam soha praktikus dolgokkal. Baldóc viszont elúszott mint tulajdon. És vele együtt a barátok is. Akik ott dínomdánomoztak, azok mind eltűntek. De ez már kicsit később volt.

Papa ezt írta Baldócról: „Az intézettel kapcsolatban: a világháború után 17 esztendőn át a Tátrában volt diáknyaralóm, melyben a megszállt cseh, román és jugoszláv területek magyar diákjai és diáklányai töltötték együtt a nyári vakációt csonkamagyarországi fiúkkal és leányokkal: akiknek odahaza a megszállt területeken minden magyar hazafias érzés megnyilvánulása veszedelmet jelentett, ott a fenyesektől körülvett, jelképesen izolált telepen – mintegy magyar szigeten – szabadon lélegezhettek fel. Magyar szótól, magyar daltól visszhangzott az erdő, a színháznak berendezett egyik pavilonban állandóan magyar színelőadásokat tartottak a diákok; kirándulásainkon: Lőcsén, a Szepesi-várban, Branyiszkón, a Murányi várban, Krasznahorkán, Kassán stb. a magyar történelem emlékeivel ismerttettem meg őket, még Szt. István napját is megünnepeztük, a cseh tilalom ellenére. És a nyaralás befejeztével a diákok nemcsak testben, hanem magyar hazafias lélekben is megerősödve tértek haza a megszállt területek fojtogató légkörébe. [...] 1938-ban a beállott politikai események miatt diáknyaraló-telepemet

Olaszországba, Portoreséba helyeztem át. Hogy a magyar névnek ott is becsületet szereztem, látható a trieszti »Piccolo della Sera« (az egyik legnagyobb olasz lap) »Unheresi in Italia. La Colonia Magiara« című gyermeknyaralónkról írt cikkéből. Ebben a cikkben az is fel van említve, hogy ugyanezen év tavaszán az Eucharistikus Kongresszus alkalmával negyven olasz pap lakott budapesti intézetünkben, akik külön emlékkönyvben adtak kifejezést köszönetüknek a szeretetteljes vendéglátásért, mely emlékkönyvből a lap is több részletet közöl.”

Amikor 1957-ben meglett az első autónk, férjemmel, Mityuval rögtön elmentünk Baldócra. Húsz éve nem voltam. Odaérünk, és az égvilágon semmi sincs ott. A hegy le lett planírozva, az ősi kastély, a sok egyéb épület eltűnt. Annak idején csináltunk a hegyoldalban, svájci mintára egy villát, amit Tátra-villának neveztünk. Faház volt kő lábazattal, előtte parkosítva, néhány kőlépcső vezetett oda. A háznak nyoma nem volt, de a kő megmaradt, és három fok lépcső a semmibe. Az általunk telepített lombos fák már fölnőttek az égig, és körülveszik azt a pár fok lépcsőt, ami a semmibe visz. Ez az egyik legszörnyűbb emlékem. Képtelen voltam még egyszer Baldócra menni. A háború alatt szétlopkodtak mindent.

Elmentünk a faluba, ami körülbelül egy kilométer onnan. Emlékeztem, hogy az első házban lakott Marinko, aki nekünk majdnem anyahelyettes volt, ő volt mamának a bizalmija. Télen is ott lakott, amikor mi nem voltunk, és ő vigyázott mindenre. Mityu kiszállt, bement a házba, elmondta, hogy a kocsiban van a Gábor lánya. Azt mondja Marinko: „Az nem lehet, mert a Gáborova Jannyka – az én vagyok – kiment Amerikába, és ott meghalt.” Aztán kijött mégis, mert Mityu noszogatta, s rettenetesen sírt. Rettentően marasztaltak minket. Ott voltak a lányai is, a Hancsa meg a Manya, akik nekem gyerekkori barátaim voltak. De hát nem tudtak magyarul. Nem maradtunk, elmentünk Lőcsére a temetőbe a nagyszülőkhöz.

Szüleimnek fantasztikus társasága volt. A Munkácsy Mihály utca 21.-ben laktunk, ahol az intézet is volt. A papáé volt a ház. Hatszobás volt a mi lakásunk az első emeleten. Mellette volt még egy hatszobás, abból lettek kialakítva a vendégek részére az apartmanok. Sokan sokszor ott is aludtak.

Minden szerda este összejöttek, ilyenkor ötvenfős vacsora volt. Művészek jöttek hozzánk. Zene és irodalom, ez a kettő, más emberfajta nem volt nálunk. És az sem lehetett, hogy külföldi ne jött volna. Mert minálunk csak művészvendég volt, egyetlenegy üzletember nem akadt az ismeretségekben. Rendszeresen járt hozzánk például zongoraművésznő feleségével, Fricivel Helge Lindberg Finnországból [*Helge Igor Lindberg (1887–1928) – finn operaénekes és szobrászművész, kora egyik jelentős koncert- és oratóriuménekes. – A szerk.*]. Ahányszor Pesten volt, mindig nálunk lakott. Többször vendégeink voltak Baldócon is. Gyakran jött Erich Kleiber [(1890–1956) *osztrák születésű, világjáró karmester. – B. J.*] és Fritz Busch [*Fritz Busch (1890–1941), az egyik legjelentősebbnek tartott, elsősorban opera- és kortárs zenei felvételeiről híres 20. századi karmester. – A szerk.*]. A magyarok közül jött Basilides Mária [(1886–1946) – *operaénekesnő (alt), 1915-től az Operaház tagja. Gyakran vállalta új művek bemutatását. Bartók Béla és Kodály Zoltán műveinek első, stílussteremtő előadója, korának legnagyobb magyar oratórium- és dalénekes. volt. – A szerk.*], és a férje, Dr. Péterfi István [(1884–1962) – *újságíró, zenekritikus. Kapcsolatban volt a Galilei Körrel, a „Nyugat” és a „Világ” belső munkatársa volt. A Tanácsköztársaság idején a külügyi népbiztosság elnöki osztályát vezette. 1926-ban a „Világ utódja”, a „Magyar Hírlap”, majd az „Újság” zenekritikusa. 1945 után 1948-ig a „Szabadság” szerkesztőségének tagja, később a „Világosság”-ban és az „Esti Hírlap”-ban jelentek meg kritikái. 1953-tól haláláig a Zenei Alap*

vezetője. – A szerk.] Elfért a felesége hóna alatt. Két gyereke volt a Basilidesnek, egy fia és egy lánya, az egész család rendszeresen járt Baldócra is. A fő barát Heltai családotul. [Heltai Jenő (1871–1957) – író, költő színpadi szerző, szerkesztő. – B. J.] Aztán Székely Arnold [Székely Arnold (1874–1958) – zongoraművész és pedagógus. 1907–1939 között a Zeneművészeti Főiskola tanára volt. 1945-től a Fodor Zeneiskola tanára volt. 1951-től Kanadában működött. Neves tanítványok egész sorát nevelte: Fischer Annie, Földes Andor, Solti György, Kentner Lajos, Farnady Edit, Doráti Antal (MÉL). – A szerk.], na hát ő is stabilan, mindig ott volt, ezenkívül minden vasárnap nálunk ebédelt. Állandó vendég volt Péchy Blanka [(1894–1988) színésznő, író, nyelvművelő. – B. J.] és férje, Relle Pál újságíró [(1883–1955) – újságíró, 1904-től az „Egyetértés”, „Az Újság”, 1912–38 között a „Világ”, a „Magyar Hírlap” munkatársa, színházi kritikusa. Berlinben Brahmnál és Reinhardtnál rendezői tanulmányokat folytatott. 1946–49 között a „Világ” munkatársa, tárcaírója. 1948–1952 között a „Színház és Mozi” felelős szerkesztője. – A szerk.]. Sőt, Péchy Blankának az első házasságából való fia, a Magyar Pista, nekem nagyon jó gyerekkori barátom, egy-két évvel idősebb volt nálam. Állandó baldóci volt Relle első házasságából való lányával, Marianne-nal együtt, aki gimnáziumi osztálytársam lett. Pali csúnya volt és fekete, több rajzom van, amit róla csináltam.

Tanár volt az intézetben egy ideig, és járt hozzánk Kuncz Aladár. Egy jó ideig járt a Füst Milán [(1888–1967) író, költő], aki aztán ki lett tiltva. Úgy viselkedett... Állandó vendég volt Herman Lipót, ahogy mindenki ismerte, Lipi. [(1884–1972) festő, grafikus, Munkácsy-díjas, érdemes művész. – B. J.] A róla készült rajzom a mai napig megvan, kiállításra is szoktuk vinni. Gyakran jött Jemnitz Sándor [(1890–1963) – zeneszerző, esztéta, zenekritikus. Több lap zenei rovatának munkatársa („Független Szemle”, „Magyar Írás”, „Pesti Napló”, „Az Újság”, „Világ”, „Pester Lloyd”, „Die Musik” /Berlin/ stb.). 1924-től 1950-ig a „Népszava” zenekritikusa volt. Vezetőségi tagja volt a Munkás Dalosszövetségnek, majd elnöke a Munkás Kultúrszövetségnek (1945–48). 1945 után tagja több zenei folyóirat szerk. bizottságának (Éneklő Munkás, Éneklő Nép). Több muzsikusról írt életrajzi regényt. – A szerk.], aki abban az időben híres zenekritikus és zeneszerző volt, s nagyon féltek tőle. Néha hallani a szerzeményeit, de akkor a „Népszavá”-nak volt az állandó zenekritikusa. Aztán Siklós Albert [(1878–1942) – zeneszerző és zeneíró. 1905–1919 között a Fodor Zeneisk.-ban tanított, 1910-től a Zeneművészeti Főiskola tanára. 1920–22-ben a Zeneművészeti Tanács tagja, 1928–1937-ig „A Zene” c. folyóirat szerkesztője volt. Zenetörténeti, hangszer-történeti, esztétikai cikkei jelentek meg a szakirodalomban. – A szerk.], a zeneszerző és a felesége, Aliz. Lehotay Árpád [(1886 /1896?/-1953) – drámai színész. 1926-ban a Nemzeti Színház szerződtette, 1939-ben a Színiakadémia tanára lett. 1945 után a szegedi színház igazgatója, 1947-től a Belvárosi Színház rendezője és színésze, majd a Néphadsereg Színházának (Vígsház) tagja. – A szerk.] és felesége Budanovits Mária [(1894–1976) – operaénekesnő, 1914-től 1946-ig az Operaház tagja volt, 1943-tól örökös tag. – A szerk.] operaénekes, az Operaház örökös tagja. És persze Teplánszky Sándor festőművész, a mama rokona is jött mindig.

Volt a mamának egy másik híres rokona, Indig Ottó, erdélyi író, de nem emlékszem, hogy találkoztam volna vele, valószínűleg ő nem járt hozzánk [Indig Ottó (1890–1969) újságíró, író, színműíró. A kolozsvári „Ellenzék” és a „Hétfő Reggel” felelős szerkesztője volt. Versei és elbeszélései után sikereit elsősorban a Budapesten bemutatott színműveivel aratta; a később több nyelvre lefordított „Torockói menyasszony” a Belvárosi Színházban (1931) száznál több előadást ért meg. 1938-tól Párizsban, 1951-től Münchenben élt. Több művét megfilmesítették. – B. J.] Nem

mindenkire emlékszem.

Amikor kicsik voltunk, és még egy szobában aludtunk a nővéremmel, le kellett feküdnünk, s mi úgy tettünk, mintha aludnánk. Mi nem lehettünk ott a szerdai vacsorákon. Vigyázzba vágtuk magunkat, úgy tettünk, mintha aludnánk. A szülők büszkén mutogatták alvó gyermekeiket, és akkor úgy helyezkedtünk, hogy lássanak minket szépen, de persze nem aludtunk.

Sok újságot olvasott a család. Mamának mindig volt „Pester Lloyd”, „Neues Pester Journal”, hiszen neki meg is jelentek ezekben írásai. A „Magyar Nemzet”-re emlékszem, ez járt. Aztán reggel a „Pesti Napló”, délben „Az Est” és a „Magyarország”, este pedig az Est-lapok [lásd: az Est-konzern lapjai]. Többet vettek, nem előfizetéses alapon volt. Természetesen volt rádióújság, amiben az egész világ műsora bent volt.

Az első rádiónk az 1920-as évek elején volt Baldócon, telepes rádió, akkumulátorról. Azért kellett ez a telepes, mert akkor ott még nem volt villany. De aztán lett, először saját motorral, saját villany volt egy pár évig, aztán vezették be csak az országot. A szülők mindent rögtön megvettek, ami újdonság volt. Telefont, rádiót meg mindent [*Európában a rendszeres adások 1923-ban indultak. Ugyanakkor kezdődött el a vevőkészülékek fejlődése. Az első kristálydetektoros rádiók fejhallgatóval voltak hallgathatók. A külső hangszórós készülékek 1925-ben, a hálózati táplálású rádiók 1926-ban, a dinamikus hangszórók 1930-ban jelentek meg. – A szerk.*]. Telefon két helyen is volt a lakásban. A rádión ők zenét hallgattak, hiszen nagy zeneszeretet volt a családban. Engem nagyon bosszantott, hogy azelőtt az ebéd és a vacsora közben beszélgettünk. Mert szabályosan volt nálunk az ebédelés és a vacsorázás. És vacsora után papa fölolvast nekünk. Na most, amióta rádió volt, akkor mindig az a „pszt!”, mert szólt, hallgatták a zenét. És így nem lehetett beszélgetni. Elmaradtak a jó beszélgetések. Igen. Úgyhogy én inkább ellenségnek éreztem a rádiót.

A szüleim politizáltak is. Nálunk vasárnap délután volt főleg a politizálás, akkor jött mindig Teplánszky Sándor. A papa az angolokat várta, Teplánszky meg az oroszokat. Tagja nem volt pártnak egyikük sem, papa szabadkőműves volt. Viszont a nővérem, Judit, aki szintén nagyon szeretett politizálni, egész fiatalon belépett a szociáldemokratákhoz. Én meg kimentem a szobából, mert engem nem érdekelt az egész.

Nálunk otthon egyáltalán nem volt vallásosság, mert papa szabadkőműves nagymester volt, páholyalapító. Ez már igazából csak halála után derült ki [1908. februárban nyert felvételt a „Reform” páholyba, majd 1917-ben alapító tagja volt a „Világ” nevű új páholynak. Berényi Zsuzsanna Ágnes a következőket írja a „Világ” páholyról „A szabadkőműves Kosztolányi Dezső” c. tanulmányában: „A Világ páholy irataiból megállapítható, hogy a páholy szélsőbaloldali beállítottságú volt, antiklerikális akciót indított. ... Hamarosan kiállt a választójog követelése mellett, a középosztály érdekeit érintő kérdésekben, a különböző népbetegségek (pl. a nemi betegségek, a TBC) ellen szervezett mozgalmat indított. Gábor Ignác fiúnevelő intézetét, majd a vándordiók mozgalmat a páholy mindvégig kitartóan támogatta” (www.itk.iti.mta.hu/1998-56/berenyi.htm). – A szerk.]. Ma már úgy tudom, hogy a Világ volt az egyetlen baloldali páholy. Néha hallottunk otthon „valami” páholyról és tagokról, és én csodálkoztam, hogyan fér be az a sok ember ebbe a páholyba. Nem értettem. Ja, és nyáron mindig volt nálunk egy-két olyan ingyenélő meghíva, aki nem művész volt, hanem páholytársak. Nevekre nem emlékszem. Papa mindig segített rajtuk.

Ha a vallási szokásokat nem is tartottuk, persze papa nagyon jó zsidó volt. Sokat segített, sok pénzt adott, és rengeteget írt a zsidó újságokba, az „Egyenlőség”-be, a „Múlt és Jövő”-be. Erre a kettőre emlékszem. Egész munkásságával támogatta a zsidóságot. Ez nagyon fontos, hiszen elsősorban az írásai alapján vett részt a zsidó közéletben. Másra nem is nagyon volt ideje. De főttkára volt a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének [*A szövetség 1926-ban alakult meg azzal a céllal, hogy a hazai zsidóságot bevonja Palesztina újjáépítésébe. – B. J. Lásd még: cionizmus.*]. Ez a szövetség nem cionista volt, tehát nem az, hogy menjünk Izraelbe, hanem hogy segítsük. Akkor még nem is volt Izrael [*Izrael Állam 1948-ban alakult meg, 1920–1948 között Palesztina brit mandátumról van szó. – A szerk.*]. Az ott élőket kívánták segíteni. Papa fát ültetett kint az elesett magyar zsidók, első világháborús halottak emlékére.

Papám a kitérést abszolút ellenezte, verset is írt erről, címe: „Ne légy te olyan, mint apáid voltak”. Az érdekessége ennek a versnek az, hogy még az 1920-as évek előtt írta, és többször megjelent zsidó folyóiratokban. Igen, a papa nagyon nagy tekintély volt országszerte, nem csak a zsidóknál, de a zsidóknál pláne. Csak szerintem kicsit soká vártak, hogy a Hevrába [*Pesti Chevra Kadisa*] beválasszák. A németek bejövetele előtt [lásd: Magyarország német megszállása] tán tíz nappal történt. Megtaláltam a nyugtát, hogy a papa szaladt, és rögtön befizette a tagdíjat.

Bátyám, Gyuri tizenöt évvel volt idősebb nálam, 1902-ben született. Első emlékem róla – persze akkor ő már jóformán felnőtt volt –, hogy jött haza Firenzéből. Oda járt az egyetemre, mert akkor még úgy tervezte, hogy építész lesz [*A MÉL szerint Gábor György Milánóban járt a műegyetemre, nem Firenzében. Firenzében, majd Heidelbergben, Berlinben és Párizsban később romanisztikát és irodalomtörténetet tanult. – A szerk.*]. De azt hiszem, csak egy évet volt ott, aztán belekeveredett valami diáklázadásba. Nagyon torzonborzra emlékszem, ahogy megjött, mert az egész társaságot letartóztatták, és börtönbe is zárták ott, Firenzében. Később soha nem beszéltünk róla, tehát nem tudok részleteket. Csak azt, hogy akkor szakállasan érkezett. Direkt. Nyilván büszke volt erre az egészre. Ez az 1920-as évek eleje volt. Nem tudom pontosan, mi történt ott akkor. Firenzébe soha többet nem ment vissza.

Különben itt érettségizett az evangélikusban [*A Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium 1823-ban kezdte meg működését a Deák téren, és 1904 óta működik a Városligeti fasorban, Glosius Dániel és felesége, Artnér Sarolta alapítványának és a magyar állam támogatásának köszönhetően. A fasori épületegyüttes tervezője Pecz Samu (1854–1922) építész, műegyetemi tanár volt. 1952 és 1989 között az iskolában szünetelt a tanítás. – A szerk.*]. Nagyon jó iskola volt, falán a tábla, hogy hány Nobel-díjas járt ide. Az iskolát ő is korábban kezdte, akárcsak a férjem. Mert aki elég okos volt, annak el lehetett kezdeni az iskolát ötévesen. A forradalom alatt érettségizett, *de valószínűleg 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején érettségizett. – A szerk.*, aztán az nem volt érvényes, újra kellett vizsgáznia. Nem volt elég egyszer, szegény feje, kétszer érettségizett.

Mityu, a férjem mindig azt mondta, hogy döntse már el a Gyuri, hogy miben csodagyerek. Mert tényleg túl sok dologhoz volt tehetsége. Kitartása meg nem volt, az nulla volt. Mindig belekapott mindenbe, aztán abbahagyta. Odahaza volt két képe, tizenöt éves korában festette, aztán soha többet. A mamáról volt az egyik, magam előtt látom, nem tudom, mi lett vele. Benne volt a mama, olyan jó volt az a kép. Úgy festészetileg, mondjuk, még nem volt tökéletes, de benne volt az ember. A másik valami tájkép volt. Szóval aztán soha többet nem festett.

Viszont mindig beleszólt az én dolgaimba mint szakértő. Egyszer egy kiállításra a mamával válogattunk képeket, neki nagyon jó érzéke volt ehhez. Azt néztük, mit küldjünk a Szinyei Fiatalokhoz, ahol életem első két képe volt kiállítva az előző évben [1940-ben. *Szinyei Merse Pál Társaság – a két világháború közötti periódus egyik legjelentősebb művészeti egyesülete, 1920 tavaszán alakult, 1923-ra fővárosi egyesületből országossá nőtte ki magát. 1925-ben megindította a „Magyar Művészet” című folyóiratot, 1926 és 1943 között a Társaság kezdeményezésére minden évben (májusban) megrendezték a Nemzeti Szalonban a fiatal művészek seregszemléjét, a Tavaszi Szalont. A Szinyei Társaságot az 1940-es évek végén megszüntették. – A szerk.]. Kiválasztottunk egyet, amikor a bátyám véletlenül átment a szobán, és csúfolódott: „Ezt akarod elküldeni?” És Hatvany-díjat kaptam rá [1941. *Zöld a zöldben. – B. J.*]. Ez a Nemzeti Szalonban volt. Amikor bementem a nagyterembe, pont szemben láttam az én képem, egy cetli volt alatta, és azt hittem, hogy talán a címe van kiírva. Közelebb mentem, és kiderült, hogy Hatvany-díjat kaptam. Nem felejtettem el, hogy olyan gúnyosan mondta: „Ezt akarjátok?” Nagy szakértőnek tartotta magát mindenben.*

Firenze után Gyuri Németországba ment egyetemre, Heidelbergbe és Berlinbe. Nyelveket és irodalmat tanult, szóval bölcsészetet. Aztán Párizsban folytatta. Ezen a három helyen volt, és közben zongorázott. Tényleg nem tudta eldönteni, hogy mit akar. Amikor végzett, a Drezdai Operához került, ahol segédrendező lett [1924/25]. Az nagyon passzolt rá, a rendezőség, mert diktatórikus hajlamokkal rendelkezett, és ott dirigálhatott. Nagy karriert jósoltak neki. Fritz Busch volt a főzeneigazgató, aki nagyon ismert karmester volt abban az időben. Mint említettem, járt is nálunk többször. Hogy zsidó volt-e vagy csak antifasiszta, azt nem tudom, de Amerikába készült kimenni, és vinni akarta magával a bátyámat [Nem volt zsidó származású, de 1933-ban, miután nyíltan kifejezésre juttatta a nemzetiszocialisták iránti bizalmatlanságát, elbocsátották a drezdai operától. Ettől fogva külföldön élt (1936-ban argentin állampolgárságot kapott) (www.maurice-abravanel.com/busch_fritz). – A szerk.]. A karrier végképp meg lett volna alapozva. Nagyon szerette őt. És emlékszem egy éjjeli nagy ordítózásra, mert a bátyám egy itteni szerelmi ügy miatt nem ment el a Buschsal Amerikába. Akkor teljesen megszakadt ez a zenei vonal.

Itthon maradt, és segített a papának a Gábor-intézet vezetésében. Közben még nagyon sok mindent csinált. Berlinben megjelent egy könyve: „Die Misanthropie Chamforts” (Curtius Verlag, 1928), melyet a német és francia tudományos sajtó elismeréssel méltatott, Magyarországon pedig egy drámája „Egy asszony árnyéka” címmel, a Színpad kiadásában, továbbá cikkei több napilapban és folyóiratban.

Megnősült, a házassága tulajdonképpen nem jól sikerült. 1942-ben elvitték munkaszolgálatra. Ukrajnában volt, ahonnan aztán 1944-ben hazakerült úgy, hogy erdőt irtottak, és egy fa rázuhant a karjára, eltörte, és akkor hazaküldték gyógyulni. Nem ment vissza, nálunk, a szekrényben bujkált [Föltehetően már korábban hazakerült Ukrajnából, és máshol volt munkaszolgálatos, ahonnan aztán 1944 végén, már a nyilas hatalomátvétel után megszökött. Ekkor bujkált a szekrényben. – A szerk.].

A háború után a „Nagyvilág” [1946–48 között irodalmi és művészeti folyóirat, 1957-től az élő világirodalom folyóirata. – B. J.] szerkesztőségében dolgozott, ő volt az olasz rész szerkesztője [1957-től dolgozott haláláig a „Nagyvilág” szerkesztőségében mint olasz-spanyol rovatvezető. – A szerk.]. Sokat fordított olaszból. Legsikeresebb saját műve a „Gondolatok könyve”,

aforizmagyűjtemény, rettentő sok kiadást ért már el [„*Gondolatok könyve. Az aforizma francia mesterei*”, Budapest, 1958)]. Közvetlenül a halála előtt jelent meg az „Ingrès hegedűje” [*Művelődéstörténeti adalékok és antológia*, Budapest, 1972. – B. J.]. A kettős tehetségekről szól. Mert Ingrès tudvalevőleg festő volt, s azért Ingrès hegedűje, mert Ingrès egy olyan nagy festő volt, aki hegedült. Nálunk otthon ebédtema is sokszor ez volt, hogy ki tud olyat, akinek kettős tehetsége van. És Gyuri örökké kutatta ezeket a kettős tehetségeket.

Szerintem egy kicsit ebbe az Ingrès hegedűjébe halt bele, mert emlékszem, amikor elhozta nekünk, rettenetesen izgatott állapotban volt. A kiadóval fölizzgatta magát, hogy valami kimaradt, vagy nem úgy jelent meg – ahogy ez már lenni szokott. Még Mityu csitította, hogy „Örüljél inkább annak, hogy már megjelent! Ne azon, izgasd magad, ami kimaradt!”. Alaptermészetében ilyen volt. Sajnos mindig felfokozott állapotban élt, azt hiszem, ezért kapott infarktust. 1973 nyarán halt meg [Egyébként Gábor György alapította 1945 után a háború és az üldözések következtében elhagyottá vált gyermekek gondozására Fóton, a volt Károlyi-kastélyban a gyermekotthont. – A szerk.].

A nővérem, Judit az olasz hadüzenet napján született, az első világháború idején, 1915. május huszadikán. Két évvel volt idősebb nálam, de mi tulajdonképpen csak felnőttkorban barátkoztunk össze, mert nekem utólag az az érzésem, hogy nem örült az én érkezésemnek. Vége volt annak, hogy ő a szenzáció. Jött egy újabb gyerek, született egy konkurencia, mert addig ő volt a legfontosabb. Gyerekkorunkban nem voltunk jóban. Van egy olyan fénykép, ahol ülünk vagy fürdőkádban, vagy ágyban, és nagyban tépjük egymás haját.

Nekem ő állandóan példaképnek lett fölhozva. Nagyon tehetséges volt. Szerintem ő örökölte legjobban a papától az észet, nyelveket nagyon könnyen tanult, politikai érdeklődése is volt. Nagyon szeretett politizálni a papával otthon. Nem is voltak soha közös barátaink, teljesen más társaságunk volt mindig.

A nővérem hatodik gimnáziumba kezdett iskolába járni, addig, velem együtt, magántanuló volt. Rettenetesen magolós volt. Mindig tiszta jeles volt, s ez nagyon fontos volt neki. Az egész iskolában kiemelkedő volt. Osztályfőnöke Komlós Aladár volt [Komlós Aladár (1892–1980) – irodalomtörténész, író, költő. A „Nyugat” második nemzedékének egyik legfelkészültebb, legkarakterisztikusabb kritikus és tanulmányírója volt. 1929–1938 és 1940–1944 között a Zsidó Gimnáziumban magyart és latint tanított. 1944–45-ben a bergen-belseni koncentrációs táborban volt. Hazatérése után, 1946-ban egyetemi magántanárrá habilitálták. 1949–1960 között megbízott egyetemi előadó, majd gimnáziumi tanár (MÉL). – A szerk.]. Később is mindig érdeklődött nálunk, hogy van a Judit.

Egyetemre Pesten járt német-francia tanári szakon. Persze, amikor végzett, hogy tudott volna elhelyezkedni? Zsidót akkor már nem vettek föl. Úgyhogy a papa intézetébe ment ő is dolgozni. Talán 1938-ban. A háború után elvégezte az orosz is.

Juditnak volt egy óriási nagy szerelme évekig, aki huszonöt évvel idősebb volt nála, s aki nem vette el – Jemnitz Sándor. Róla már volt szó, járt hozzánk a szerdai estékre, de nem a legszűkebb körben volt. Találtam is egy képeslapot, amit a papáéknak küldött. A „Népszava” zenekritikusa volt és zeneszerző. Vagyis hát inkább zeneszerző és zenekritikus. A nővérem valami fantasztikus módon imádta. Arra emlékszem, hogy Judit öngyilkos akart lenni, amikor összevesztek. Rájött, hogy Jemnitz letagadott a korából sok évet. Lexikonban talált rá, ezt elmondta neki, és akkor volt a

szakítás. Úgyhogy ez nagy izgalmat okozott a családban. Két verset találtam, amit a nővérem hozzá írt.

Volt az intézetben egy vidéki fiú, zirci, aki otthon valami stiklit csinált, és kitiltották az ország összes iskolájából. Beadták hozzánk. Akkor nálunk kétféle gyerek lakott. Vagy olyan, aki kijárt iskolába, és nálunk korrepetálták, vagy olyan, aki nem járt ki iskolába, hanem nálunk tanították mindenre, és év végén vizsgázott. Ez a fiú, K. Gy. is ilyen volt. Juditnál hat évvel volt fiatalabb [K. Gy. (1923–1996)], és fogalmam nincs, mire tanította, de az lett a vége, hogy elrontotta vele az életét, mert hozzáment. Valószínűleg azért, mert a másik nem vette el, ez pedig ellentéte volt, nagyon fiatal. Papáék soha nem egyeztek volna bele, de Judit imádta ezt a nagyképű hólyagot. Annyira nem passzolt hozzá és a Gábor családhoz, ahol mindenki olyan különleges volt. A nyilas időkben viszont ő bújtatta a nővéremet. A háború után esküdtek. Úgy emlékszem, két évig voltak együtt. Aztán elváltak, nővérem rájött, hogy csalja. Élete végéig megtartotta a férje nevét. Én próbáltam őt összehozni valakivel, jártak hozzánk elváltak, agglegények, sokfélék. Mindig meghívtam olyankor. És akkor mit csinált? Vagy a gyerekével érkezett, és akkor már el se kezd egy férfi udvarolni, fél, hogy ezt a nyakába vegye. Vagy pedig utolsó pillanatban lemondta. Szóval nem sikerült még az sem, hogy megismerjék őt.

A Munkácsy utcában laktak, nővérem életében máshol nem is lakott. Ez a papa lakása volt, amit kettéosztottak a bátyámmal. A bátyám előbb költözött oda, és leválasztotta magának a legjobb részt. A másik részben aztán ő maradt. A férjének kialakítottak egy irodát, aki a válás után azt megtartotta. Így tehát mindennap találkoztak. A férje üzletember volt. Már a Rákosi-időkben tudott üzletelni és pénzt csinálni, ez egy nagy dolog. Ehhez volt tehetsége. Tulajdonképpen semmi képzettsége nem volt [*Jogi végzettsége volt. – A szerk.*]. És akkor kitalálta a Rézkarcoló Alkotóközösséget. Egy ideig tulajdonképpen az alárendeltje voltam, mert a Szőnyi-rézkarcolókat én színeztem [*Szőnyi István (1894–1960) festő. Az 1920-as évektől kezdve Zebegényben dolgozott, jellegzetesen ún. posztnagybányai festőstílusban. Számos kitüntetést kapott. 1938-tól haláláig a Képzőművészeti Főiskola tanára volt. – B. J.*]. Nekünk abban az időben nem volt betevő falatunk. Kilenc évig úgy éheztünk, hogy borzasztó. És akkor jött ez az üzlet. Szőnyi, hogy segítsen rajtunk, nem engedte mással színeztetni. És a sógorom egy rézkarocért nyolc forintot fizetett, aztán eladta százötvenért. Rabszolgamunka volt, szombaton kaptam, és hétfő reggelre le kellett szállítani. Tehát éjjel színeztem villanynál. Jól tönkretettem a szememet, a hátamat, ahogy ott görnyedtem. Ez az egész a K. Gy. találmánya volt. Ezt meg tudta a Rákosi-időkben csinálni, meg tudott belőle gazdagodni [K. Gy. (1923–1996) jogász 1950-ben alapította a Rézkarcoló Művészek Alkotóközösségét (RMAK) „a tagok grafikai alkotásainak forgalmazása, kereskedelmi értékesítése céljával. 1952-ben az alkotóközösséget államosították, majd egy év múlva újra működési engedélyt kapott. A közösség – tagjainak sorában a kortárs magyar művészet eltérő törekvéseit, más és más generációját képviselő alkotókkal – a nehézségek ellenére, az állami műkereskedelmi monopóliummal dacolva a 80-as évekig, az egyértelmű jogi szabályozás megszületéséig változatlanul fennmaradt, 1990-ben alakult át kft.-vé” (Wehner Tibor, www.artportal.hu). – A szerk.].

Judit tíz évet tanított a Bajza utcai iskolában, amelyik később felvette, majd ledobta a papa nevét [A Bajza utcai Zenei Általános Iskola 1981-ben vette fel Gábor Ignác nevét, az 1990-es évek elején azonban lemondott róla. – A szerk.]. Amikor a tíz év letelt, rögtön otthagytá. Mert ennyi kellett, hogy nyugdíjba mehessen. Hetvenegy éves korában halt meg. A bátyám is. Amikor én hetvenegy

lettem, akkor az egy kicsit izgalmas volt, hogy hátha itt van valami, hogy hetvenegy éves koromban nekem is meg kell halnom.

Az igaz, hogy gyerekkorunkban nem voltunk túl jóban, viszont felnőttkorban már, főleg attól kezdve, hogy elvált, jóformán mindennap találkoztunk, de az biztos, hogy minden éjjel, amikor vége volt a tévéműsornak, szólt a telefon. Ha krimi volt, akkor megkérdezte tőlem, hogy mi volt szerintem ez az egész. Ő nem érti, nem figyelt oda nyilván, mert különben sokkal okosabb volt nálam.

A nővéremnek gégerákja lett. Elment Németországba, volt valami csodadoktorról szó, de ott sem tudták meggyógyítani. Egyedül utazott ki vonattal, aztán mi érte mentünk. Utána minden nap elmentem hozzá, és késő estig, körülbelül tizenegyig ott voltam. Taxin jöttem haza, mert félttem este egyedül az utcán. Már előre megbeszéltük a Honvéd Kórházban a gégészet vezető professzorával, hogy amit nekünk szoktak adni, a tábornoki lakosztályt, az neki rendelkezésére áll, bármikor jöhet. De csak halogatta, míg egy reggel a takarítónője felhívott, hogy nem tudja felébreszteni. Kómában volt. Én vittem mentőkkel a kórházba. Azóta nem megyek a Munkácsy utcába. Ez 1986-ban volt. A zsidó temetőben temettük el. Elégették, és betették lábtól a papa sírjába. Bár, azt hiszem, papa forog ettől a sírjában, mert Judit kitért a szerelme kedvéért – és ő ezt meg nem bocsátotta volna, ha megtudja. Egy cádik dédunokája, egy rabbi unokája kitért!

Az egyik legkorábbi emlékem az, hogy a papáék minden februárban elmentek a tavasz elébe a Riviérára. Menton [*Franciaország*] volt a kedvenc helyük, mindig odamentek, és engem persze otthon hagytak, bölcsőben, dadával. Nénikének hívták a dadát, akit imádtam. És küldözgették a szép kék lapokat. Kék ég, kék tenger, és én tomboltam, hogy engem otthon hagytak. Látom magam előtt az egész jelenetet. Pedig nem lehettem akkor még két éves sem. Hogyha dada volt és bölcső, nem lehetett másképp. Erre emlékszem, de a nővéremre például nem, aki két évvel volt idősebb, ő 1915-ben született, én 1917-ben.

A másik emlékem az – akkor két éves voltam, ezt nem nehéz kiszámítani, mert az egész város vörös volt –, hogy a bátyámmal és a nővéremmel kimentünk az Andrássy útra. A nővéremnek és nekem is piros jambósapkánk volt. És minden piros volt, piros zászlók, csupa piros, piros. Nem tudtam, miért, nekem nem magyarázták el. Előttem van az egész látvány. Nem furcsa, hogy kékre meg pirosra emlékszem? Nagyon furcsának tartom.

Szüleim hozzám képest idősek voltak, mert majdnem ötven éves volt a papa, amikor születtem, a mamám meg harminchét. Főleg a papa tűnt nekem ősöregnek. Egész gyerekkoromban félttem, hogy meghal. Ha a szomszéd szobában kicsit horkolt, akkor én félttem, hogy hörög.

Engem mindenki csúfolt, a bátyám is, a nővérem is. Hiszen ők sokkal okosabbak voltak nálam, mert nagyok voltak. Azt hiszem, hogy ez természetes. Olyan is volt, hogy a bátyám fölültetett a szekrény tetejére, majd kiment a szobából. Az „r”-t nagyon sokáig nem tudtam kimondani, ezért is csúfoltak. Otthon németül beszéltünk. Ha mamáról álmodom, akkor azt csakis németül. Nevemben sajnos ugye több „r” van. Ha kérdezték németül, hogy hívnak: „*Wie heisst du?*” Mondtam: „Majanne.” Ebből lett a Jannylein meg Janele. Mamának a Janele nagyon nem tetszett, azt mondta: „Még azt hiszik, hogy Janka vagy.” Jannylein két „nny”-nal volt írva, úgy volt a monogram a fehérneműmben is. A felszabadulásig tulajdonképpen senki nem nevezett Marianne-nak. Még véletlenül se voltam Marianne. Az iskolában Gabi voltam a Gáborból.

Az „r” miatt annyira csúfolt a bátyám, hogy az egyik születésnapomra egy hatalmas „r” betűt kaptam tőle. Akkor azt mondtam, hogy hát ebből elég! Nagyon nehéz volt tudniillik a szó végén azt az „r”-et, a Gábort kimondani. Nem tudtam. Ezért a mama kitalált egy verset, amiben minden szóban „r” volt. Amíg ez a vers nem volt, úgy mondtam, mint a franciák, torokból. És én tökéletesen megtanultam. Mert mamával ott, Baldócon, amikor a többiek már hazajöttek, és ketten maradtunk csak, folyton gyakoroltunk. Ez a mamának a műve és eredménye.

Alapvetően balkezes voltam, de akkor még mindenkit átszoktattak. Így volt ez nálam is. Révai Izidor volt a család orvosa, papa régi barátja, gimnazista korukban együtt laktak hónapos szobában [Révai Izidor (1868-?) – orvos, a „Pesti Hírlap” orvosi munkatársa; számos szakkikke jelent meg német és francia orvosi folyóiratokban. – A szerk.]. Minden vasárnap jött, megkopogtatott, meghallgatott minket. Ő azt mondta a mamámnak, aki nagyon odavolt az én balkezességem miatt, hogy aki balkezes, annak jó, mert mind a két kezét tudja használni, de aki jobbkezes, az a ballal nem tud semmit. Én is tulajdonképpen kétkezes lettem, jobb és bal kézzel is festettem. Egy csomó dolgot pedig kimondottan bal kézzel csináltam, például a varrást. Nemrég egy enyhe stroke-om volt, azóta gyenge a bal kezem.

Természetes, hogy zongorázni tanultam. Első zongoratanárom Doráti volt [Doráti Antal (1906–1988) – Weiner Leónál, Kodály Zoltánnál tanult, Bartók maga jelölte ki társául 1926-ban „A csodálatos mandarin” négykezes előjátzására. Később Bartók és Kodály minden jelentősebb művét dirigálta, lemezre játszotta. Rendszeresen hangversenyezett a világ legjelentősebb szólistáival és zenekaraival. 1934-től haláláig több mint 500 lemezt készített. Zürichben halt meg (MÉL). – A szerk.], akkor még Dütsek Tóni, ott lakott a Bulyovszky utcában. Minden nap másfél órát kellett gyakorolnom, azt ellenőrizték. Már egészen kicsi koromban koncerten föl is kellett lépnem, és Székely Arnoldnál vizsgáznom minden évben. Kimondottan utáltam. Szerintem egyáltalán nem volt tehetségem hozzá, meg szorgalmam sem. Muszáj volt, és én sose bírtam semmit, amit muszáj. Az ellen lázadoztam.

Heltaitól kicsi gyerekként egyik születésnapomra kaptam az autogramkönyvet. Még a háború alatt megvolt, de aztán valaki ellopta. Mindenki írt vagy rajzolt bele, aki hozzánk járt. Heltai az első oldalra írt nekem egy verset, a következőt: „Akit az istenek szeretnek, / Örökre meghagyják gyerekek, / Bizakodónak, nevetőnek, / Az élet annak puha szőnyeg / Amelyre mosolyogva lép, / És minden körülötte szép. / Te is maradj, kicsi lányom / Mosolygó lelkű, üde, friss. / Maradj gyerek, szívből kívánom, / Hogy nagymamakorodban is!”

A világhírű finn operaénekes, Helge Lindberg rajzolt nekem. Nagyon szeretett rajzolni meg mintázni. Hórihorgas, kétméteres ember volt. A képen ő volt látható, kicsi fej, óriási magas, sovány, csupa csont. Fog egy kicsi gyereket kézen, az vagyok én, és németül – tudott pár szót németül, magyarul pedig egy szót se –, méghozzá hibásan, ezt írta: „Wann wir heiraten” [Amikor mi összeházasodunk].

A rajzolás ötéves koromban jött. Nem is tudom, hogy lehetett, amikor egyszer a papának azt mondtam: „Ne mozdulj! Lerajzollak.” Nagyon csodálkozott: „Hogyhogy lerajzolsz?” Én akkor még nagyon kicsi voltam. Nem korán fejlett, inkább ellenkezőleg. Nem tudtam még írni, olvasni vagy számolni. Van, aki ötéves korában már tud. Erről szó sem volt nálam. Tehát nem tudom, hogy jutott eszembe, hogy „lerajzollak”. Erre nem emlékszem, csak arra, hogy csodálkozott a papa. Most is láthattad a zsidó múzeumi kiállításon. Kint volt az a mű, megvan. A mama nagyon féltette a

gyerekrajzokat. Ő nem élte túl a háborút, de a gyerekrajzokat olyan jól helyezte el, hogy megmaradtak.

Ezután mindenki azt akarta, hogy rajzoljam le, annyira hasonlított a rajz a papára. Agyonszekírozta. Nem hagyta élni. De a rajzolásban nem volt semmi kényszer. Ez egy olyan terület volt, ami az enyém volt. Addig nem rajzoltam, és nem is volt nekem semmiféle szerszámom. Színesem meg egyáltalán nem volt húszéves koromig. Nem is érdekelt.

De miután a rajzaim nagyon hasonlítottak a modellekre, és mindenki akarta, hogy rajzoljam le, azt hittem, talán újságrajzó leszek. Híres embereket fogok lerajzolni. Csak embereket rajzoltam, mást soha. Házat, hajót, vonatot, amit a gyerekek szoktak, soha. Akkor a bátyám elvitt a Szépművészeti Múzeumba, hogy megmutassa, mik vannak. Ha már rajzok. Őszintén szólva, én rettentően untam a múzeumot, az óriási történelmi képeket. A franciákhoz is elvitt Gyuri, meg a magyarokhoz is. Az egyetlen volt Paál László, aki tetszett egyáltalán [*Festő (1846–1879), a 19. századi magyar művészet egyik kiemelkedő alakja. – B. J.*]. A többi borzalmas volt.

Gimnazista koromban, tizenhárom évesen rajzoltam le – az is ki volt most állítva – Herman Lipótot. Abban a rajzban annyira benne van, amilyen volt. Lipi ismerte a többi rajzomat is, hiszen ő is papáék állandó vendége volt. Elvitt Kernstok Károlyhoz [*Kernstok Károly (1873–1940) – a Nyolcak egyik vezető alakja, majd plein-air képeket festett, később dekoratív, konstruktív és expresszív elemeket egyesített (MÉL). – A szerk.*], hogy mit ajánl, ezzel a gyerekekkel mi legyen. Kernstoknak nagyon tetszett az általam „Értelmiségi zsidó”-nak nevezett kép, ami most szintén ki volt állítva. Általában baldóci falusiakról rajzoltam ezeket a zsidó portrékat. Szegény mamám, ezeket is hogy megőrizte! Az „Értelmiségi zsidó”-ra azt mondta a Kernstok, hogy erre a világ minden múzeuma büszke volna. Ami nem csekélység, igaz?

A rokon Teplánszky viszont bele akart mindig beszélni abba, amit én rajzoltam. Akart volna engem dirigálni. Pláne később, amikor már a főiskolán voltam. Azt hiszem, neki tulajdonképpen nem tetszett az, amit én csináltam.

Szüleimnek a gyerekekkel sok dolguk nem volt, mert mindig volt nevelőnő, méghozzá mindig Németországból. Fräuleinnak hívták. Ausztriából nyüzsögtek az ilyen lányok, akik egyrészt már tudtak magyarul, másrészt az osztrák németiség az borzasztó – tehát, hogy ne azt tanuljuk, azért Németországból. A bátyám akkor már egyetemre járt Heidelbergben és Berlinben, ő hozott családotól úri lánykákat mellénk, *haustochter*nek hívják őket németül. Úgy volt, hogy jött az egyik, akkor jött a húga vagy a nővére, aztán jött az unokatestvére, és karácsonykor meglátogatta őket az apjuk. Szóval teljesen be voltak véve a családba. A német kisasszonyok csak tízéves koromig voltak, utána már francia nálunk lakó kisasszony. Akkor kezdtem franciául tanulni, külön franciatanárunk is volt.

Sokáig nem jártam iskolába, a nővérem sem, magántanuló voltam a negyedik gimnáziumig [*azaz tizennégy éves koráig*]. Papának az volt az elmélete, hogy minek az iskola – ez egy pedagóguselmélet! –, hogy minek ott ülni, míg minden butának bemegy a fejébe a tananyag. Inkább legyünk Baldócon a jó levegőn. Pláne szeptemberben úgyse lehetne iskolába menni, mert zsidó ünnepek vannak. Úgyhogy mi október elsejéig mindig ott maradtunk. És vizsgázni is előbb lehetett, mint ahogyan a tanításnak vége volt.

Hozzánk külön háztanítót fogadtak, nem az intézetben lévő tanárok tanítottak. Az egyiket Csejkel Lilinek hívták. Vörös haja volt, és nagyon jóban, tegező viszonyban voltam vele. Mindent ő tanított. Sokáig volt nálunk. Utána jött egy másik, azt már nem tudom, hogy hívták, de ki nem állhattuk.

Az elemiből Bánóczi Józsefnél vizsgáztam. Ő volt a Zsidó Tanítóképző főnöke, és a papával közösen szerkesztette a Népszerű Zsidó Könyvtárat. Ott lehetett összevonva két-két osztály anyagából vizsgázni. Kaptam egy kis csokoládét, szóval nem volt a dolog túl izgalmas, volt egy kis protekció. Persze, ami elő volt írva, azt tudtam.

Szoktam is mondani, hogy olyan igazságtalan dolgok vannak. Hiszen nálunk sok minden természetes volt. Napjában kétszer, délben és este – de este fix – terített asztalnál evett a család. Sőt, a papa terített asztalnál reggelizett. Minket ötéves kortól már Wagnerekhez cipeltek az Operába, ahol az első emelet bal hetes páholy évekig a mi bérleményünk volt. Papa este mindig fölolvastott. Wagner maga írta a szövegeket, és azok vacsora után föl lettek olvasva. Fantasztikusan tudta csinálni, hogy francia nyelvű könyvből folyamatosan magyarul olvasott föl, mert akkor mi még nem tanultunk franciát. Én tízéves korban kezdtem.

Mielőtt bekerültem a gimnáziumba, elvittek megmutatni, milyen egy iskola. Nem emlékszem, milyen óra volt, oldalt leültettek, és egyszer csak kitört egy őrült röhögés, mert én szépen elővettem a tízórait – hiszen otthon, ahogy jött a tanárnő, behozták az uzsonnát, és hogy engem békén hagyjon, ne kérdezzen annyit, direkt jó sokat ettem. Annak örültek, hogyha van étvágyam. Na mostan, azért volt a nagy röhej, mert elkezdtem enni – ez volt az első bűn –, de az semmi, hanem a tízórait vagy sonka volt, vagy téliszalámi, más nem lehetett. Ez volt a második bűn a zsidó gimnáziumban. A harmadik meg az, hogy vajon volt. Megtanultam, hogy ezt itt nem lehet [lásd: étkezési törvények].

Tehát a nővéremmel együtt, aki két osztállyal feljebb járt, beíratk a Zsidó Leánygimnáziumba, ami az Andrássy út és Munkácsy Mihály utca sarkán volt, egy vörös téglapépületben, hozzánk rém közel, jóformán a csöngetés is áthallatszott [*A Pesti Izraelita Hitközség Alapítványi Leánygimnáziuma a Síp utca 12. szám alatti leány polgári iskolából 1921-ben a Munkácsy Mihály utcába, a Fiú Árvaház tulajdonában lévő épületbe költözött, innen 1931-ben költözött a Zsidó Gimnázium Abonyi utcai épületébe. Lásd: Zsidó Gimnázium. – A szerk.*]. Papa azt mondta, itt vannak a legjobb tanárok, mert mind rég egyetemi tanár volna, ha nem volna zsidó. Később így is lett. Például Komlós Aladár, a nővérem osztályfőnöke, rögtön egyetemi tanár lett. Az én osztályfőnököm Turóczi-Trostler József volt [*Turóczi-Trostler József (1888–1962) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja (1945). 1913-tól temesvári főreáliskolai tanár, 1918-ban a vallás és közoktatásügyi minisztérium előadója, a Tanácsköztársaság alatt a budapesti egyetemen a világirodalmi tanszék tanára. 1922-től gimnáziumi tanár és a Pester Lloyd munkatársa. 1945-től a budapesti egyetemen tanár, majd tanszékvezető tanára (MÉL). – A szerk.*]. Németet és magyart tanított. De a magyarórán is mindig Thomas Mannról és Goethéről volt szó. Velem rettentően kivételezett, mert először is én tudtam németül. Aki csak ott tanult, az semmi nem volt. Rengeteg német verset tudtam, és még most is tudok, ma is elszavaltam magamnak egyet. Könnyebben tanultam meg, mint a magyart. De azért a „János vitéz”-t meg a „Toldi”-t is jóformán végig tudtam kívülről. Irtó jó memóriám volt. Nagyon gyatrán tudtam viszont a hébert, mert otthon azt nem tanultuk szigorúan, előre tán meg is mondták, hogy mit fognak kérdezni a vizsgán. Amikor a tanár látta, hogy én csak döcögve olvasok, jóindulatúan megkérdezte: „Milyen

ünnap jön most, Gábor?” Erre én szépen bementam: „Karácsony.” Szóval fogalmam nem volt, hogy más ünnep is van. Nálunk mindig nagy karácsonyfa volt, alatta ajándékok. És a mama olyan szépen tudta énekelni a „Stille Nacht”-ot és az „Oh, Tannenbaum”-ot [*Stille Nacht – népszerű karácsonyi dal, melynek szövegét a 19. század elején írta Joseph Mohr osztrák pap, dallamát pedig dallamát Franz X. Gruber szerezte. Oh, Tannenbaum – eredetileg német népdal, legismertebb leírt változata Ernst Anschütz lipcsei orgonista nevéhez fűződik (Wikipedia).* – A szerk.]. Hiszen a papa szabadkőműves nagymester volt, tehát semmiféle vallási ünnepet nem tartott.

Az iskolában kivételeztek velem, így aztán nagyon elrontottak. Olyan kis félénken érkeztem oda, de aztán rájöttem, hogy én csinálhatok, amit akarok. Elrontottam a többieket is úgy, hogy mindenféleképpen kitaláltam a tanárok bosszantására, és beszerveztem őket. Például a katedrának arra az oldalára, amit nem lát a tanár, krétával fölírtuk, amit felelni kellett. Meg nem is tudom, még miket, szóval rettentő gonoszságokat találtam ki. Tudod, ha az ember, a gyerek rájön arra, hogy mindent csinálhat, mert mint Gábor Ignác lánya úgyse lesz megbüntetve, akkor megteszi.

Az sem tetszett, hogy szombaton volt szünet, és vasárnap tanítás. Voltak barátnőim, akiket Baldócon szereztem, azok normál iskolába jártak, és vasárnap volt szünetük. A nővérem is már leérettségizett, én járjak egyedül vasárnap iskolába? Hát nem! Elhatároztam, hogy elmegyek ebből az iskolából. A papa azt mondta, ő nem szól bele, szabad akarattal csinálhatok, amit akarok, de ő nem ajánlja, hiszen itt vannak a legjobb tanárok. Nem parancsolt, csak le akart beszélni róla. Én meg ki akartam próbálni a saját erőmet. Nem tudtam előre, hogy Gábor Ignác lánya máshol egy elveszett ember.

Saját felelősségemre jöttem el, de jól ráfizettem, hogy átmentem az államiba, a Mária Teréziába, ami szintén az Andrássy úton volt [A Mária Terézia Leánygimnázium elődje 1875-ben kezdte meg működését mint felsőbb leányiskola. 1902-ben költözött későbbi, VI. kerületi Sugár út (később: Andrássy út 63–65. szám alatti épületébe. 1905-től már felsőbb leányiskola és leánygimnázium. 1921-ben a M. kir. áll. Mária Terézia Felsőbb Leányiskola és Leánygimnázium nevet kapta, 1923-ban a felsőbb leányiskola megszűnt, ekkortól az iskola neve: M. kir. áll. Mária Terézia Leánygimnázium. (1946-ban Varga Katalin gimnáziumként működött tovább. A gimnázium 1968-ban megszűnt, helyén szakközépiskola nyílt.). – A szerk.]. Itt már nem az volt, hogy én Gábor Ignác lánya csinálhatok, amit akarok, sőt, épp azért, mert Gábor Ignác lánya... Rettentően antiszemiták voltak, kivéve a dirit, akit Bernolák Kálmánnak hívtak, s aki nagyon tisztességes volt. Megérdemli, hogy megemlékezzem róla. Az érettségi banketten szemben ültem vele. Az órákon általában nem figyeltem oda, nemhogy nem tanultam meg, hanem azt sem tudtam, mi volt föladván, és az sértés a tanárnak. Igaz? Olyankor el tudtam játszani, hogy nagyon fáj a fejem. Kikészítettem a folyosón egy regényt, s amikor azt mondták, fáj a feje, menjen kicsit levegőzni, akkor kint szórakoztam, olvastam. Ez volt az én trükköm. De úgy látszik, hogy Bernolák ezt tudta. Mert a banketton azt mondta: „Ugye, Gábor, most már nem fáj a feje?” Sejtette, hogy én ezt megjátszom csak. Színészi képességeimet ebben éltem ki. De hát utáltam iskolába járni. Minden kötelezőt egész életemben mindig utáltam.

A többi tanár rettentően üldözött. Tiszta jelesen mentem át, és itt egy csomó hármasom volt. Mert ha bemagoltam a történelemtananyagot, amit az osztályfőnök, Váradi „Böske” írt, tehát szóról szóra tudtam, ami a könyvében volt, akkor „Jól van, Gábor, megkapod a hármasot”. S akkor én lelkesen mentem haza, hogy nem buktam meg. A nővérem más volt. Egyszer valamiből kettest kapott,

bőgve jött haza, azt hiszem, ki is kapott [Az 1947/48-as tanévig a magyar iskolarendszerben az 1-es osztályzat volt a legjobb. – A szerk.]. Én viszont avval jöttem haza, hogy „Képzéljétek, nem buktam meg!”. Én meg meg lettem dicsérve.

Szóval az osztályfőnököm nem bírta a csinos lányokat. „Böszke” vénkisasszony volt, és ha valakit fiúval látott egyszer, akkor az már elveszett ember volt. És főleg, ha az a zsidó gimnáziumból jött. Nem engedtek tanulmányi versenyre sem, pedig akartam rajzból. Nem mehettem, mert zsidó voltam. Az osztálytársaim is borzasztóak voltak. Igazi barátnőm egy sem maradt közülük. Három csoport volt az osztályban: a zsidó, a keresztény és a kitért. A kitérték hatalmas keresztel, ugye, ezt tudjuk, És azok udvaroltak a keresztényeknek, nem a zsidókkal barátkoztak. Jobban barátkoztak a keresztények a zsidókkal, mint ezek a kitérték. Ezek elsőtől kezdve kialakult csoportok voltak, én meg negyedik osztályban kerültem közéjük. Egy osztálytársamra emlékszem, Relle Marianne-ra, aki nagyon szép volt. Ő Relle Pali lánya, aki újságíró volt, és Péchy Blankának a második férje. Relle első felesége volt Marianne mamája, egy angol nő. Péchy Blankáék papáék barátai voltak, jártak hozzánk, és Baldócon is mindig voltak, Marianne is.

Érettségi ajándékként szüleimtől egy olaszországi utazást kaptam. Velem jött a nagynéném, mama húga, Erna, aki New Yorkban lakott. Vele sokáig levelezett a pesti család. Amíg a férje élt, aki szabadkőműves nagymester volt, minden évben hazalátogatott. A velencei Lidón voltunk. Papáék befizették őt is, mert még nem volt soha Itáliában.

1935-ben érettségiztem, és ősszel kezdtem a főiskolára járni [Abban az időben hivatalos nevén Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola. – B. J.]. Előtte már, tizennégy éves koromtól, tanultam rajzolni, az után, hogy Kernstok megnézte az „Értelmiségi zsidó”-mat. Azt mondta, hogy okvetlen tanuljak. Két magániskola volt abban az időben, Szőnyié és Aba-Nováké [Aba-Novák Vilmos (1894–1941) – festő, grafikus. A modern magyar festészet, különösen a monumentális piktúra egyik eredeti tehetsége, a két világháború közti időszak ünnepezt freskófestője, hivatalosan támogatott művésze volt. 1939-től a Képzőművészeti Főiskola tanára. – B. J.]. Aba-Novák nagyon hírhedt volt, közismerten reklámhős. Őrála papáék is hallottak mindenfélét. Én azt hiszem, Van Goghig sem jutott el, mert egy kicsit előbb fejeződött be a festészeti érdeklődése. Szőnyiről viszont senki nem hallott, mert ő olyan csendes volt. A fiatalság persze már tudott róla, de a szülők semmit. Miután olyan hírhedt-híres volt, elmentünk először mamával az Aba-Novákhoz. Nekem nagyon nem tetszett, mert olyan léha elvei voltak a művészetről. Aztán ott már folyt a tanítás, a növendékek dolgoztak, és mikor szünet volt, az aktmodellek nem öltöztek föl, hanem úgy pucéran mászkáltak. Nálunk, Gáboréknál a lánynak nem volt szabad egy padon ülni egy fiúval, Baldócon meg nem volt szabad közösen vízbe menni. Tehát ez elképzelhetetlen volt.

Akkor elmentünk Szőnyihez, és ő mindkettőnknek, mamának is meg nekem is tetszett. A Baross utca 21-ben vagy 23-ban lakott, ott volt a műterme is. Az ostrom alatt lebombázták. De volt neki Zebegényben egy háza. A háza fölötti hegyoldalból festette a sok Duna-képet, a Duna-kanyarokat, azok a legszebb képei. Később a feleségét, Duci nénit emlékezetből megfestettem, mert meghívott minket Mityuval. Akkor Szőnyi már nem élt. A képet a Magyar Nemzeti Galériának ajándékoztam, ott a helye. És még egyet adtam ajándékba, azt nem én festettem, engem festettek le gyerekkorban. Nyergesinek hívták a festőt, aki egy paraszti őstehetség volt, Kernstok fölfedezettje. Nyilván papáék segíteni akarták, és azért rendeltek nála [Nyergesi János (1895–1982) festő, grafikus. – B. J.].

Visszatérve a főiskolára. Már tizenhat éves kortól lehetett jelentkezni, és ha fölvelték az embert, járhatott. De akkor még nem rendes hallgató lett, hanem rendkívüli. Ami azt jelentette, hogy nem fekete indexük volt, hanem piros, és én nagyon irigyeltem őket, mert nem volt semmi kötelező számukra, csak dolgozni, festeni meg rajzolni. Nem volt semmi vizsgájuk, beírták, hogy jártak, nem jártak. Ennyi. Sajnos a szüleim nem engedték, hogy én ne érettségizzek. Mert mentem volna tizenhat éves koromban, de akkor nem jelentkezhettem. Érettségi után viszont rögtön.

A felvételi két hétig tartott. Egy hétig kellett fejet rajzolni, egy hétig aktot, és jeligésen beadni. Elmélet semmi, csak ennyi volt, az ott készített rajzok alapján döntöttek. Sokan jelentkeztek, hányan, nem tudom. Az a terem, ahol én rajzoltam, tele volt. Volt olyan, aki már harmadszor jelentkezett, és nem vették föl, és voltak sokkal idősebbek.

Tehát semmi más vizsga nem volt. Az öt festőtanár és a két szobrásztanár szavazott, és az ember maga választhatott azok közül, aki szavazott rá. Elég volt-e, hogy egy szavazzon? Azt hiszem, igen. Aki magához vette, az már az ő felelőssége volt. Nekem ebből a szempontból szerencsém volt, mert mind az öt szavazott rám. Választhattam. Megkérdeztem a Szőnyit, hogy mit csináljak. Akkor ő még nem volt tanár. Azt mondta, hogy ő is járt a Rétihez, miután előbb Ferenczyhez járt [*Réti István (1872–1945) festő, a nagybányai művésztelep egyik alapító tagja és a nagybányai mozgalom teoretikusa. 1913-tól a Képzőművészeti Főiskolán óraadó tanár. 1927-ig nyaranta Nagybányán tanított a szabadiskolában. 1920-ban Lyka Károllyal elkészítette a főiskola reformját a nagybányai elveknek megfelelően. 1923-tól a főiskola rendes tanára, 1927-től rektora, 1938-ban vonult nyugalomba; Ferenczy Károly (1862–1917) festő, az impresszionizmus legnagyobb magyar mestere. – B. J.*].

Így a tanárok közül Szőnyi Rétit ajánlotta, akinek az volt a híre, hogy nagyon jó mester. De a Szőnyi ebben tévedett, mert lehet, hogy annak idején jó mester volt, szóval nagyon tudott, meg ez így rendben volna, de akkor már abszolút nem érdekelte őt az egész tanítás. Semmi emberi kapcsolatom nem volt vele. Festőtanár volt még akkor Aba-Novák, akiről már beszéltem, akiről mindenki hallott. Pont ellentéte volt a Szőnyi, akiért a fiatalság rajongott, ismerte a képeit, és aki minden évben kérte, hogy nevezzék ki, de évekig nem sikerült elérnie ezt. Harmadéves voltam, amikor kinevezték. A harmadik évet már őnála csináltam. Aztán ott volt Rudnay és Benkhard, és még valaki, akinek neve nem jut eszembe [*Rudnay Gyula (1878–1957), a főiskola rektora 1939–1940 között; Benkhard Ágost (1882–1961), a főiskola rektora 1935–1937 között. – B. J.*].

Szobrásztanár volt a Sidló meg a Strobl Zsiga [*Sidló Ferenc (1882–1954), a főiskola rektora 1940–1941 között; Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975), hatalmas munkásságát mintegy 2600 portré, ötvennél több köztéri mű őrzi. – B. J.*]. Én mind a kettőhöz jártam, de ezt csak saját szorgalomból, fakultatíve egy-egy évet, mert festőszakon voltam, nem szobrászszakon. A mesterek szerint voltak a növendékek, nem évfolyam szerint. Szóval minden mesternél volt minden évfolyam.

Miután érettségi után jöttem, nekem fekete indexem lett. Örültem, hogy kinn vagyok az iskolából, amit mindig utáltam, aztán újra iskolába kellett járnom. És újra volt magyar és világirodalom, történelem, filozófia, és sajnos minden félévben osztályoztak, azonkívül vizsgázni kellett, kollokváltni.

A művészettörténetet az a csodálatos Lyka bácsi tanította [Lyka Károly (1869–1965) – művészettörténész és kritikus, 1914–1936 között a képzőművészeti főiskola tanára, 1920-ban igazgatója. 1902-ben megalapította és 1918-ig szerkesztette a „Művészet” című folyóiratot. Réti Istvánnal együtt szervezte át a magyar művészképzést. 1927-ben a felsőház tagja lett (MÉL). – A szerk.]. Vetített képekkel tartotta az órát, és ezért sötét volt az előadása alatt. Persze nagyon-nagyon gyönyörű előadásokat tartott, de az egész főiskola begyűlt oda – most nem akarok gyanakodni, hogy a sötétért-e. De az felejtethetetlen, hogy mellettem egy kolléga megbökött, és azt mondta: „Kollegina, mit jelent az, hogy kvázi?” Vidéki fiú volt, és ezt nem hallotta otthon. Tündéri volt a Lyka. Aztán nyugdíjba ment, és Kampis Antal volt egy vagy két évig [Kampis Antal (1903–1982) művészettörténész. Legjelentősebb művét a középkori faszobrászatról írta. – B. J.].

Magyartanárom Alszeghy Zsolt [(1888–1970) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. A Képzőművészeti Főiskolán az irodalomtörténet tanára volt, 1935–1949 között a budapesti tudományegyetem tanára (MÉL). – A szerk.] volt, ismert irodalmár, irodalomprof. Mikor meglátta az indexemet, akkor azt mondja: „Gábor...? Nem rokona véletlenül Gábor Ignácnak?” Mondom: „Egész véletlenül a papám.” Nem is kellett tudnom semmit. El volt intézve. A kitűnő megvolt. A papáról társalogtunk. Úgyhogy ezt a papának köszönhettem. Ezek az irodalomtörténészek a papát mind ismerték, tisztelték.

Öt év volt a rendes főiskolai tanulmányi idő. Ide jártak azok is, akik polgári iskolai rajztanárok akartak lenni, nekik négy év volt, de a gimnáziumi rajztanári az öt. A felsorolt tárgyakon kívül még valamit tanultak. Én hat évig jártam, mert továbbképzős is voltam. Öt év után lehetett kérvényezni még egy évet, aztán lehetett még a hetediket is, de azt újra kellett kérni. Nagyon nagy kegy volt, ha az ember megkapta. Nem kellett már semmiféle kötelező elméletekre meg kollokválni járni, tehát lehetett egész nap dolgozni. Mert akkor volt műterem, volt modell, fűtés, világítás, akkor nagy úr voltál. Hát jó, nekem otthon is volt fűtés és világítás, és hát modell is mindig akadt, aki szerette volna, hogy lefessek. Még irigyeltek is a kollégák, hogy nekem mindig van kit festeni. Mert akit egyszer lefestettem, az újra akarta, hogy nem volna-e jó ebben a ruhában is, vagy még úgy is. Úgyhogy volt, akit nem tudom, hányszor, lefestettem.

Húszéves koromig nem festettem, csak rajzoltam. Akkor kaptam az egyik lovagomtól egy Van Gogh-albumot, aztán megvettem a többi, az impresszionistákat meg Cézanne-t. És akkor azt mondtam: „Ha az ember azt is festheti, amit lát, és nemcsak unalmas történelmi jeleneteket, akkor én is megpróbálom.” Addig szekíroztam a papáékat, hogy vettek nekem festéket, és akkor papát festettem meg először. Az általam megjelölt papát összes, négy ritmikai könyvének a borítóján látható. Fent van az interneten is. Szóval a papa olyan rajta, hogy kilép belőle. Komolyan.

A főiskola két helyen működött. Az Andrássy úton volt a főépület, ahol ma is, a főiskola másik helyszíne az Epreskert [Budapest, Kmety György u. 26–28. – A magasabb szintű művészképzés megteremtésére a 19. század utolsó évtizedeiben életre hívott I. és II. számú Festészeti Mesteriskola, valamint a Szobrászati Mesteriskola létesítésével egyidejűleg a főváros a Sugárút mellett, az ún. Epreskertben kijelölte egy művészkolónia helyét is, és szorgalmazta neves művészek letelepedését. A magyar képzőművészet jeles alkotói indultak innen útjukra, vagy készítették alkotásaikat az Epreskertet körbeölelő műtermes villákban. A mesteriskolák vezetőinek (Benczúr Gyulának, Lotz Károlynak és Stróbl Alajosnak) epreskerti műterme kizárólag az oktatás szolgálatában állt, ahol a művészjelöltek együtt dolgoztak a mesterrel. Az epreskerti mesteriskolák

és műtermek 1921-től „beolvadtak” az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolába. Az Epreskert jelenleg is a Magyar Képzőművészeti Egyetem része. – A szerk.].

Réti lett a mesterem, ő az Epresben volt, ami nekem nagyon kényelmes volt. Mert pont szemben laktunk, az ablakból ráláttam a kertre. Csak átsétáltam a kék festőoverallban, amit a mama csináltatott nekem. Akkor még nadrágdivat nem volt, de kellett, hogy elleplezzem a magas szárú cipőmet. Mert akkor csúfolták a magas szárú cipőt, az azt jelentette, hogy állapotos. Egész nap állni kellett, és nekem nagyon gyenge volt a bokám, az pedig fogta. És hogy ne csúfoljanak, akkor a mama kitalálta ezt az overallt. A benzinkutasoknak vagy szerelőknak szokott ilyen lenni. Ami isteni, rengeteg zseb volt rajta, mindent ott lehetett tartani. Szóval radír, ceruza, toll, ami kézhez kell, minden a zsebekben volt. És az ember beletörülte az olajfestéket, amitől olyan lett, mint a páncél. Minden héten ki lett mosva, de csak a belső része, a festék megkeményedve rajta maradt. Az inkább dicsőség volt. Volt két overallom, még az egyik valahol meg is van. Szóval nagyon-nagyon szerettem benne dolgozni.

A főiskolán nagyon antiszemitaak voltak a kollégák. Rondán viselkedtek velem, pedig nem volt érdemes ottan zsidózni, mert az egész főiskolán pár száz növendék lehetett, és zsidó az egészben hat volt. Szőnyi osztályában csak én voltam. Elkezdtek rettentően zsidózni a pertu kollégák, s amikor bejöttem, kórusban énekelték azt a gúnydalt, amit addig én nem ismertem: „Fütyül a zsidó, mi van eladó?” No, egy reggel bejöttem, az után, hogy már volt ez, hogy kórusban énekeltek, az ajtóban fogadott az egyik kolléga, és azt mondta: „Ha még egyszer be mer jönni, erőszakkal lesz eltávolítva.” Nemrég halt meg. Megérdemli, hogy a nevét is megmondjam. Cziráki Lajos [(1917–2003) *Munkácsy-díjas festő, grafikus. – B. J.*]. Mert üldözött a szerelmével, ez inkább szerelmi bosszú volt. Gondolom. Engem ő nem érdekelt. Senki. Úgy csináltam végig a főiskolát, hogy onnan nem volt partnerem. Nagyon rossz híre volt különben a főiskolának ebből a szempontból, hiszen ottan szabad szellem volt. És ott volt az Epreskert, ott ugye lehetett...

Ezután bementem Szőnyi szobájába, elmondtam neki, és kérdeztem: „Mester! Most mit csináljak?” Azt mondta: „Amíg én főiskolai tanár vagyok, minden növendék egyforma. Maga csak nyugodtan járjon!” Szőnyi az, akire én csak jót mondhatok minden szempontból. Maga volt a tisztesség. Én láttam, a férjemmel együtt láttuk, amikor linóba metszett hamis bélyegzőket, mentett embereket. Úgyhogy az életét kockáztatta. Ha azt egy nyilas akkor megtudja, vagy kiderül, akkor neki vége. Én ezt terjesztem, valószínűleg kevesen tudják. Én azt is terjesztem, hogy van két írásom a Szőnyitől, ahol engem véd, illetve protezsál római ösztöndíjra. De naiv volt! Nem lehetett zsidónak akkor már. Azt hiszem, utoljára zsidó az 1920-as évek végén kapott római ösztöndíjat. Egyszerűen nem jöhetett szóba már.

Két csúcs volt. Az egyik az, hogy az iparművészeti prof, a Megyer-Mayer behívatta az egyik kollégát – tőle hallottam –, és azt mondta, ha még egyszer meglátja a folyosón velem, akkor röpül. A másik az, hogy amikor már nem az Epreskertbe jártam, hanem az Andrássy útra, overallban szaladtam ki a festéküzletbe, ami az Izabella utca és Aradi utca sarkánál volt. És ekkor a Megyer-Mayer azt üzent nekem – vagy mondta személyesen? –, hogy ki leszek rúgva, hogyha overallban sétálok az utcán. De ez mind csak a zsidóságom miatt volt [Megyer-Meyer Antal (1883–1948) – *iparművész. 1921-ig a Székesfővárosi Iparrajz-iskolának, majd a Képzőművészeti Főiskolának volt a tanára. Elsősorban bútór- és szőnyegtervezéssel, díszítőfestéssel foglalkozott, számos egyházi megbízásnak tett eleget (kereső.hu). – A szerk.].*

Világos, hogy ezek után nagyon rosszul éreztem már magam a főiskolán. Hiába mondta a Szőnyi, hogy járjak nyugodtan. Ez már a továbbképzős évben volt. De nem bírtam ki, így aztán a hatodik évben, 1941-ben kimaradtam.

Életem első két képét az Ernst Múzeumban állították ki 1938 tavaszán [*XIII. Tavaszi Szalon, Ernst Múzeum, Budapest. – B. J.*]. Nekem persze eszembe nem volt kiállítani. Abban az évben kezdtem csak festeni. Összesen két képem volt, egy olaj meg egy nagy méteres pasztell. És akkor jött az Örkényi Strasser szobrász az Epreskertből [*Örkényi Strasser István (Szentés, 1911 – Kiskunhalas, 1944. október 11.) – szobrász. Kereskedősegéd volt, majd Szentés városa taníttatta. A Képzőművészeti Főiskolán Sidló Ferenc tanítványa volt. 1935-ben és 1937-ben a Szinyei Társaság Tavaszi Szalonján kitüntető elismerést nyert. 1941-ben elnyerte a Wolfner Gyula-díjat. 1935-től állította ki a Műcsarnokban Barlachra utaló, zárt kompozíciójú szobrai (MÉL). – A szerk.*]. A legtehetségesebb volt, de hát munkaszolgálatban meggyilkolták. Nagyon tetszett neki, amit csinálok, mindig átjött nézni, hogy miket festek. Kérdezte, hogy küldtem-e a Szinyeire. A kiállításra? „Szinyei Fiatalok”, ez volt a címe. Hogy küldtem volna, azt se tudtam, hogy lehet. Mert a kollégák sutyiban vitték, nehogy a konkurencia is menjen. Senkinek eszében nem volt szólani. És akkor voltam olyan – ezt csak zsidó szóval tudnám kifejezni – hücpe [*szemtelen, arcátlan/pofátlan*], hogy nincs keret, meg nekem csak ez a kettő van. A rábeszélésre végül keret nélkül adtam be a zsűrihez. „Csak nem fogok keretre pénzt kiadni?” Hát azóta se csináltam ilyet. Ez pofátlan dolog volt. És mind a kettőt bevették. Még más is történt azon a kiállításon. Az volt a szokás, hogy megnyitáskor a festő ott áll a saját képe előtt. Én is ott álltam, amikor jött egy magas, fekete inges valaki. Súgták nekem, hogy ez a Kassák. Mindig így járt. A képem előtt megállt, nézte-nézte, utána hozzám fordult, és azt mondta: „Gratulálok a kedves papa képéhez.” Mert Gábor M. volt aláírva – soha nem írtam úgy alá, hogy kiderüljön, nő a festő. Kassák tehát azt hitte, hogy a kép Gábor Mórié [*Gábor Móri (1889–1987) – festő. Budapesten és Párizsban végezte tanulmányait, és 1906-tól állított ki alakos képeket. – B. J.*]. Nem akarok rossznyelvű lenni, de azt gondolta, hogy most ez végre festett valami jót. Gábor nagyon neves ember volt, de hát nem az én ízlésem, az arcképei olyan fényképszerűek. Szóval az nem illik hozzám. Sose ismert, nem volt rokon persze, mert nem is volt nekünk Gábor rokonunk, hisz a papa Léderer volt. Ámde papa ismerte, és csináltatott vele egy képet a mamáról még egészen a század elején. Amikor szétszítottuk a papáék lakását, a nővéremhez került a kép. Egyszer kirabolták őket, a kép elveszett. Egy ismerős újságíró később a bolhapiacon megtalálta, kérésemre megvette. Aztán visszaadtam nekik. Ez nem volt olyan rég.

Ezután itt minden évben kiállítottam, de nem adtam el képet.

1939-ben megkaptam a főiskolán a Nemes Marcell-díjat, amiért külön utáltak a kollégák – ugye lány, taknyos, zsidó, ők nálam jóval idősebbek, nem zsidók. A Nemes Marcell-díjra pályázni lehetett [*Nemes Marcell (1866–1930) – műgyűjtő. „Szerencsés leletek, pl. Greco festményeinek felvásárlásával a világ legismertebb műgyűjtői közé emelkedett. 1918-tól Münchenben élt, de Magyarországgal nem szakadtak meg kapcsolatai. Számos nagy értékű ajándékkal (Greco: Bűnbánó Magdolna, Mátyoki: II. Rákóczi Ferenc arcképe stb.) gyarapította a Szépművészeti Múzeum anyagát, emellett ösztöndíjat juttatott tehetséges magyar festőnövendékeknek” (MÉL). – A szerk.*]. A „Pesti Napló” Vasárnapi Mellékletében jelent meg reprodukálva a nyertes képem. Két néven szerepelt tulajdonképpen. „Cselédek” volt az egyik címe, a másik „Evő emberek”. Asztalnál ül két nő. Relatív nagy kép volt, hetvenszer százas. A bátyám dajkája volt az egyik, ő teát iszik, a másik pedig eszik, ő is az akkori személyzet egyik tagja volt.

A bátyám dajkáját, aki Gyuri születésétől, 1902-től volt nálunk, Gavléder Annának hívták. Két rajzom is van róla. Anna néni ott lebzsel a konyhában élete, vagyis hát a mi életünk végéig – lehet inkább így mondani. Papa tartotta őt, amikor már rég nem csinált semmit, csak ült a konyhában. Lehet, hogy krumplit pucolt, meg lencsét válogatott. Karácsonykor mindig kapott új kendőt, kötényt, nem tudom, micsodát. Be lett hívva a karácsonyfához. Volt egy törvénytelen fia – így lehetett ő dajka –, aki időnként írt neki. Anna néni nem tudta elolvasni, mert analfabéta volt, mi olvastuk föl neki, és mi írtuk a választ, ő pedig odatett egy keresztet. A papám még kitüntetést is szerzett neki a fővárostól, a Városházától, hogy negyven évig egy helyen volt.

A szomorú az, hogy amikor a papáéknak el kellett költözniük, mert a házuk nem lett csillagos ház, mindent otthagytak, Anna nénire bíztak. És Anna néni másnap elárvereztette a holmikat. Negyvenkét év után! Én tovább nem tudok róla, hogy meddig élt, mi történt vele.

Tehát 1941-ben kimaradtam a főiskoláról. Nyáron parasztházat béreltem Zebegényben. Akkor már nem volt Baldóc. Hétvégeken hazajöttem föl tankolni papáéknál egy kis elemőzsiát. Egyszer, mikor visszamentem, Berény Róbert [(1887–1953) festő. *Az első világháború előtt az új törekvéseket képviselő Nyolcak csoportjának tagja. Ő alkotta a Tanácsköztársaság „Fegyverbe, Fegyverbe” c. plakátját. Kossuth- és Munkácsy-díjas. – B. J.]* lánya és veje azzal fogadott a vonatnál, hogy azalatt, míg Pesten voltam, kitiltották a zsidókat Zebegényből. A hegyoldalban, ami már nem tartozott Zebegényhez, volt doktor Lorber Leó orvosnak [1897–1985] egy villája. A felesége – vagyis az csak élettárs volt, nem feleség – rajongott értem. És amikor mentem elbúcsúzni, azt mondja: „Gyere ide! Tolj ki velük! Ez nem tartozik Zebegényhez.” És nem volt bennem elég büszkeség, hogy azt mondjam, hogy én ilyen helyen nem maradok. Ezt utólag most már nem csinálnám. Vagy jusst is? Lehet mondani, hogy jusst is? Kössétek föl magatok! Szóval undorítóak voltak ottan Zebegényben. Tulajdonképpen rosszul tettem, hogy maradtam, de annyi megkezdett képem volt.

Egyébként otthon dolgoztam, otthon is laktam. 1942-ben költöztem el, ami persze nagyon nehéz volt. De már kiállítottam, és kezdtek érdeklődni a képeim iránt. 1938-ban az Ernst Múzeumban az egész kiállításon csak az én egyik képet vettem meg egy ismert szombathelyi műgyűjtő, a nevére nem emlékszem – elpusztították. Megjelent Pesten, akart még egy képet. A múzeumban nem találkoztam vele, csak föl hívtak, hogy itt hagyott kétszáz pengőt, vegyék meg számára a képet. Azt mondtam, nem adom, és letettem a kagylót. Utána eszembe jutott, hogy azért az nem kis dicsőség, hogy csak az enyémet veszi, és igaz volt az a sláger, hogy „Havi 200 pengő fixszel...” [Az ember könnyen viccel.] –, tehát ez nem kis pénz volt. Mert tudom még az árakat: tíz deka parizer tíz fillér volt, téliszalámi hetven, az igazi prágai sonka, nem olyan, amilyen most van, ötven fillér, egy minyon – attól függ, hogy hol – a Hauernál tíz fillér, a Gerbeaud-nál kicsit több volt, azt hiszem, tizenhat. Tehát ez komoly pénz volt. Meggondoltam magam, föl hívtam őket, hogy mégis adhatják. Na mostan az, hogy jönnek az érdeklődők, és én gyerekként lakom a szüleimnél, *haustochter* vagyok, ez nem elég tekintély ahhoz, hogy komoly művésznek vegyenek.

Mondtam otthon, keresek egy albérletet valahol a szomszédságban. De eszembe nem volt. A Bimbó úton akkor épült egy ház, ott, ahol az út olyan derékszögben föl megy a hegyre, az Ady lépcső ott kezdődik mellette. Egyik legelső vevő voltam, vagyis nem vevő, mert csak bérbe vettem, nem volt pénzem vásárolni. Az egész lakás egy szoba plusz egy fél szoba, amit hálóküldének hívtak. Ugyanakkora hosszúságban, mint a szoba, csak szélességben egyharmada volt, hajókajüt ablakkal. A szobán volt erkély, előtte kanyargott föl a Bimbó út. Van egy téli pasztell képem a kilátásról. A

hálófülkéből nyílt a fürdőszoba, beépített káddal, és központi meleg víz is volt, nemcsak fűtés. Ezenkívül hall, előszoba és teakonyha tartozott a lakáshoz. Két beépített szekrény is volt.

Eleinte elég nehéz volt egyedül élni, már csak abból a szempontból is, hogy rettenetesen rám kapcsolnak a férfiak. De ez izgalmas volt valamiképpen. Egy taknyos festő, akinek neve van, akiről írnak. Találtam egy nyilas lapot is, amiben pozitív kritika volt. Szóval rettentően fölkaptak, nem akarok fölvágni. Azért is volt nagy sikerem, mert részt vettem a Múcsarnokban a nemzeti kiállításon, ahol fölfedeztek a híres kritikusok. A múcsarnoki kiállítás védnöke Horthyné volt, három vagy négy egymást követő évben rendezték meg [*„A Magyar Művészetért” című kiállítás 1940–43 között. – B. J.*]. Mindig hatalmas hűhó volt a megnyitáson, az Andrássy utat lezárták az Oktogonig. Az első a régi Múcsarnokban volt, emlékszem, hogy én a bátyámmal mentem [*„Régi Múcsarnok” – az épület 1877-ben készült el a Magyar Királyi Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde – későbbi nevén a Képzőművészeti Főiskola – melletti telekre közadakozásból. Láng Adolf (1848–1913) tervezte. 1921-ig működött, akkor a főiskolához csatolták az épületet. – A szerk.*]. Úgy látszik, ott csak a kép számított.

Az egyik ilyen kiállításon megvették azt a képemet, amin egy pásztorfiú volt. Ez akkor készült, amikor Síkfőn [*a Bükkben*] nyaraltunk a szülőkkel és az intézetiekkel. Akkor már nem volt meg a mi Baldócunk, Síkfőre vitték a gyerekeket. Én fölszereléssel mentem, mama velem jött, hogy ne féljek. Idegenben féltem. Egyszer csak meglátok egy pásztorfiút, aki teheneket legeltetett. Az a pásztorfiú isteni modell volt. Nagy szalmakalap, és ült a fűben. Szegény mamám átvette a tehenek legeltetését, őrzését, életében először és utoljára, hogy én lefesthessem őt.

Az első saját kiállításom az Erzsébet téren, a Nemzeti Szalonban volt [*A Nemzeti Szalon egyesületet 1894-ben alapították, képzőművészek és műpártolók egyesülete volt, az V. kerületi Erzsébet téren volt a kiállítóhelyiségük (1960-ban lebontották). – A szerk.*]. Öt terméből az egyik csak az enyém volt. Talán 1943-ban [*1942-ben. – B. J.*]. Ezután meghívtak tagnak. A [*Magyar*] Képzőművészek Országos Szövetsége [*A Szövetség 1932–1944 között működött, 1949-ben alakult meg a Magyar Képzőművészek Szövetsége, melyet 1957-ben feloszlattak. 1959-ben alakult meg ismét. – A szerk.*] is beválasztott, azt hiszem, ugyanabban az évben. Mind a két tagsági igazolványom megvan, túléltek a háborút. Ezekkel az igazolványokkal hivatalosan is festő lettem. Ami, mondjuk, azért nőnek nehezebb. És azt hiszem, én voltam ott a legfiatalabb. A felszabadulás után megalakult a [*Magyar*] Képzőművészek Szabad Szervezete [*1946–1948*], ahol a 37-es számú alapító tag voltam.

A Tamás Galériában, az Akadémia utcában is adtam el képet. Tamás úr híres műgyűjtő volt, akinél csak úgy lehetett kiállítani, hogy ő meghívott. Zsidó volt. Úgy tudom, hogy feleségével együtt lett öngyilkos [*Csak a feleség lett öngyilkos Tamás Henrik halála után. Tamás Galéria – Tamás Henrik (1879–1960) gyűjtő, műkereskedő és művészeti kiadó (korábban a Singer és Wolfner könyvkiadó vezető tisztviselője) galériája az Akadémia u. 8. szám alatt (1927–1944) „a modern magyar mesterek és törekvések propagálója és forgalmazója” volt. Tamás mecénásként Rudnay Gyula és Koszta József művészetét pártolta. (Rózsa Gyula: „Ahonnan jöttünk”, *Mozgó Világ*, 2004/9). – A szerk.*]. A Tamás Galériában 1944 januárjában állítottam ki. Mityuval ott voltam a galériában, amikor nyílt az ajtó, és bejött két úr. Az egyiket én is ismertem, a Petrovics Elek volt, aki nagyon nagy művészeti tekintély volt, egy időben a Szépművészetinek a főigazgatója. Ismertem kiállításokról [*(1873–1945) művészettörténész, művészeti író, az MTA tagja 1914-től a*

Szépművészeti Múzeum igazgatója, 1921–1935-ben főigazgatója. Nevéhez fűződik az Új Magyar Képtár megnyitása. 1922-től tagja volt a Kisfaludy Társaságnak. Széles látókörű, haladó szellemű művészetkritikus volt. 1918-ban megindította a Szépművészeti Múzeum Évkönyveit, 1922-ben a Művészeti Pantheon sorozatot. – B. J.]. A másik úr pedig a Kárpáti Aurél volt [(1884–1963) költő, író, kritikus, 1922-től a Pesti Napló munkatársa. Nevét szubjektív hangú, esszészerű irodalmi és színikritikái tették ismertté. 1931–1935 között ő volt a Tamás Galéria művészeti igazgatója. – A szerk.]. Gyorsan elbújtunk az irodában, hogy mi tudjuk őket figyelni, de ők ne lássanak. Mert, amit szemben mondanak, az nem ér semmit. Megálltak Gachot portréja előtt. Hallani lehetett, hogy a Petrovics azt mondja: „Ez egy chef-d'oeuvre!” Azt jelenti: „Ez egy remekmű.” Franciául. Ez a kép sajnos elpusztult a háború alatt, viszont a fényképe megmaradt.

Gachot-t jól ismertem még a főiskoláról, szerette a képeimet [François Gachot (1901–1986) – francia irodalomtörténész, kritikus, műfordító, lapszerkesztő, diplomata. 1924-től francia nyelvet tanított a budapesti Eötvös Kollégiumban, a Kemény Zsigmond Gimnáziumban, 1926-tól a Képzőművészeti Főiskolán is. Szoros baráti kapcsolatban állt Babits Mihály irodalmi körével. Több mint egy negyedszázadon át hathatós közvetítőjévé vált a francia–magyar irodalmi és művészeti kapcsolatoknak. A modern kortársi francia irodalmat rendszeresen ismertette a „Nyugat”-ban, s a magyar irodalmat a francia folyóiratokban. Kassák és Babits versfordításait az „Europe”-ban tette közzé. Mint a budapesti francia követség kulturális attaséja diplomáciai státusát felhasználva nyújtott segítséget a magyar antifasiszta ellenállás köreinek. 1944 októberében, a Szálasi-puccs után illegalitásba vonult. 1945 után a francia követség sajtóattaséja volt. 1949-ben a koncepciók perek kapcsán koholt vádak alapján kiutasították. Nyugdíjazása után magyar feleségével Nizzában élt. – B. J.]. Már nem élt itt, amikor megírta a Budapesti szerelmesek című regényét. Fölhívott a Szépirodalmi, hogy Gachot azt az utasítást adta, engem kérjenek föl, rajzoljak hozzá. Kézzel-lábbal tiltakoztam, hogy én nem vagyok illusztrátor. Akkor megtaláltam a portréjáról készült fényképet, az lett a könyvnek a hátán. Elöl viszont egy akvarellem van, ami a témába belepasszol, mert egy szerelmespár. A borítón kívül nyolc rajzom került bele. Valahol megvan Gachot levele, hogy pont így gondolta, ahogy én megcsináltam [Végül magyarul az Európa Kiadó adta ki 1979-ben. – B. J.].

Most egy éve talán vagy két éve Pécssett, a Janus Pannonius Múzeum adott ki egy Tamás Galéria kötetet [2004-ben rendeztek kiállítást a Tamás Henrik-féle gyűjteményből. A Tamás házaspár munkaszolgálatban elpusztult 24 éves, ill. az ostrom utólvölgözéseiben elpusztult 21 éves fia emlékére adományozta képgyűjteményét 1959-ben a pécsi Janus Pannonius Múzeumnak. – A szerk.]. Nálam is jelentkezték, fölfedezték, hogy nekem ott volt kiállításom, és betették a meghívót meg egy régi fényképet a kiállításról, ahol a papa képe előtt állunk mi, a Mityu meg én, aki akkor még csak udvarló volt, nem férj. Nagyon jól látszik az a nagy kép a papáról, amelyik ma a Zsidó Múzeum tulajdona.

Megtaláltam a mamám által összeállított két fotóalbumot. Mama volt az, aki bőszen vezette, hogy hol mit állítottam ki, minden kiállított képnek és az első eladott képnek a fényképe benne van. És benne vannak a megjelent kritikák is. De az a fantasztikus, hogy sem a nyilas kritikák, sem a nyilas lapokban megjelent tudósítások nem tudták, kiről [zsidóról] van szó.

Kilencévi mellőzés után először a Csók Galériában állítottam ki 1957-ben. Szőnyi egyetlenegyszer volt minálunk, előtte följöött tanácsot adni. Én mindig dolgoztam, összegyűlt egy csomó kép. Olyan nagyon nagy csomó azért nem, mert nem volt mire és nem volt mivel festeni. Akkor meglátta az

állványon a „Tihanyi postás” képet. Sokan ismerik, és nagy sikere volt, de a Szőnyi látta először, mert akkor még nem volt kiállítva. Nagyon ünnepélyes modora volt, azzal mondta: „Kérem, ez egy remekmű.” Hasonlóan, mint a Petrovics. Megvette a Postamúzeum.

Sokkal későbbi történet, hogy hogyan került a két önarcképem az Uffiziba. Nekem rögeszmém volt, hogy oda be kell kerülni. Mert olvastam a Ripplnek a visszaemlékezéseit, és ő rettentő büszke volt, amikor bekerült az Uffiziba. Ez az önarckép-gyűjtemény egyedülálló a világon. Leonardóval kezdődik. Azt mondtam, hogy ezt kéne nekem is elérni. Még a férjem mondta is németül: „*Nicht wenig eingebildet.*” Magyarul: „Nem kevésbé beképzelt.”

Amikor Firenze városa meghívott kiállításra [1976], PÖG válogatta a képeket [Pogány Ö. Gábor, akit a szakma csak PÖG-ként emleget (1916–1998), művészettörténész, művészeti író. 1945–47: a Szépművészeti Múzeum muzeológusa; 1947–50: a Fővárosi Képtár igazgatója; 1950–52: a Múzeumi Központ elnökhelyettese; 1953–55 és 1956–57: a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese; 1957–80: a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója; 1960–72: a „Művészet” főszerkesztője; 1961–80: a „Művészettörténeti Értesítő” főszerkesztője. Kutatási területe a 19. és 20. század magyar művészete volt. A Fővárosi Képtár, az Országos Képtár és a Szépművészeti Múzeum magyar gyűjteményéből 1957-ben megszervezte a Magyar Nemzeti Galériát, 1957-ben pedig áttelepítését a Kossuth téri Kuriából a Budavári Palotába. – B. J.]. Kezébe került a szalmakalapos önarckép, s azt mondta: „Hát az Uffizi képe nekem menni kell!” Ez már tényleg rögeszmévé lett. Azt gondoltam, ha most nem, akkor soha nem fog bekerülni, mert az Uffizi nem fog idejönni, körülnézni. Igaz? Tehát ez az egyetlen lehetőség.

Firenze városa csinált egy katalógust, amit természetesen meghívóval együtt elküldött az Uffizi igazgatójának is, aki egyben az egész tartomány művészeti főnöke volt. Ott álltunk a férjemmel a kiállításon, és egyszerre csak nyílt az ajtó, bejött egy férfi, kezében a katalógus kinyitva ott, ahol az önarckép volt látható. Rámutatott: „Ez a kép kell nekünk” [Florentin kalapos önarckép]. Ő ezért jött el. Aztán megnézte a kiállítást, és ott volt egy másik önarckép is, kétszer vagy háromszor akkora, egy teljes figura. És azt mondta: „Ez is kell” [Munka közben]. A katalógusban ez nem volt benne. Azt hiszem, életem legnagyobb napja volt.

A következő évben – talán ennek hatására – a hatvanadik születésnapomra életmű-kiállítást rendezett a Magyar Nemzeti Galéria [Az említett és más jelentős képek láthatók a www.web.axelero.hu/psycho/gabor.html lapon. – B. J.].

Arra pontosan emlékszem, mikor találkoztam a férjemmel, Mityuval. 1938-ban meg voltam híva Pálóczi-Horváth Györgyékhez [Pálóczi-Horváth György (1908–1973) – publicista, író. A „Pesti Napló” munkatársa, majd külügyi rovatvezetője a lap megszűnéséig (1939). 1939-től Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjának, a „Független Magyarország”-nak volt külpolitikai szerkesztője, de 1940–41-ben Teleki Pál felkérésére a „Magyarország” nevű kormánylap külpolitikai rovatát is szerkesztette. 1943 tavaszán Isztambulban vett részt a Kállay-féle kiugrási kísérlettel kapcsolatos tárgyalásokon. 1945-ben Londonba ment, és az angol rádió magyar osztályán dolgozott. 1947-ben hazatért, belépett a Magyar Kommunista Pártba. A Magyar Rádió idegen nyelvű osztályát vezette (1948–49), 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. 1956 végén Londonban telepedett le (MÉL). – A szerk.]. Ismert újságíró volt, aki a „Pesti Napló”-nál Mityunak volt kollégája, a felesége meg nekem volt a legjobb barátnőm, Reich Márta. Így kerültünk mind a ketten oda. Amikor beléptem az akkori eljegyzett vőlegényemmel, Pálóczi ült a rekamién, és felolvasta Mityu akkor

megjelent második verseskötetét. „Két háború közt” volt a címe. Rettenetesen ünnepelték. Nagyon flancos társaság volt, estélyi ruha, szmoking kötelező. Én már odafele menet összeveszttem a vőlegénnyel, és Mityu fölfedezett engem, egész este együtt táncoltunk. De ekkor ő a „Pesti Napló”-nak volt a párizsi tudósítója, és visszament Párizsba.

Itt van az első levele 1939-ből, a „Pesti Napló” levélpapírjára írta, itthon volt akkor, csak a szüleit látogatta meg, és a dolgait intézte. Úgy látszik, randevúnk lett volna. Abban az évben szűnt meg a „Pesti Napló”, és akkor ő kint maradt emigrációban. Nagyon jó barátságban volt Füsi Horváth Jóskával, mind a ketten kint voltak, és megállapodtak, hogy egyik se fog a másik tudta nélkül nekem udvarolni, de persze egyik se tartotta be. Párizsból még közös lapot vagy levelet is küldtek, az nincs meg. Viszont van Füstől külön vers is, amit írt nekem – szóval konkurencia volt [Füsi József, Horváth (1909–1960) – író, műfordító. 1935-től 1945-ig a budapesti olasz középiskola tanára, 1947-ig megbízott igazgatója. Elbeszéléseket, tanulmányokat, kritikákat írt hírlapokba, folyóiratokba, a rádióba színpadi műveket írt (MÉL). – A szerk.].

A másik vőlegény le lett építve, de nem a férjem miatt. Hanem mert téveszme volt az egész. Azért a barátság megmaradt, járt hozzánk. Sőt, amikor bujkálnia kellett, hogy a behívót ne kelljen átvennie, a papáékhoz ment, náluk bújt egy pár napig. Sokan azt csinálták, hogy nem mentek haza. Az én lakásomat már elvették a nyilasok, visszaköltöztem, ő meg összebarátkozott a papámmal. Addig üldözték, ameddig vőlegény volt, utána már jóban voltak, nem volt az a veszély, hogy elvesz. Üzletember volt, komoly vagyonnal, de a papáéknak nem tetszett. Mert ő más „állatfajta” volt, idegen világ. Emlékszem, azt mondta, hogy te majd férjhez mész, én is lehet, hogy megnősülök, de a végén csak el foglak venni, csak hozzám fogsz jönni. Ő ebben biztos volt. Nem így lett. Amerikában halt meg.

Én egyáltalán nem akartam senkihez férjhez menni. Olyan romantikus elképzeléseim voltak, mint párizsi padlásszoba, és én a festészetnek szentelem az életemet. A papám meg azt mondta, hogy az a jó, hogyha olyan sokan vannak körülöttem, mert az egyik vigyáz, néz a másikra, hogy nehogy sikeres legyen. Mert rengetegen voltak, tényleg. Mind megkérte a kezemet. Ebbe viszont a szülők nem szóltak bele, csak nekik az az üzletember első vőlegény nem tetszett.

Tehát Mityu Párizsban volt, keveset találkoztunk. Amikor hazajött, négy évig munkaszolgálatban volt. Eleinte még Pesten, a Honvéd Építési Igazgatóságon dolgozott. Az egy nagyon szerencsés dolog volt, mert otthon lehetett lakni. Valakinek volt egy nagy protektora, s hogy ne legyen feltűnő, hozzávettek valakit egészen ismeretlenül. Nem is tudta, hogy kicsoda. Így jutott ehhez a kivételezett helyzethez. Aztán átrakták előbb Erdélybe – sőt, az nem is volt tán országhatáron kívül, visszacsatolt területen [lásd: második bécsi döntés] volt Szinérváralja [Szatmár vm.] –, aztán Jászberénybe [Jász-Nagykun-Szolnok vm.]. Járt hozzánk, de akkor még nem kérte meg a kezemet, hanem csak februárban, mielőtt a németek bejöttek. A Tamás Galéria kiállításon, 1944 januárjában, ahol együtt voltunk, még nem is gondoltam volna. Egy szép napon csöngettek, ott állt a Mityu, és azt mondta: „Jöttem megkérni a kezéd.” Illetve nem így, hanem „Most pedig elveszlek feleségül”. Ez eléggé váratlan volt.

Mityu családja is nagyon érdekes. Tudniillik a szülei első generációs értelmiségiek. Nagypja vidéki pék volt – eredetileg Rosenberg, de már ő is a Rónai nevet használta, ő volt Rónai Fülöp –, de folyton tönkrement, folyton költözött egyik kisvárosból a másikba. Békés megyéből származtak, de aztán mindig máshol működött. Nem tudom, mikor halt meg. **A** nagymamával sem találkoztam

soha, de megvan a kézzel írott naplója: „Egy 86 éves anya naploja 10 éves korától 1939. D[ecember] végéig.” Szegeden élő fiát látogatta meg, amikor kezdték összeszedni az embereket. Őt is bevagonírozták, onnan vitték el, kilencvenéves korában. Véletlenül volt pont akkor ott. Elpusztult.

Az apja doktor Rónai Mihály. 1879-ben született, nagysikerű író, novellista volt. Az idén adták ki a karácsonyi novelláját egy tematikus kötetben, amelyben a múlt század elejének összes nagy írója benne van. Számomra ismeretlen kiadó jelentkezett, hogy fölfedezték.

„A Hét”-ben [(1890–1924) társadalmi, irodalmi és művészeti hetilap, a Nyugat megjelenéséig (1908) az új szellemű irodalmi törekvések legfontosabb orgánuma. – B. J.] meg a „Szerda”-ban, a legjobb hetilapokban jelentek meg dolgai [„Szerda” – „Tudományos és művészeti folyóirat”, Szablya-Frischauf Ferenc (1876–1962) festő és iparművész ❌❌ Kairó kávéházbeli asztaltársaságához tartozó „szecessziós fiatalok” alapították. „A kávéházi asztalnál ott ült többek között Fülep Lajos, Felvinczi Takács Zoltán és a festő-ambíciókkal induló későbbi miniszterelnök Teleki Pál.” Hét száma jelent meg, de „a későbbi folyamatok felől nézve több írása is különös jelentőségűvé emelkedett” (Kenyeres Zoltán: „A Nyugat és kora”, http://www.btk.elte.hu/celia/ja/ja_bm.htm). A lap szerkesztője és tulajdonosa Gundel Antal volt, irodalmi vezetője Ambrus Zoltán, színházi rovatvezetője Ignótus, képzőművészeti rovatvezetője Dr. Meller Simon. – A szerk.]. Több meg is maradt. Van olyan, hogy az egyik oldalon ő, mellette Ady. És gyönyörű kritikák! Aztán egy szép napon, egyik napról a másikra abbahagyta az írást, mert megsüketült, kioperálták a hallócsontocskáit, tehát menthetetlen lett. Azt mondta nekem egy gégyész, hogy a mai világban ez kisebb műtét, mint egy fogbeültetés. De hát akkor! Akkoriban nem volt penicillin, állandóan gyulladásos volt, nem tudták másképp megoldani. Egész fiatal volt, tán harminckét éves. Az utolsó hang, amit életében hallott, amikor a férjem kijött az anyja hasából, és felsírt. Abbahagyta az írást, mert azt mondta, hogy ehhez közvetlen kapcsolatban kell lennie az étellel.

Apósom egyébként az állatorvosit végezte el. Azért azt, mert nem volt pénzük, hogy érettségizzen, és oda nem kellett érettségi, csak a tizenhat éves korhatár [Az állatorvoslás szakiskolája 1890-ben lett négy évfolyamos, és akkor kapta a „Királyi Állatorvosi Akadémia” elnevezést (1899-től „Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola”). A felvétel feltétele a betöltött 16 év és valamely középiskola hat osztályának sikeres elvégzése volt. – A szerk.]. Úgyhogy én azt hiszem, ő az egyetlen, aki summa cum laude doktorált érettségi nélkül.

Teljesen áttért a tudományra, amikor abbahagyta az írói pályát. Egy nagy tudományos könyve meg is jelent, még külföldön is kiadták, „Constitutio melanotica” a címe. Írtak is persze sokat róla. És vezette Budapesten a vágóhidat. A lóvágóhidat meg a sertésvágóhidat, nem tudom, milyen sorrendben [Hivatalos nevén: Sertésközvágóhíd. – B. J.]. Később állat-egészségügyi főtanácsos lett.

Remekül megtanult szájról olvasni. Sokat beszélt, beszélgetett, annyira, hogy volt, aki észre sem vette, hogy süket. Nem volt evvel semmi probléma. Gyönyörű férfi volt. Mindig mondtam a férjemnek, hogy milyen kár, hogy a mamádra hasonlítasz. Mert egész más külső volt [Rónai Mihályról a következők olvashatók a Magyar Életrajzi Lexikonban: Rónai Mihály (Eger, 1879 – Budapest, 1945) – „író, állatorvos, az új magyar elbeszélő próza s később a higiéniai, majd alkattani szempontú kórbonctan, az élelmiszerhigiéniai szervezés ... egyik úttörője”. 1901-ben lépett a főváros szolgálatába, vezető főállatorvosként szervezte a modern nagyvárosi közlélmzés

tudományos szakszolgálatát, 1940-ben állategészségügyi főtanácsosként nyugdíjba vonult. Budapest ostromakor megölték. Novellái 1904-08 között jelentek meg a Népszava, a Pesti Hírlap, A Hét, a Szerda és a Nyugat hasábjain. ... hallását elveszítvén, csak a tudománynak élt. Tankönyve (1910) és tanfolyamai kialakították a hazai húsvizsgálat mai rendszerét. Legfontosabb kórbonctani kutatásai 1920-1945 között az alkattan, a pigmentáció, a belső szekréció kérdéseire, végső soron az öregedés problémájára vonatkoztak s főként a melanosarcomák, festékes daganatok tekintetében mutattak új irányt az állati és emberi patológiában egyaránt.” – A szerk.].

Az apósom testvérei közül leghíresebb Rónai Dénes fényképész volt. Sorra fényképezte a század nagy íróit és ismert embereit, akik közül többel baráti kapcsolata volt. Így készülhetett édesanyjáról a Pátzay szobra, ami itt van nálam, s nagyon szép [Pátzay Pál (1896-1979) szobrász, művészpédagógus]. Nagyon jóban volt például Gulácsy Lajossal [(1882-1932) festő. Korai művein a preraffaeliták és a szimbolikus szecesszió, míg késői alkotásain a szürrealizmus és az expresszionizmus hatása látszik. A világháború kitöréséről Velencében értesült, rossz idegállapotban került kórházba, és csak a következő évben tért haza. Egyre súlyosbodó elmebaja kevésbé engedte dolgozni, életének utolsó évtizedében már teljesen felhagyott a munkával. – B. J.]. Váci utcai műtermében kiállítást is rendezett neki. Megvan a meghívó. És hát persze megpróbálta ismeretségi és rokoni körben elhelyezni és eladni a képeit. Nem ő vette meg. Testvére viszont gyűjtötte, szerzett is neki. Van az egyik mappában három képeslap Gulácsytól, hogy köszöni Rónai Dénesnek. Másokat is segített, például Kmety Györgyöt [(1889-1975) festőművész, grafikus, főiskolai tanár, Kossuth-díjas, érdemes és kiváló művész, a magyar festőművészet és művészetpedagógia jelentős egyénisége. – B. J.].

Az interneten állítólag nagyon sok minden van Dénes bácsiról, mert külföldi díjakat is nyert, és számtalan fototechnikai újítása volt [Rónai Dénes (Gyula, 1875 – Budapest, 1964) – „fényképész, fotóművész, a művészi bábjáték magyar úttörője. ... Lyonban Lumière mellett részt vett az akkor születő mozgófényképezés munkáiban. ... Mint fotóművész a korában uralkodó festői stílus képviselője. Karinthy, Móricz, Móra, Tóth Árpád, Rippl-Rónai képmásai s Bartókról készült ismert cigarettás képe kora fotóművészetének kiváló alkotásai. ... Több jelentős fényképezési szabadalma volt. ... több éven át a Fényképezési Lapok főszerk.-je volt. ... Filmesztétikai nézetei korában úttörőek voltak. 1917-18-ban megalapította az első m. művészi bábszínházat, ... Babits Mihály, Balázs Béla, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Mohácsi Jenő, Rédey Tivadar stb. voltak írómunkatársai. ... Gulácsy Lajos első kiállítását saját fotóműtermében rendezte meg” (MÉL). – A szerk.]. Rengeteg anyaga megmaradt, és letétben van a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Képek és lemezek. Anyagának egy része a kecskeméti fotómúzeumban [Magyar Fotográfiai Múzeum] van. Annak idején a férjem Dénes bácsi halála után kiállításra adott huszonhat keretezett képet a fotószövetségnek kölcsön, azok a múzeumban vannak, de nem az övék. Azóta is több kiállításon voltak a képek láthatók, és most egy könyv is megjelent [Az udvarias fényképész. Rónai Dénes (1875-1964). Kecskemét, 2006. Magyar Fotográfiai Múzeum. – B. J.]. Dénes bácsiról festettem két képet, az egyik a Nemzeti Galériáé.

Apósom másik két fivére is fényképész volt. Rónai Hajnal Egerben élt, kezdetben Dénessel együtt dolgozott. Öngyilkos lett, nem tudom, melyik évben, feleségét deportálták, ott pusztult el [Rónai Hajnal (Eger, 1881-Eger, 1939) – fényképész, 1911-től volt fényképezési műterme Egerben. Szecskó Károly „Egri fotográfusok a XIX. század második és a XX. század első felében” című cikke (Új Hevesi Napló, 1999. november) szerint 1939-ben hunyt el. – A szerk.]. Rónai József Szegeden

élt. Nem élte túl a háborút. Feleségét és kisfiát Auschwitzba deportálták, mind odavesztek. A nagymamát is velük együtt vitték.

Volt még egy nővér is, Rónai Hermin [1877–1926], aki színésznő volt Miskolcon [A Magyar Életrajzi Lexikon szerint a 20. század első évtizedeiben mint kiváló jellemszínésznő és komika, a magyar vidéki színjátszás egyik legnépszerűbb, kiemelkedő művésze volt. – B. J.].

Unokatestvérük volt Székely Aladár, a híres fotográfus [Eredetileg Bleyer (1870–1940). A fotóművészeti realizmus első jelentős hazai képviselője. Jellemző erejű portrékat készített a 20. század eleji magyar művészeti élet szinte valamennyi kiemelkedő egyéniségéről. Különösen híresek Adyról készült képei. – B. J.].

Férjem édesanyja, doktor Hauser Emma nagyon ismert nőgyógyász volt, 1886-ban született. Apja újpesti születésű hordár volt. nagyon elesett család volt. Utána kéne nézni, hogy hogyan, miként lett anyósom orvos. Biztos elég nehezen. Ösztöndíjak azért voltak. Esetleg nagyon jó tanuló volt, és az iskolából ajánlották. Fogalmam nincs. A női nőgyógyász most is ritka, akkor pedig majdnem az első vagy az első között lehetett. Először iskolaorvos is meg Mabi-orvos is volt. A Mabi a Magántisztviselők Biztosító Intézete. Mabi-orvosként a lakásán rendelt, fél Budapest dolgozó női jártak őhozzá. Volt egy specialitása azokra, akik évekig nem tudtak szülni. Nem tudom, mi volt a módszere, csak arra emlékszem, hogy fektette sokáig a beteget. Volt a férjemnek egy osztálytársa, nagyon jó barátunk is volt, akinek a két fia így született. Örökké hálásak voltak érte. Mindenhol nagyon szerették őt. Ha valamit hivatalban el kellett intéznünk, és együtt mentünk a férjemmel, rögtön el volt intézve minden Hauser Emma fiának [Hauser Emma (Dunaföldvár, 1886 – Budapest, 1945. január 10.) – „Orvosi diplomáját a bp.-i tudományegyetemen 1909-ben szerezte. Az Erzsébet szegényház, majd a munkásbiztosító pénztár, végül a kereskedelmi betegsegélyező pénztár s az abból alakított Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének (MABI) orvosa, a harmincas években egyúttal főorvosi iskolaorvos és egészségügytanár Angyalföldön. 1914. szept.-től 1918. jún.-ig hadikórházban működött. Munkásságával, közleményeivel, előadásaival a dolgozó nők higiéniai nevelésének kezdeményezője, egészségügyi és szociális ellátásának egyik úttörője volt. A főváros ostroma idején a nyilasok férjével és fiatalabbik fiával együtt megölték” (MÉL). – A szerk.].

Anyósomnak két húga és egy öccse volt. Az egyik húga, Magda [Kéval Tiborné, szül. Hauser Magda], Romániában élt, a másik, Margit, Pesten, aki mindenképpen rosszul sikerült volt, már külsőre se volt valami szép, és szellemileg sem követte a testvérét. Semmire nem vitte, hanem hozzáment egy nem zsidó villamoskalauzhoz. Megmaradt a régi társadalmi színvonalon. Ez a villamoskalauz, Vágvölgyi Feri, akiben semmi zsidó nem volt, bedugta a feleségét és az akkor pár hónapos gyermekét abba a csillagos, illetve vegyes házba, ahol az apósomék voltak. Szerintem nem bánta volna tán, ha elpusztulnak. Túléltek.

Szóval Vágvölgyi Feri mindennap bejött, és mindennap „mentett” valamit az apósomék holmijából. Ez volt a fedőmicsoda, tehát ellopta. Később semmit nem adott vissza. Ők pedig meg voltak hatva, hogy megmenti a dolgaikat. Az apósom egyszer csak kezdett tisztán látni, amikor volt pofája bejönni hozzájuk úgy, hogy fölvette a ruháját. Abban jött be! Ez! Akkor azt mondta az apósom, hogy összeveri „ezt”, ha megéri. Rájöttek, hogy „ez” tulajdonképpen mindent ellop.

A nagymama stafírungját az anyósom örökölte, s megőrizte, soha nem használta. Kézzel bele volt hímezve, hogy „Emmi”, és úgy volt, hogy majd az a fiacskája kapja, amelyik először nőül. És

képzeld! Felszabadulás után Vágvölgyiek megvoltak. Kimentünk hozzájuk Újpestre, és kérem szépen, az ágyra fölhúzva az „Emmi” hímzésű stafírung, és nem adta vissza. A szekrényben rengeteg holmit megtaláltunk. Mi egy hivatalos személlyel mentünk, mert felszólításra semmit nem adott vissza. Akkor Vágvölgyi behívta a hivatalos személyt a másik szobába – de már minden jegyzőkönyvben volt meg összepakolva egy húzós kocsira –, és egy kicserélt ember jött ki onnan. Nyilván neki ígérte a holmi felét vagy egynegyedét, ahogy szokták ezt, és soha, semmit nem kaptunk vissza. Az anyósomnak ez a primitív testvére ebben benne volt.

Az anyósomnak volt még egy öccse, Ernő, aki külföldön diplomázott, mert nem vették föl itthon az egyetemre. Valahol megvan az ő doktorátusa is, valamilyen mérnök lett. Azt tudom, hogy nekünk Kenyából írt a háború után, hogy ő a kenyai Bat'a gyárban van [A Bat'a cég 1924-ben kezdte meg működését a csehországi Zlinben. Kezdetben csak cipőgyártással foglalkozott, innen a világhírű Bat'a cipő, azonban 1931-ben már elkezdődött a kerékpárábronsok gyártása is, és 1932-ben elkészült az első Bat'a márkájú személyautó gumiabrons. Ezt követően az abroncsgyártás darabszáma robbanásszerűen emelkedett. 1946-ban kialakult a Barum márkánév. A gyár a mai napig működik a Zlin melletti Otrokovicében. – B. J.]. Később elkerült Buenos Airesba. Előbb még megírta, hogy van egy háza Pesterzsébeten vagy valamelyik kertvárosban, nézzük meg. Ott már évek óta ingyen lakik a lakó. Mióta ő elment, azóta nem fizet bért. Hajtsuk be. Ugyanabban a levélben írta, hogy adjuk is el, miénk a pénz, neki nem kell. Kimentünk megnézni. Családi kertváros volt, kis rövid kertes utca. De nem volt rossz helyen, mert autóbusz állt meg a sarkon. Külön volt nyári konyha és egy épület. Lehet, hogy csak szoba-konyha. Szóval nagyon egyszerű kis valami volt. Nem volt otthon a lakó, hagytunk neki valami fölszólítást, hogy jöjjön el. Eljött, s úgy telesírta a Mityu fejét, hogy ő milyen nyomorban van, hogy a Mityu a gyerekének csokit küldött. Semmi pénzt nem követeltünk tovább tőle. Aztán később megjelent, hogy meg akarja venni a házat, és pontosan emlékszem az összegre, Mityu odaadta neki ötezer forintért.

Mityu a Lovag utca 20-ban született, 1913-ban. József Attila a szomszédjukban lakott - erről ír is valahol. Azért lett a Mihály András, mert a Mihályt akarták, az már családi tradíció volt, többen is voltak, de apját így hívták, és zsidóknál nincs az, hogy ifjabb [lásd: névadás]. A Mityu becenév végleg rajta ragadt, mindenki úgy ismerte. Amikor már híres volt, az egész város ismerte ezen a néven.

Egy öt évvel fiatalabb öccse volt, Bálint. Jogot tanult, abból doktorált. Kitanulta a fényképészetet is, dolgozott Dénes bácsinál.

Mityu már ötéves korában olvasott, és be is írárták akkor iskolába. Mindig az első volt. Elemiben is, gimnáziumban is nem csak az osztályában volt kitűnő, hanem az iskola dísze-virága volt. A Markó utcában a Berzsenyi Gimnáziumba járt [Az 1858-ban alapított, akkor K. K. Gymnasium (a mai Vigadó helyén) a főváros első állami gimnáziuma volt. 1861-ig német, azt követően magyar

tannyelvű iskola volt. A Markó utcai épület (Kolbenheyer Ferenc /1840–1881/ tervei szerint, Lotz Károly és Than Mór freskóival) 1876-ban készült el. Az iskola neve 1920-ban lett Berzsenyi Dániel Főgimnázium. 1941-ben összevonták az ugyancsak Markó utcai Bolyai János gimnáziummal, az összevont iskola a Bolyai épületében működött tovább. 1952-ben az iskolát áthelyezték az V. kerületből a XIII. kerületbe (felszerelését, bútorzatát, könyvtárát házra kellett hagynia). Mai helyén, a Kárpát utcában 1986 óta működik. – A szerk.]. Több híressé vált diákja volt a gimnáziumnak, például Hegedűs Géza [(1912–1999) író, kultúrtörténész, egyetemi tanár] és Vas István [(1910–1991) író, költő, műfordító]. Nagyon hamar megjelentek dolgai. A diákhírlapban volt egy pályázat, és tizenhárom éves korában ő nyerte meg a nagyfiúk elől. A nyári emlékeket kellett megírni.

Pesten nem vették fel az egyetemre, és akkor a „Délmagyarország”-nál, Szegeden kezdett újságíróskodni tizenhét éves korában. Csinszka [Boncza Berta (1894–1934) Ady Endre költő, majd Márfy Ödön festő felesége. – B. J.] ismerte őt, írt Móra Ferencnek [(1879–1934) író, a szegedi múzeum igazgatója. – B. J.], így jutott be aztán a szegedi egyetem jogi karára [akkori nevén Ferenc József Tudományegyetem]. Csinszka abban az időben Márfy Ödön felesége volt, és Rónai Mihály baráti köréhez tartoztak. Innen volt az ismeretség. Azon túl Mityu rendezte sajtó alá Csinszka verseit 1931-ben, tizennyolc évesen. A dedikált példány meg is van, sőt hálából kapott egy Ady-kéziratot, ami itt lógott évtizedekig a falon. A múltkori betöréskor ellopták.

Csak egy évig kellett Szegeden laknia, mert a második évtől elég volt, ha a vizsgákra lejár. Attól kezdve a „Pesti Napló”-nál volt, és ott ismerkedett meg a Pálóczi-Horváth Györggyel. Nagyon jó barátságba kerültek. Mint meséltem, nála ismerkedtünk meg. A „Pesti Napló” munkatársaként volt parlamenti újságíró is.

Franciául, olaszul és németül anyanyelvi szinten beszélt. Cikkeket is írt ezeken a nyelveken, irodalmi újságokba is. Újságíróként nagyon hamar kezdett külföldön dolgozni. Olaszországban nem hitték el, hogy nem olasz. És ugyanez Franciaországban. A hallása nagyon jó volt, így a kiejtése is. 1935 és 1937 között római tudósító volt. Aztán Olaszországból kiutasították, mert Mussoliniról nem szépen nyilatkozott. Ekkor a „Pesti Napló” elküldte Párizsba, 1938 és 1939 között itt élt, a „Népszava” cikkírója is volt egyben. Soha nem utazott írógép nélkül. Még a munkaszolgálatra is magával vitte.

Első verseskötete tizennyolc éves korában jelent meg 1931-ben, „Első ének” címmel. Arra volt a legbüszkébb, hogy a nagy költő, Dsida Jenő [1907–1938] igen szépet írt róla. A második 1937-ben jelent meg, „Két háború közt”. Amikor először találkoztunk Pálóczi-Horváthéknál, ezt olvasták fel. Ő akkor már tudta, hogy lesz egy új háború. A „Párizsi rege” 1947-ben, a „Hirtelen ébredés” 1967-ben jelent meg. Itt van egy gyönyörű levél Fodor Jóskától [(1898–1973), költő, újságíró], hogy Mityu miért újságban pocskolja el az életét, mikor ilyen csodás versei vannak. Mindnek irtó sikere volt. „A késdobáló” főműve 1985-ből való. Én kiadtam az összes verseit 1997-ben, és a kritikai szemelvényeket is beletettem.

Saját versein kívül versfordításai is megjelentek. Van egy lista, összeszedtem a fordításait. Olaszból, franciából fordított a legtöbbet, de van persze németből is, mint a Heine, van angol, spanyol, latin, van Puskin, amit közvetítőnyelvvél csinált, mert oroszul nem tudott. A többbit eredetiből fordította. Munkaszolgálatra és a bujkálásunk idején Dantét fordított, meg az „Írástudók árulásá”-t [Julien Benda (1867–1956) francia esszéista és filozófus 1927-ben megjelent esszéje.

Hazai kelendőségét és szokatlan népszerűségét-olvasottságát elsősorban annak köszönhetette, hogy Babits Mihály propagálta, méghozzá politikai éllel: a fasizmusok-nácizmusok irracionalitása ellen állította hadrendbe a descartes-i racionalizmust képviselő, még a nyilvánvalóan nem náci-fasiszta „antiintellektualizmust” is vehemensül támadó esszéjét. Igazi vitairat volt, amelyet a kísérő Babits-tanulmány (amely Benda művénél lényegesen színvonalasabb és mélyebb) irodalmi szenzációvá tett. – B. J.].

Legnagyobb munkája a „Nyolc évszázad olasz költészete” volt, 1957-ben jelent meg. Ő válogatta és fordította. A papát tényleg tanítják az egyetemen, de Mityut is a „Nyolc évszázad”-nak köszönhetően. Nemrég megismerkedtem egy volt diplomatával, aki olasz szakon végzett Moszkvában, és még ott is ebből tanultak. Húsz évig dolgozott rajta. Leginkább az alatt a kilenc év alatt, amikor 1948–1957 között mellőzve voltunk, és sehol nem kaptunk állandó munkát. Amikor majdnem éhen haltunk. Abban az időben az volt a szokás, hogy a kézirat átvételekor fizetik az első részletet, amikor nyomdába megy, a másodikat, és amikor megjelenik, a harmadikat. De az én férjem abszolút nem értett az anyagi dolgokhoz, s bár nem volt semmi pénzünk, nem is jutott eszébe, hogy fölvegye az első meg a második részletet. Tehát mi egyben kaptuk az egészet, ha jól emlékszem, több mint nyolcvanezer forintot. Nagyon sok pénz volt akkor, hiszen a kenyér három forint volt egy kiló, és egy-tíz a joghurt. Ebből a pénzből az írószövetségen [*Magyar Írók Szövetsége, 1990-től Magyar Írószövetség*] keresztül vettünk egy autót. Segítettek, hogy soron kívül kapjunk kiutalást. A felét kellett kifizetni, és két év alatt a másik felét. Illetve aztán hallottuk, hogy ötévi részletre is lehet, és bár ki tudtuk volna fizetni az egészet, hülye fejjel, öt évre vettük – a barátok széthordták a többi pénzünk, kölcsönkérték, és soha vissza nem adták.

Az ötévi részletet a Nemzeti Bankban lehetett megszerezni. Ahogy ott vártunk az elnöki szoba előtt, átment egy férfi az előszobán, és azt mondtam a Mityunak, hogy milyen jó volna, ha ez volna az elnök, mert én őt ismerem. És ez volt az elnök, a László Bandi [*Tévedés, dr. László Andor 1961–1975 között volt az MNB elnöke. – B. J.*]. Egy társaságban voltunk lánykoromban, egy kicsit emlékeztem az arcára, de nem tudtam, hogy hívják, semmit nem emlékeztem, mert nem volt érdekes. Nem volt az esetem. Kiderült, hogy ő emlékszik rám. Arra emlékezett, hogy huzigálta a copfomat. Tehát nagyon kiskoromban lehettünk egy társaságban. A copfokat én tizenhat éves koromban vágattam le, mert a pingpongpartnerem nem nézett nőnek, hanem gyereknek. Sajnos levágattam, amikor a mamám nem volt Pesten, a bátyám elvitt, ő pártolta, hogy mama ellen csináljunk valamit. Mama azt mondta, amikor meglátott a vonagnál, ahol vártam: „Hát, ha nem a vonagnál lennénk, fölpofoználak.” Sosem engedte volna meg. Rémesen nézhettem ki, frissen fodrászozva, valami teljes idegen külső... – Szóval megkaptuk, amit nagyon kevesen, az öt évig fizethető részletet.

Moszkvics volt ez az autó. Mityu rajongott érte. Autón utaztunk attól kezdve mindig. Mityunak régi jogosítványa volt, még Párizsban szerezte, ahol vett egy használt kocsit, s azzal jött haza a háború kitörése után. Az autót mindjárt elvették tőle. Párizsban csak KRESZ-ből kellett vizsgázni. Amúgy antitalentum volt minden technikához. Abban az időben még meg kellett tölteni a töltőtollat meg az öngyújtót, írógépszalagot kellett cserélni. Ezeket mind én csináltam. Ezért aztán rendszeresen cseréltünk autót, a férjem írt a belügyminiszternek, hogy kér új kocsit. Fillérekre került az autóval utazás, tíz liter benzin huszonhét forint volt.

A „Nyolc évszázad olasz költészete” a Magvetőnél jelent meg. A férjemnek az volt a legnagyobb vágya, hogy újból kiadják. Levelezett is a kiadóval. És dolgozott hozzá még cirka száz oldalt. Amit aztán én beraktam az új kiadásba 1997-ben. Hogyha valami marad utána, ez az egy biztos, hogy megmarad – mint ahogy ő ezt le is írta. Hát most már nagyon úgy néz ki, hogy tényleg más nem marad meg. Hiába erőlködök.

Amikor hallottam, hogy új igazgatója lett a Magvetőnek, írtam neki egy levelet. Visszaírt nekem, hogy ismeri a könyvet, ezt tényleg ki kell újra adni, amint lesz pénz. Nagyon meghatódtam a levelén, mert kézzel írta. Mert ki ír ma már kézzel? Csak én, ugye? Úgy gondoltam, hogy ez egy rendes ember. El is jött hozzám kétszer. Írtam aztán neki, hogyha ezen múlik, én följánlok egymilliót.

Kapcsolatban voltam éppen a jogvédővel [*Artisjus Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület – a zenei és irodalmi szerzői jogok közös jogkezelő szervezete. – B. J.*], valami miatt szükségem volt őrájuk, és ott ezt teljesen gyanútlanul elmeséltem. Büszkélkedtem, hogy hát most meg fog jelenni a könyv. Első szavuk az volt, hogy „Szerződés van?”. Hát kinek jutott eszébe, hogy szerződést? Azt mondták: „Hát azt mi megcsináljuk. Ingyen és bérmentve, mert a szerzőket mi ingyen védjük, a kiadókat nem védjük ingyen.” Megcsinálták a szerződést, megvan, ahol expressis verbis az van, hogy kölcsönadom a milliót. Amit természetesen nem kaptam vissza. Ja, és hogy ötven százalék az eladásokból jár, ez is benne van. Semmit nem kaptam. Se ezt, se azt.

Egy év eltelt a megjelenés után, amikor találkoztam egy másik kiadóval az írószövetség előtt, aki gratulált nekem. Azt mondja: „Gratulálok.” „Mihez gratulál?” „Hát a díjhoz.” Mondom: „Miféle díjhoz?” Hát a Nyolc évszázad, olvasta valahol, nem tudja, milyen díjat kapott. Később megint találkoztam vele. Azt mondja: „Már tudja, hogy milyen díjat kapott?” Mondtam: „Fogalmam nincsen. Én nem tudok róla.” Erre azt mondja: „Hát miért nem kérdezi meg a kiadót?” Erre én írtam, hogy azt beszélük, kapott valami díjat a könyv. És azt írta vissza, hogy „Jók az értesülései, a Művelődési Minisztériumnak a díját kapta. Úgy hívják, hogy Fitz-díj”. Előtte sohasem hallottam róla. Ez a Fitz-díj a könyvtárosok szavazata alapján az év legkeresettebb könyve. Én ezt nagyon gyönyörű díjnak tartom, mert a könyvtárosok nem elfogultak. Nem úgy, mint általában a zsűrik, akik már előre tudják, hogy ki fogja kapni a díjat. Igaz? És nem is értesített!

Aztán elküldte nekem – tehát egy évvel később! – a meghívást. A meghívólevélen az volt, hogy „Aki a legtöbbet dolgozta a könyvvel”. Én egy álló évig dolgoztam vele, mert nem hasonmást csinált, hanem újra szedette az őrlött. Nem tudom, miért, ez sose derült ki. Küldött egy nőt, ő nézte a szöveget a kiadótól, és voltam én. Egyikünk nézte a régit, a másikunk az újat, minden vesszőt meg kellett nézni. Mert Mityu írt egyszer egy végrendeletet, és abban azt írta, ha van pénz, legyen a szülőknek új sírkő – mert nem mi csináltattuk, akkoriban nem volt pénzünk, a nagybácsi, Rónai Dénes csináltatta –, de nekünk nem tetszett a rózsaszín márvány. Tehát: „Ha van pénz, legyen új sírkő, a szöveg a régi legyen, de a vesszőkre tessék ügyelni!” Nyilván volt ott egy vessző, ami neki nem tetszett, hiányzott, vagy rossz helyen volt. És ez engem ugye annyira kötelezett, hogy én ebben a „Nyolc évszázad”-ban mindent bemondtam. Kettőspont, vessző, szóval nagyon lelkiismeretesen csináltam.

Egy évvel később írtam, hogy nekem most már kamat is járna a millióra. Addig semmit nem kaptam. És akkor karácsony napján becsöngettek, ott állt két nő a kiadótól, hoztak nekem kétszázharmincezer forintot, és aláírták, hogy nincs több követelésem. Azért írtam alá, mert egy

vasam nem volt. Letárgyaltam az önkormányzattal, hogy övék lesz a lakás meg minden, de ők fizetik, akkor még házbért. De aztán mégsem így lett, kellett a pénz.

Fontos könyv volt a „Heine Németországa”, a Béketanács adta ki, azt is újra kiadtam bővítve, a többi Heine-fordításait is hozzátettem és a Heine-tanulmányokat.

Mityu mindig dolgozott újságnál. A háború után többen is, rengeteg cikket írt. Főszerkesztője volt a „Szivárvány”-nak [*képes hetilap*], amit 1948-ban megszüntettek. Mindenkit elhelyeztek, csak őt nem. Ezt úgy mondta, hogy őt akarták kifújni, azért szüntették meg. Kapott hat havi felmondást, akkor ez így volt divat. Abból elutaztunk külföldre. És nem is tudtuk, hogy közben itthon volt a fordulat éve.

Jöttünk volna haza karácsony körül, amikor a római magyar nagykövet szólt Mityunak, hogy a torinói elvtársak kérnek egy előadót a gyönyörű magyar viszonyokról. Akkor kistrádió nem volt, ahol laktunk, szintén nem volt rádió, újságra lehetőleg nem adtunk ki pénzt, spóroltunk, hogy minél tovább maradhassunk, legfeljebb kávéra költöttünk. Nem tudtunk semmiről. Elvállalta Torinót, az elvtársak remekül tartottak minket a legszebb szállodában, apartman, minden. Odairányítottuk a postánkat. Egy sürgöny várt minket a bátyámtól. A sürgöny megvan. Tehát semmi linkelés. „Lakástok hatóságilag kirámolva. Azonnal gyertek haza!” A kísérőnk kérdezte: „Jó hír? Rossz hír?” Persze nem mondtuk el neki, és mi egyáltalán nem siettünk haza. Még útba ejtettük Bécset, ahol én még nem voltam. Szép lassan jöttünk haza. A bátyám később többször mondta: „Ti nem vagytok normálisak! Nem értettétek azt, hogy ez azt jelenti, hogy nehogy hazajöjjetek, mert veszélyben vagytok?” Mert ugye tűntek el a szocdemek. De nekünk erről fogalmunk sem volt. Kellott volna újságot venni, de esetleg abból kijött egy fél kávé.

A lakás kirámolva. A rajzaimba volt pakolva a Rosenthal porcelán [*A német Rosenthal cég, melyet a 19. század végén (1879) alapított a névadó Philip Rosenthal, főleg barokk és rokokó ornamentikával díszített porcelánárut készített, majd az 1920-as évektől felhasználtak art deco motívumokat is. – A szerk.*], az összes festőholmit elvitték, a művészeti könyvek teljesen eltűntek. És az összes marxista irodalom. És még mi tűnt el? Hát nagyon sok minden érték. Már nem is emlékszem. Akkor kezdődött a kilenc évig tartó éhezésünk.

Mityu a „Szabad Nép”-be sose írt [*„Szabad Nép” – politikai napilap, 1942. február – 1956. október (1942. május és 1944. szeptember között nem jelenhetett meg), 1945 márciusától az MKP, majd 1948 júniusától az MDP központi lapja. Utódja 1956 novemberétől a „Népszabadság”. – A szerk.*]. Egyetlenegy írása se jelent ott meg. Ennek 1956 után vége volt, és akkor lett a „Népszabadság”, ahova kezdettől fogva írt, de sose volt ott állásban. Ez bizonyos embereknek a féltékenysége miatt volt így, mert mindenkinél jobbat írt. Rendszerint a hétvégi számban jelent meg.

1959-től [*első*] szerkesztője volt a „Magyar Hírek”-nek [*a Magyarok Világszövetségének hetilapja*], ami a külföldön élő magyaroknak szólt. Úgy nevezte, hogy honvágylap. Ha jól emlékszem, a Szakasits volt rajta mint főszerkesztő [*Ő volt 1959–1963 között a Magyarok Világszövetségének elnöke. – B. J.*]. De annyira Mityu szerkesztette, hogy őhöz jöttek az olvasói levelek. A világ minden tájáról írtak neki magyarok. Két doboz tele van, azt gondolom, ki kéne adni, mert fantasztikusak. Először az egész lapot ő csinálta, ő írta. Mert olyan munkatársakkal volt körülvéve, akik semmit nem értettek hozzá. Később már nem írt annyit, igyekezett a baráti körnek lehetőséget adni a megjelenésre. Például a Boldizsár Ivánt mindig leadta, ha írt [*Boldizsár Iván*

(1912–1988) – író, publicista, az 1930-as évek elején több lap munkatársa, 1936-ban a Cserépfalvi Kiadóhoz került, 1938-tól a „Pester Lloyd” szerkesztője. Bekapcsolódott a falukutató mozgalomba, ő alapította a Szolgálat és Írás Munkaközösségét (ennek könyvsorozatában jelent meg az első falukutató szociográfia, Szabó Zoltán A tardi helyzet című műve). A II. világháborúban katona, orosz fogságba esett. Hazatérése után, 1945-ben lett az Nemzeti Parasztpárt tagja. Magyarország első UNESCO-képviselője volt. 1945–1946-ban a „Szabad Szó”, 1945–1948-ban az „Új Magyarország” szerkesztője volt. 1947–1951 között külügyi államtitkár, 1951–1955 között a „Magyar Nemzet” főszerkesztője, majd a „Béke és Szabadság” és a „Hétfői Hírlap” szerkesztője. Ez utóbbi első számának (1956. október 8.) vezércikkében a Nagy Imre-kormány 1953–1954-es reformtevékenységét állította példának, sajtószabadságot, valódi népfrontpolitikát sürgetett, az október 29-i vezércikkben üdvözölte Nagy Imre előző napi bejelentéseit. November 16-án a szovjetek letartóztatták, de a tiltakozások hatására szabadlábra helyezték. 1960-tól a New Hungarian Quarterly szerkesztője, 1968-tól a Színház főszerkesztője. 1970-től a Magyar PEN Klub elnöke, 1972-től az Országos Béketanács elnökhelyettese volt. 1984-ben a Nemzetközi PEN Klub elnökévé választották. – A szerk.]. Az még gyerekkori barátság volt.

Rendszeresen publikált a „Nagyvilág”-ban, a „Magyar Nemzet”-ben [főmunkatárs volt], a „Tükör”-ben, ami képes hetilap volt, néha az „Élet és Irodalom”-ban. A különböző helyen megjelent írásaiból két tematikus kötetet szerkesztett. 1984-ben jelent meg a „Magyar lant”, amely hetvenegy magyar költőről szól születésük időrendjében, a másik 1991-ben „Magyar toll” címen harmincnégy magyar íróról. Mindkettőt újra kiadtam 2002-ben, illetve 2003-ban a Glória Kiadónál.

A férjem tizenkilenc éves korától kezdve a szocdem párt tagja volt [lásd: Magyarországi Szociáldemokrata Párt], mégpedig baloldali szocdem. Mindenkit ismert, és mindenki ismerte őt. Már Olaszországban és később Franciaországban is személyes kapcsolatban volt kinti vezetőkkel, és eljárt mindenféle gyűlésekre, összejött szocdem munkásokkal. A háború után is természetesen a szocdem pártba lépett be, hiszen csinálta a lapjukat. Aztán egyesültek a pártok.

Párizsban ismerkedett meg és barátkozott össze Faludy Györggyel [(1910–2006) író, költő, műfordító]. Ugyanitt találkozott Károlyi Mihállyal. A legszűkebb köréhez tartozott. Azért én nagyon mérges vagyok, hogy valamelyik újságíró azt írta, hogy Károlyi Mihály baráti köréhez tartozott. Ez egy hülyeség! Ki is javítottam. Hiszen Károlynak nem lehetett a baráti köréhez tartozni. Különben nem is hiszem, hogy volt neki baráti köre, mert olyan természetű volt. Ezt a férjem megírja több helyen. A Károlyi könyvet 2004-ben adtam ki. Főleg Mityu Károlyi Mihályhoz írt verséből tudható meg kettőjükéről sok minden [Rónai Mihály András: Hódolat Károlyi Mihálynak. Glória Kiadó, 2004. – A fülszöveg eligazít: „Cikkeket, leveleket, dokumentumokat gyűjtöttünk egybe, azért, hogy egy nagyformátumú politikus, egy hűséges feleség (Károlyi Mihályné) és egy elkötelezett író, publicista Rónai Mihály András (a Károlyi hamvak hazahozatalának és az Egyetem utca Károlyi Mihály utcává történő elnevezésének kezdeményezője) az őket megillető helyre kerüljenek, és hogy a magyar történelem nagy alakja megítélésében megszűnjön a méltatlan és nemtelen sárdobálás. 1947-ben Károlyi Mihály, párizsi nagykövetté kinevezésekor Rónai Mihály András kérdésére: »Mégis milyennek kell lennie az országnak idehaza, hogy emelt fővel képviselhesse Elnök Úr odakünn?«, a következőt válaszolta: »Kifelé szerénynek, de nem alázatosnak, befelé erkölcsileg puritánnak, panamamentesnek és félreérthetetlenül haladó szelleműnek...«” – B. J.].

Már meséltem, hogy papáék minden februárban elutaztak a Riviérára, Mentonba. Azért volt ez a kedvenc helyük, mert a papa imádta a tengert, és imádta a hegyeket, s itt ez a kettő együtt van. 1948-ban itt töltöttünk két hónapot. Amikor megérkeztünk, az állomáson hagytuk a csomagokat, hogy megkeressük azt a szállodát, ahol papáék mindig laktak. Van egy szállodasor, de a hegyre föl van a régi város. Ott sétáltunk, és egy üzlet előtt ült egy házaspár, akikkel szóba elegyedtünk. Nagyon érdekes jelenség volt nekem, mindjárt akartam volna rajzolni, mert suszter volt a férfi, kinn az üzlet vagy a műhely előtt dolgozott. Szegény, egyszerű ember volt, meglehetősen ágrólszakadt. Mellette ült a felesége, mint egy bálvány, felékszerezve, kidíszítve. Egyszer csak azt kérdezték tőlem: „Nem jártak itt esetleg az ön rokonai?” Mondták, évekig jött egy házaspár, akik nagyon jól beszéltek franciául, nagyon összebarátkoztak, és úgy hasonlítok rájuk. Erre megállt a szívverésünk. És akkor azt mondtuk, nem megyünk tovább, itt maradunk, és az ő szállodájukban.

Mentonban állandóan festettem, nálam volt a sok vászon, fölfeszítettem, és kihurcoltam mindent a tengerpartra. Így készült a „Tengerparti nénikék”, az anya nyolcvan éves volt, és hatvanéves lányával ült ott a parton. Velük is beszélgettünk, barátkoztunk. Rengeteg vázlatot csináltam Mentonban, hogy majd otthon megfestem.

Itt találkoztunk Károlyi Mihályékkal. Persze ők a legdrágább szállodában laktak. Meglátogattak minket, és a Károlyi kinézett egy képet. Meg akarta venni azt, ami a falon volt. Azt mondtuk, ez még munkában van. Elodáztuk, hiszen nem adunk mi pénzért Károlyi Mihálynak. Este pár sor kíséretében leadtuk neki – arra már nem emlékszem, mit írtunk. Ezért van nekem Károlyi-levelem, mert gyönyörűen megköszönte.

Szerintem Mityu az ország legjobb publicistája volt. Természetesen alapító tagja volt az újságírószövetségnek [*Magyar Újságírók Országos Szövetsége – MÚOSZ (1945-)*] és az írószövetségnek is. És tizennyolc éves korától tagja volt a Pen Clubnak, később vezetőségi tag is volt, meg dísztag [*A Pen Club az írók nemzetközi szövetsége, amelyet 1922-ben alapított Dawson Scott angol író a nemzetközi irodalmi kapcsolatok ápolására. Minden országban működik önálló csoportja. A magyar 1926-ban alakult. – B. J.*]. És miután közismert volt, hogy olyan tökéletesen tud nyelveket, megkérték, próbálja megakadályozni, hogy kizárják a magyar PEN Clubot. Ez 1956 után volt. Mondta, szívesen elvállalja, de nem megy nélkülem, mert kilenc évig őmiatta éheztem, vagyis éhezünk. Nyilván őmiatta, és nem énmiattam, mert én nem voltam politikai tényező. Azt mondta, ha most végre valami jó is van, nem megy nélkülem. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor államköltségen utaztunk. És sikerült elérnie, hogy nem zárták ki a magyar PEN Clubot. Ez nagyon fontos. Ugye a mostani rossznyelvek azt mondják, hogy Mityut utaztatta az állam, hogy ő ilyen kegyben volt. Soha nem volt kegyben. Ezt leszögezem, nem volt kegyben. Ezt az egy alkalmat kivéve, mindig saját pénzen utaztunk, vagy meghívtak minket.

Mityuék családjában nem volt semmilyen vallásosság, de nyilván valamilyen szokások voltak, hiszen volt bár micvéja. Volt egy szokása, hogy amikor megjelent az első cseresznye, és vettünk, mielőtt evett volna, fejére tett kézzel – hiszen nem lehet fedetlen fővel! – bróhót [(*héber*) áldás] mondott [lásd: áldások]. Ez valahogy megmaradt. Most is az első cseresznyét neki adom, odateszem az asztalára, s eszembe jut mindez.

De úgy, mint a papa, fontosnak tartotta a zsidóságot, a zsidóságát. Rengeteg cikket írt az „Új Élet”-be [*a magyarországi hitközségek lapja*] 1947-től kezdve, s mindig az első oldalon hozták. Címek: Pogányok ellen, Levél az igazakhoz, Kortes beszéd, Lehel kürtje. Zsidó meg a pántlika. Olyan cikke

is van, ahol megírja pontosan, hogy a zsidósággal milyen kapcsolatban van. Nagyon fontos írás a Solymosi Eszter vére. Most megint előszedték. Azt mondják, az interneten is rajta van.

Kifejezetten az írásai miatt nevezték ki, illetve választották meg 1958-ban a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaságának tagjává, majd hitközségi elöljárónak és dísztagnak. De ő csak írt, nem vett rész gyakorlatban a hitközségi életben, annak szervezésében.

1992-ben halt meg, de élete végéig dolgozott. Most is ott van az asztalán az utolsó munkája a Bárdossy-perről, amit okvetlen meg akart írni. Ott van a régi nagy cikke is Bárdossyról, ami a „Népszabadság”-ban jelent meg [Bárdossy László (1890–1946) politikus, miniszterelnök. 1922-től külügyi pályán tevékenykedett különböző beosztásokban. 1941 elejétől külügyminiszter, Teleki Pál öngyilkossága után (1941. április 3.) miniszterelnök. Nevéhez fűződik a III. zsidótörvény. 1941-ben a Parlament hozzájárulása nélkül előbb a Szovjetunióknak, majd az Egyesült Államokknak is hadat üzent. 1942 márciusában ellentétbe került [Horthyval](#), ezért lemondott. A háború után a népbíráóság háborús bűnök miatt halálra ítélte, kivégezték. Tevékenységéről, peréről mai napig történészek vitatkoznak. – B. J.]. Amikor megjelent a per teljes anyaga, rögtön meghozatta, és mindennap kérdeztem: „Hol tartasz?” „Már haladok, már haladok.” Ült rajta nagyon, és a végén azt mondta, hogy most már nekifog.

Mityu is meg papa is életük végéig tökéletes szellemi frissességben volt.

Az embernek állandóan *minderwertigkeit* komplexei [(német) kisebbségi komplexus] vannak. Mert én tényleg olyan különleges emberekkel voltam körülvéve, s az biztos, hogy a papa és a Mityu volt a csúcs. Szóval elérhetetlen magaslatok. De mindig ilyen nagyokosokkal körülvéve lenni, az bizony nehéz dolog. Azt gondolom, hogy talán azért lettem festő, mert az az én külön ügyem volt. A műtörténetet biztos jobban tudták, mint én, de megcsinálni nem tudták. Itt nem tudtak a helyembe lépni, ez az én területem volt.

Mint már meséltem, 1944 áprilisában egy szép napon csöngettek, ott állt a Mityu, s azt mondta: „Most pedig elveszlek feleségül.” A polgári esküvőnk április huszonhetedikén volt, csütörtökön, az ötödik kerületi elöljáróságon. Akkor találkozott először a két család. Semmiféle menyasszonyi ruha nem volt persze, az esküvői ebéd pedig az anyósoméknál. Már „csillagos idők” voltak, sárga csillag, sárga karszalag, a miénket én varrtam, meg is van, ki volt állítva a Zsidó Múzeumban.

Azért ez mégis egészen különleges, megható esküvő volt. Az én tanúm a Berény Róbert volt, Mityué a Fodor Jóska. És aki összehadott bennünket, Turcsányi Elek költő [(1889–1944) író, költő. Fővárosi tisztviselő, főjegyző volt. Írásai főleg a „Nyugat” és az „Eszterád” című folyóiratban jelentek meg. Súlyos betegsége miatt öngyilkos lett (MÉL). – B. J.]. Ahogy jöttünk az esküvőre, le kellett takarni a virágot, mert zsidónak nem volt szabad virággal. A családtagoknak külön kellett jönniük, mert csoportosulni sem volt szabad. Turcsányi felejtetetlenül kezdte a beszédét: „Ilyen esetekben – ez azt jelentette, hogy zsidók esetében – tilos ugyan beszédet tartani...”, de ő bizony juszta is tartott. Jókívánságai mellett nagyon ijesztgetett, fekete jövőt jószta. Pár hónappal később meghalt. Semmi zsidó nem volt a családjában, viszont lelkiileg nem bírta a sok szörnyűségezt [meg a betegségét]. Mityu a „Magyar lant”-ban egy egész fejezetben emlékszik meg róla „Egy szál virág” címmel. Gyönyörű írás, jelképesen ez a szál virág Turcsányi sírjára.

Esküvőnk idején Mityu Jászberényben volt munkaszolgálatos. Három nap kimenőt kapott. Elment a hitközségre valami igazolásért nekem. Ismerte a hitközségi elnököt vagy helyettesét még parlamenti újságíró korából, aki akkoriban képviselő volt, ezekben az időkben már persze nem. Neve nem jut eszembe. Első kérdése az, volt-e egyházi esküvő? Azt mondta, csak akkor segíthet, hogyha egyházi esküvő is volt. Mondta a férjem, neki vissza kell mennie vasárnap, három napot kapott csak, ezt nem lehet ilyen gyorsan megrendezni. És akkor azt mondta ez az elnök: „Mi megrendezzük.”

És valóban megrendezték vasárnap azt a csodálatos esküvőt a Dohány utcai templom kertjében, hüpe alatt. Egy munkaszolgálatos századot vezényeltek ki díszőrségnek. A pesti főrabbi adott össze minket, talán Groszmannak hívták [*Groszmann Zsigmond (1880–1945) főrabbi, a 19. századi magyar zsidóság történetének kutatója, számos történeti munka szerzője (A recepciós mozgalom politikai története /1915/, A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt /1916/, A magyar zsidók a XIX. sz. közepén /1917/ stb.). – A szerk.]. Szép beszédet tartott, a kötelező borral kínált. A századból kilépett, és odajött hozzám a Goda Gabi [(1911–1996) író, költő, színházigazgató. – B. J.], akit még nem ismertem, bemutatkozott, a Mityut ismerte, és gratulált.*

Rónaiék az Alkotmány utca 21-ben laktak, a Törvényszékkal pont szemben. Ez vegyes ház lett. Tulajdonképpen én találtam ki, hogy a szüleim költözzenek oda, azóta is bánom, hogy beleavatkoztam a sorsukba. Talán kellett volna hagyni, hogy a sors maga intézkedjen. Ki tudja? Tán túléltek volna. Még az esküvő előtt, április ötödikén el kellett költözniük a régi Gábor-házból. Talán lett volna más lehetőség. A házunk régi portása följánlotta, hogy a padláson vagy valahol elrejtí őket, nagyon szerették a papát mind az alkalmazottak. De én arra gondoltam, isten ments, orvosra lehet szükségük – papa ebben az időben hetvenhét éves volt –, s akkor ott vannak az anyósomék. Nagy lakásuk volt, méghozzá jól kettéosztható. Az előszobából jobbra és balra nyíltak a szobák, elfértek. Ezt én kitaláltam. Pedig előtte nem is ismerték egymást.

A hitközségi elnök adott nekem egy munkaszolgálatos papírt, és részt vettem a ruhagyűjtő század munkájában. Téli ruhát gyűjtöttünk a városban, lakásokba csöngettünk be. Párban jártunk, az én társam Kálmán Imre sógora volt. A zeneszerzőé. Sok és fontos tapasztalatot szereztem az emberekről. A szegény adott, és mindig a jobbik darabját adta oda.

Aztán ki lett plakátozva, hogy a nőknek be kell vonulni, nem tudom, hány éves korig a KISOK-pályára. A férjem értesült a dologról, mert néha tudtunk telefonon beszélni. Megszökött Jászberényből, és csodával határos módon meg is érkezett Pestre, pedig a nyilasok, a hírhedt Zöldi emberei, az állomáson szedtek le mindenkit a vonatról [*Dr. Zöldi Márton csendőrszázadost bűnösnek találták az újvidéki vérengzésekben, ezért 1946. január 12-én halálra ítélték, de másokkal együtt kiadták Jugoszláviának, ahol ismét bíróság elé került, és 1946. november 4-én kivégezték. (Az Újvidéken történtek miatt dr. Zöldi Mártont Kállay miniszterelnöksége idején – többekkel együtt – bíróság elé állították, és 11 évi börtönbüntetésre ítélték. Másokkal együtt azonban 1944 elején a szabadlábbon védekező Zöldi is kiszökött az országból, és politikai menedéket kapott a Harmadik Birodalomban, majd a német megszállókkal, a Waffen-SS tagjaként tért vissza Magyarországra 1944 áprilisában. A katonai bíróság, amelynek személyzetét eddigre részben kicserélték, visszavonta az ellene (is) kibocsátott elfogatási parancsot, és rangját is visszaadta. Zöldi rögtön bekapcsolódott a Sztójay-kormány zsidótlanítási politikájába.) – A szerk.]. Én már készültem a bevonulásra, bepakoltam a hátizsákot. És mit raktam bele? Teljes*

rajzfelszerelést, blokkot, minden hozzávalót és vajszínű sportcipőt, tisztaselyem harisnyát, szóval ilyen „nagyon okos” dolgokat. Mityu azt mondta, szó se lehet arról, hogy én bevonuljak, mert a fiatal lányokat egészen más céllal viszik. Ugye ez köztudott. Ő se megy vissza, szökjünk együtt meg! Szegény papámat életemben először láttam sírni. Örök optimista volt, de folytak a könnyei, amikor mi búcsúztunk. Ő azt nem tudta elképzelni, hogy hamis papírok meg ilyesmi, de akkor még semmink nem is volt. Úgy indultunk, hogy eldobható legyen minden, mert a házból úgy tudtunk csak kimenni, hogy bevonulunk. A házmaster nyilas volt, és tudta, hogy mi bevonulunk. Mindez 1944 októberében volt. Azt hiszem, aznap mentünk el, amikor volt a Szálasi-puccs. Még hallottuk a hatalomátvételt [*Valószínűleg rosszul emlékszik, és már a nyilas hatalomátvétel, 1944. október 15. után kezdtek bujkálni, hiszen ez után jelentek meg az utcai hirdetések a (15-60 év közötti zsidó férfiak, valamint) 16-40 év közötti zsidó nők „honvédelmi munka” céljára való totális mozgósításáról. A nőknek 1944. október 23-ig kellett jelentkezniük a KISOK-pályán. – A szerk.*].

Az egész felszerelést egy sarokkal arrébb, egy lépcsőházban eldobtuk. Megpróbáltunk nem zsidó barátokhoz menni, akikről sorban kiderült, hogy nem segítenek. Egyáltalán nem segítettek. Nem akarom megnevezni, akinek a lakásán kinn volt az exterritoriális tábla [*(latin) valamely területre érvényes törvényeknek alá nem vetett hely. – B. J.*], és nagyon jó barát volt. Ő nem volt otthon, a felesége kereken visszautasított, de azt mondta, hogy ebédre meghív minket. Az ebéd állt egy rántott levesből, hozzá száraz zsömlé, és a szöveg az volt, hogy az megtömi a gyomrot. És ezek a papáéknál azokon a bizonyos szerdai nagy vacsorákon megszámlálhatatlanul sokszor voltak vendégek. Már nem él egyik se.

Volt egy nagyon rendes kollégám, Breznay Józso, fölöttem járt a Szőnyi osztályba [*Breznay József (1916) – festő, Benkhard Ágost, Karlovsky Bertalan, Szőnyi István növendékeként végezte el a Magyar Képzőművészeti Főiskolát, ahol Szőnyi tanársegédjeként is dolgozott. Munkásságát számos hazai és nemzetközi díjjal ismerték el. – A szerk.*]. A férjemet nem is ismerte, és bevett minket egy éjjelre. Hát ez dicséretes volt. Ugyanabban a házban volt egy fotóműterem, egy vadidegené, ő is megengedte, hogy ott, fotelban ülve, eltöltsünk egy éjszakát. Emlékszem, nagyon hideg volt. Jó pár napig eltartott mindez, amikor Mityunak eszébe jutott egyik kollégája, Kussinszky újságíró és felesége, Kató [*Kussinszky Endre – újságíró (ekkoriban: Esti Magyarország). – A szerk.*]. Baráti kapcsolatban voltak. Elmentünk hozzájuk, s minket szeretettel fogadtak. Nekik barátjuk volt Horváth Árpád, a híres rendező [*(1899-1944) rendező, színházigazgató, kritikus, színészpedagógus. Az ellenállási mozgalomban való részvétele miatt a nyilasok 1944 decemberében megölték. Lásd Molnár Gál Péter: Horváth Árpád legendája, Kritika, 2001. november. – A szerk.*]. Így kerültünk hozzá. Ő hamisította meg a férjem katonakönyvét. Kiszerezelt egy oldalt, és betett egy másikat. Tehát saját név volt, de mérnökként szerepelt – pedig a kétszerkettőt se tudta, teljes matematikai antitalentum volt. Nálam egy bátaszéki lány, Reinauer Éva iratai voltak még akkor. A papírokat egy ismeretlen dobta elém az utcán.

Horváth Árpád azt mondta, ne maradjunk ott, mert őt személy szerint keresik. Menjünk el a Wesselényi utcába, ott van egy szálloda, a portást Nemesáyninak hívják. Mondjuk neki azt, hogy Nemesáyni elvtárs, és hogy ő küldött, akkor egész biztosan fog nekünk segíteni elvtársi alapon. Horváth Árpádot még aznap el is vitték [*Molnár Gál Péter hivatkozott tanulmánya szerint ez 1944. november 25-én történt. – A szerk.*].

Nemesányi elvtárs azonnal elhelyezett minket egy fürdőszobába. Aminek én nagyon örültem, hiszen már egy ideje nem volt alkalmunk fürödni. De az volt a veszély, hogy a fürdőszobában nem volt semmi, ahová el tudtuk volna rejteni a papírokat, s nálam voltak a komplett zsidó iratok is. Rettegtünk, mert nyilas razzia volt aznap éjjel a szállodában. A férjem kiment körülnézni, amikor is egy nyilas kolléga a nyakába esett. Ölelgette! De tök részeg volt, az volt a szerencse. Félelmetes volt a szituáció, de megúsztuk.

Valahonnan hallottuk, hogy a Svéd Vöröskereszt segít az Esterházy utcában [*ma: Puskin utca*]. Ez egy kicsi utca volt a Károlyi kertnek a Rádió felé eső oldalánál. Millió ember! Az egész utcát kitöltötte a tömeg, akik mind be akartak jutni, és hát órákig persze nem sikerült. Az Esterházy utcában egy svéd házaspár, Langlet professzor és a felesége segített. Van az a három ember, akiről mindig szó van, akik segítettek, de én még sose hallottam, hogy róluk is megemlékeztek volna [*Valdemar Langlet (1872–1960) főszerkesztő, sokoldalú nyelvész, kultúraközvetítő. 1934-től a budapesti Pázmány Péter Egyetem svéd lektora, a svéd főkonzulátus, majd 1938-tól a svéd követség munkatársa. 1944 májusától a Svéd Vöröskereszt fődelegátusaként feleségével, Ninával és számos munkatársával együtt az ún. menlevelek segítségével ezrek életét mentette meg. Raoul Wallenberg 1944. július 9-én érkezett Budapestre, s építette ki párhuzamos mentőakcióját. – B. J.*].

Végre az ajtóhoz jutottunk. S akkor kijött valaki, nem mondom meg, hogy ki volt, azt hittük, meg vagyunk mentve, kértük, tegyen be minket az ajtón belülre. De kerekén visszautasította, mondván, ő is csak nagy nehezen jutott be, mert a felesége zsidó, azért van itt. Szóval elhárította. De hát nem ez volt az egyetlen eset. Végre bekerültünk. Mind a ketten sokkal fiatalabbnak néztünk ki. Az első szobában a professzor, a belsőben a professzorné volt. Úgy látszik, rettentően megnyertük a szívét. Megsajnált bennünket, rögtön félreállított. Estére már volt lakásunk a József körúton, és még oda is vett minket munkára. Hiszen, ha nem lett volna igazolványunk, és hogy dolgozunk is, akkor mindjárt gyanúsak lettünk volna. Tehát úgy szerepeltünk, hogy erdélyi menekültek és a Vöröskereszt munkatársai. Mindkettőnknek lett menlevele, Mityué svéd, az enyém svájci [*A humga036 és a humga037 számú fényképeken látható, hogy szeptember 28-i, ill. október 23-i dátum van a menleveleken. Nyilván antedatálták. – A szerk.*].

Özvegy Berzeviczy Albertné háromszoba-hallos lakását kaptuk ketten, ő vidéken volt, félt a bombázásoktól és az oroszoktól. Az exterritoriális tábla kint volt, és minden volt, telefon, a fürdőszobában gázmelegítő, ami éjjel még működött, ez óriási dolog volt. Csak ablak kevés volt. Az anyósomnak is megvolt akkor még az orvosi telefonja, így a szülőkkal tudtunk beszélni.

A József körút 14-be költöztünk. Mellettünk volt a híres Spolarics kávéház, ahol ki volt írva, hogy „Zsidóknak és kutyáknak tilos a bemenet!”. Erre mi nyugodtan bejártunk. Persze nem nagyon ettünk, néha egy főzeléket közösen, pénzünk nem volt. De tudtuk, hogy ottan, ahol ez ki van írva, nyugodtan lehetünk, nem gondolják azt, hogy be merünk menni. Egyszer jött a razzia, s én annyira megijedtem, hogy az asztal alá akartam bújni. Ez lett volna a legrosszabb, rögtön elvittek volna, volt, akit el is vittek. De a férjem nem ijedt meg, és amikor odajöttek igazoltatni, fölényesen tudott beszélni velük: hogy neki ezt jelentenie kell a Vöröskeresztnél stb. – hiszen akkor valóban ott dolgoztunk.

Ugyanebben a házban lakott a Berzeviczy Albertnének a veje a legfölső emeleten. Volt kulcsa az anyósa lakásához, és bármikor jöhetett. A háború után, amikor már tudta, hogy kik vagyunk, kért valami szívességet. A múltkor megtaláltam egy levelét. Szóval az, hogy váratlanul jöhetett, elég

izgalmas dolog volt, tudniillik a bátyám „kilépett” a munkaszolgálatból, és nálunk bújt a szekrényben. Ahányszor hallottuk a kulcsot zörögni, be a szekrénybe!

November tizenötödikén mama elment a Gyöngyház utcába a húgához [Valériához]. Meg akarta kérdezni, hogy ők hova költöznek. Mert mindenkinek költöznie kellett. Kiskosztümben és városi cipőben ment át az Alkotmány utcából. Nem volt turistának fölöltözve. Előző nap még nálunk volt, mert mentette a ruháimat. Hozott egy egész pakk nyári ruhát a József körútra. És mikor a felszabadulás után kinyitottuk a pakkot, az egyik ruhán virított egy sárga csillag. Ezzel jól lebukhattunk volna. Viszont azt is hihették volna, hogy zabráltuk. Mondtam mamának: „Ne sétálj, mert ez most veszélyes!” Mert ő ugye csillaggal sétált, büszkén a sárga csillaggal. Már csak gyalog lehetett menni. Papa is folyton sétálgatott, bejárt hozzám a Vöröskeresztbe.

Mama épp indult haza a húgától, amikor körülzárták a házat. Rettentően megijedt, amikor meglátta a nyilasokat, mert nála volt az a lista, amit a papával napokig írtak, hogy mit hova, kinél rejtettek el. Az összes holmijukat, az egész vagyonukat tulajdonképpen. Több helyre kellett tenni a rengeteg könyvet, szőnyeget, mit tudom én, mit. Igaz, mi már szereztünk nekik nagy nehezen svéd és svájci schutzpasst, de ott volt a lista. Az, hogy nála volt, az kész lebukás. Visszarohant a testvéréhez, a listát a végértartály tetejére akarta tenni, de nem volt teteje, így beleesett a vízbe. Örökre eltűnt. Őket pedig elvitték.

Még nem tudtuk, hogy a mamát elvitték, amikor az anyósom telefonált, hogy figyelmeztették, papa ne menjen haza – bent volt nálam a Vöröskeresztben –, mert viszik a férfiakat. A nyilasok bent vannak az Alkotmány utcai házban. Odarohantunk, az apósom már be volt állítva a sorba. Velünk volt egy kihozó – a Vöröskeresztnek voltak hivatalos kihozói –, és sikerült az apóst kivenni ebből a sorakoztatásból. Fölmentünk a lakásba, és az ebédlőben megünnepeltünk, hogy megvannak. Akkor szólalt meg a telefon, a nagybácsi volt, hogy a mamát elvitték a feleségével és a lányával együtt.

Ez nekem borzalom volt, rettentően mamás voltam. Avval a svéd kihozóval, aki velünk volt, elrohantam a Gyöngyház utcába, hátha még ott el tudjuk érni. Rohantunk a csoportokat végignézni. Le akartak minket lőni a nyilas suhancok, hogy „Zsidót akar menteni?”. Isteni csoda, hogy nem tették, mert sokat lelőttek. Aztán futottunk az ötödik kerületi rendőrségre, ahol megígérték, hogyha eléjük kerül a mama, elengedik.

Elkövettem azt a hülyeséget, hogy a Mityu nélkül mentünk. Otthagytuk, vagyis nem vártuk meg, míg ő az apjának, aki süket volt, és szájról tudott csak olvasni, elmagyarázza, mi történt. Egyszerűen elvesztettem a fejem, rohantam ezzel az emberrel a Gyöngyház utcába, és lehet, hogy másképp alakult volna, hogyha a Mityut megvárom. Ő egyedül aztán nem a Gyöngyház utcába, hanem egyenesen az Óbudai Téglagyárba ment, ahova gyűjtötték a zsidókat. Az isteni csoda, hogy nem fogták ott. Ő ottan szájaskodott – pedig hát miye volt? Egy bujkáló munkaszolgálatosnak?! Volt az a hamis katonakönyve, a svéd menlevele, de mása nem. Neki nem volt kihozói írása. Persze nem engedték be.

Ketten látták még ezután a mamát. Először az exsógorom találkozott vele a téglagyárban. Akkor még nem volt a nővérem férje, hanem komplett szerető. A családban nem volt benn, mert nem vették volna be. A nővéreimet ő rejtette el a Gábor-házzal szemközt házában, ahol egy pazar lakást bérelt Sonnenbergnétől. Ismertük őket gyerekkorunkból. Az egyik szekrény mögött volt egy ajtó, ott valami kis helyiség, abban el lehetett bújni, oda dugta el a nővéreimet. Talán a papáékat is oda

kellett volna vinni... A háború után a nővérem hozzáment, két év után elváltak.

Az exsógórom kihozóként működött a Vöröskeresztnél. Ő csak fél zsidó volt, az apja nem volt zsidó, és pénzért csinálta a mentést. Ment a határra valakit kihozni egy menetből, és útba ejtette a téglagyárat, ahol találkozott a mamával, aki a szakadó novemberi esőben abban a kiskosztümben és városi cipőben volt, ahogy elfogták, összefagyva, étlen-szomjan. Nem adta rá a bundáját – pedig abban járt. Annyit kellett volna, hogy megfogja, viszi magával – neki volt olyan igazolványa, hogy a nyilasok szalutáltak, s kiengedték.

Felültethette volna egy villamosra, vagy beültethette volna egy taxiba, odaadva a pénzt. Nem lett volna gyanús. Mama szolid külsejű volt, soha életében rúzs nem volt rajta, mint ahogy nekem se volt soha. A haja sose volt festve. Semmiféle ilyen női micsodák nem voltak rajta – különben abszolút nem nézett ki zsidónak. Nem is tudott rendesen magyarul, rossz kiejtéssel meg sok hibával beszélt. Szóval a leendő sógórom ahelyett, hogy kimentette volna, semmit sem tett, csak vállon veregette: „Majd a Mityuék kihozzák.”

Aztán meghallottuk, hogy már elvitték. Gönyűig gyalogoltak [*A nyilasok november 6-tól nagyjából november végéig mintegy 30 ezer budapesti zsidót és kb. 50 ezer munkaszolgálatost hajtottak a nyugati határszélre, főleg gyalog. A Nemzetközi Vöröskereszt egyik vezetőjének jelentése szerint a Budapestről Hegyeshalom felé hajtott deportáltak egy részét Gönyűnél négy kikötött uszályon szállásolták éjszakára. Sokan a végkimerültségtől a jeges Dunába estek, másokat a nyilasok löktek a vízbe (Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon, Budapest, 1948.). Lásd még: halálmenetek Hegyeshalomba. – A szerk.]. Véletlenül egy baldóci lány volt ott, és a mama hozzá került. Ő volt az utolsó, aki látta. Ezt tőle tudjuk. Azt mesélte, mamának el volt törve a karja. Ki tudja, mit csináltak vele? És ő ezen az alapon a mamát ott tudta volna fogni a segélyhelyen. De a mama azt mondta, hogy nem maradhat, mert neki meg kell találnia a többieket, a húgát meg annak a lányát, s azt gondolta, hogy a papáékat is [*Valéria és lánya, Edit elszakadtak tőle, túléltek a szörnyűségeket, visszajöttek. – B. J.].**

Azt mondták, hogy aki nem tud tovább gyalogolni, mehet tutajon. Persze mindenki jelentkezett. Már elégük volt. Esőben gyalog Pestről Gönyűig... Mind elpusztultak. Azért festettem én olyan sok holokausztképet, mert ez mindig előttem volt. Nemrég volt az újságban – és én ezt addig nem tudtam –, hogy a tutajokat ott helyben elsüllyesztették. Aki érezte, hogy süllyed a tutaj, beugrott a jeges vízbe – november közepén, hogy az milyen volt! –, azokat lelőtték. Állat ilyet nem csinál a saját fajtájával, igaz?

A bátyámat 1942-ben vitték el munkaszolgálatra. Ukrajnában volt, ahonnan aztán 1944-ben hazakerült úgy, hogy erdőt irtottak, és egy fa rázuhant a karjára, eltörte, és akkor hazaküldték gyógyulni. Nem ment vissza, mint említettem, nálunk, a szekrényben bujkált.

Meghallottuk, hogy keresnek valakit, aki tud oroszul. Beajánlottam a bátyámat, aki nálunk „lakott” a szekrényben. Sok nyelvet tudott, és Baldócon tótul is megtanult. Emlékszem, a kályhának támaszkodva tanulta az oroszot. És ezzel ő megmenekült, mert a svédek a fronton át kivitték Fótra. Azért kerestek valakit, hogy megmentse a főtí Károlyi-kastélyt. Ő lett a Károlyi-kastélynak és az előtte levő nagy földterületnek az ura. A Károlyi-kastélyba gyerekeket vittek ki. A kastély teraszán a szovjetek vágóhidat rendeztek be. A város éhezett, de itt minden volt. A háború után a bátyám egy ideig Fóton maradt. Kitalálta, hogy baldóci mintára gyereküdlőt csinál a fővárossal együtt.

Szóval a fővárosnak lett ez az intézménye, de nem üdülő lett, hanem gyermekváros. Ez lett a Fóti Gyermekváros.

A család már a mama nélkül költözött az Alkotmány utcából a Hold utcába. A Svéd Vöröskeresztnek volt ott egy lakása, ahol huszonöt zsidót helyeztek el. Papán és az anyósomon-apósomot kívül velük volt az utolsó napokban Bálint, a sógorom is. Munkaszolgálatos volt Budapesten, utcát söpörtek, s onnan valahogy sikerült neki ellógni. Egyenesen a szülőkhöz ment. Odaszökött, és ottmaradt a szülőkkel meghalni. Előtte nem sokkal doktorált jogból, de Dénes bácsinál kitanulta a fényképészetet is. Huszonhét éves volt. Fölvette a férjem ruháját, mert ugye a munkaszolgálatos holmiban feltűnő lett volna.

Papa az ostrom alatt a pincében is dolgozott, de tulajdonképpen nem volt hajlandó ott aludni, fölment a lakásba. Elcserélte a klasszikus, széles, arany jegygyűrűjét élelmiszerre, tárolta, hogyha a mama visszajön, legyen mit ennie. Mindenki, én is, papa is szentül hittük, visszajön.

Január kilencedikén a ház zsidó lakóit összeszedték. A Vöröskereszt-lakás fölött lakott egy ezredes, aki próbálta megvédeni őket. A nyilasokra ráripakodott, hogy ez svéd vöröskeresztes lakás. Az első világháborúban szerzett valamilyen keresztet, így kormányzói mentessége volt [lásd: mentesítések a zsidótörvények hatálya alól]. De ekkor ez már nemigen számított, úgy emlékszem, őt is elvitték. A Royal Szálloda mellett volt egy nyilas ház, odavitték őket. A férfiakat összeverték, de a papát elengedték. Nem tudom, hogy vicceket mesélt-e nekik, vagy milyen alapon. Ez sose derült ki. Tehát elengedték, de ő lent megvárta a többieket.

Hogy aztán tovább hogy volt, azt onnan tudjuk, hogy a felszabadulás után eljött hozzánk egy nő, akinek mind a két keze hiányzott. Lelőtték, de életben maradt. A részleteket tőle hallottuk. Együtt vitték el őket, párban mentek az utcán, ő a papával ment. És a papa akkor azt mondta: „Itt a malchemóvesz.” Zsidó szó: a halál angyala. Én nem ismertem ezt a szót, akkor tanultam meg szégyenszemre. Szóval papa érezte, hogy ez a malchemóvesz [A szó etimológiájáról és a halál angyalának a zsidó néphitben betöltött szerepéről lásd Raj Tamás írását:

www.interdnet.hu/zsido/UJELET/archiv/u980212.html – A szerk.]. Azt mondták nekik, hogy viszik őket a gettóba – és útközben a Liszt Ferenc téren mindenkit lelőttek. Elgondolni azt, hogy valaki reggel fölkel, megfésülködik, fogat mos, megborotválkozik, szóval megcsinálja az egész procedúrát azért, hogy a Liszt Ferenc téren így fejezze be 1945. január tizedikén este... És ott több mint ötszáz hulla volt – semmi emlékmű nem jelzi!

Mama húga, Valéria még gyerekkorában visszajött Amerikából. Tíz évvel volt fiatalabb a mamánál. Papáék magukhoz vették, felnevelték a Gábor-házban. A fiúnevelő egyik tanára vette feleségül, Pásztor József. Kaptak egy hatszobás lakást a házban, papa bevette társnak, a jövedelmet elosztotta, de az adót mindig ő fizette. Később a nagybácsi egy konkurens intézetet nyitott a Délibáb utcában, csalta el a növendékeket. Két gyermekük született: Edit, akit az édesanyjával és a mamával együtt vittek el a Gyöngyház utcából, ők szerencsére visszajöttek. Fiuk nálam öt évvel volt fiatalabb volt, Pásztor Iván. Nagyon szép fiú volt, már akinek tetszenek a szőke, kékszemű férfiak, mert nekem nem tetszenek. De nagy-nagy sikere volt gimnazista korától a nála idősebb hölgyeknél. Színész lett belőle, és nagy jövőt jósoltak neki. A Belvárosi Színházban játszott. Bárdos Artúr [(1882–1974) [színházi író, műfordító, igazgató](#). – B. J.], aki nagy szakértő volt, el volt tőle ragadtatva. Sose láttam színpadon, csak hallottam a sikereiről. Deportálták, fogalmam sincs, hogy hova. De még felszabadult, üzent a szülőknek, hogy jön haza, amikor kitört rajta a tífusz. Belehalt.

Egy másik unokatestvérem is elpusztult. Papa Miksa nevű testvérének egyik fia, Léderer Zoltán, aki ügyvéd lett. Ukrajnában munkaszolgálatosként az egyik sorakozás idején a reteráton volt, emiatt agyonlőtték. Mama festő rokonát, Teplánszky Sándort is megölték.

A férjem nagymamája, özv. Rónai Fülöpné is elpusztult. Felváltva volt a pesti és a szegedi fiánál, aki szintén fényképész volt, Rónai József. Volt felesége és kisgyereke, egyiket se ismertem. A nagymama hályogoperációja volt a vagonírozás előtti napon. És azt hiszem, pontosan a kilencvenedik születésnapján, frissen operálva, a kórházból vitték el a nyilasok. Soha többet már nem hallottunk felőle. Elpusztult a sógorom, Auschwitzban a sógornőm és a tíz év körüli kisfia is. Két levelet is találtam Jóskától [*Rónai József, Rónai Mihály András öccse*], amiben már előrevetít árnyékát minden rémtörténet. Öngyilkos lett az Egerben élő, szintén fényképész Rónai Hajnal, feleségét deportálták, nem jött vissza [*Rónai Dénes testvére, Rónai Hajnal (Eger, 1881) fényképész, akinek 1911-től volt fényképezési műterme Egerben, Szecskó Károly „Egri fotográfusok a XIX. század második és a XX. század első felében” című cikke (Új Hevesi Napló, 1999. november) szerint 1939-ben hunyt el. – A szerk.*]. És elhurcolták, soha vissza nem jött anyósom testvére, Hauser Magda sem.

Azt hiszem, tizenötödikén jött az első szovjet katonatiszt. Bejött, és a Mityut megkínálta cigarettával. Mityu el is tudná mondani, mit beszélgettek vagy németül, vagy franciául, hiszen oroszul egyikünk sem tudott. Még néhány napig nem mehettünk el a József körútról. Szomorúan folytatódott a dolog. Amikor már menni lehetett, természetesen a szüleinket kerestük, a szüleinket akartuk. Azt hittük, hogy ott vannak, ahol elbúcsúztunk tőlük, a Hold utcában. Végre elindultunk. Szegény férjem nagyon nehezen járt, mert részt vett a barikádok bontásában, amiket előző nap rakattak velük, és valaki ráejtett a lábára egy óriási terméskövet, amitől tiszta vér lett. Gyalog elkerültünk végre a házhoz, ahol kiderült, hogy papáékat elvitték.

Azt hittük, mindenki azt mondta, hogy a gettóba [lásd: budapesti gettó] vitték őket. Amikor kinyitották a gettót [*január 18.*], dőltek ki a népek, és mindenkit megszólítottunk, nem találkoztak-e velük, nem tudnak-e róluk. Senki nem tudott semmit, ezért kezdtük a kórházakat járni. Az egyik kórházban felfedeztünk egy lányt, aki a szüleivel a papáék melletti szobában lakott, a Hold utcában. Nem tudom, tudtuk-e, hogy abban a kórházban dekkol. Nem volt ápolónő, de annak volt kiadva. Ő mesélte, hogy egy német tiszt – közöttük is volt néhány rendes ember – bevitte a papáját tarkólvéssel a kórházba, aki még annyit tudott mondani a lányának: „Az anyád a Liszt Ferenc téren halt meg.” És azzal ő is meghalt.

Ez lett a nyom. Így mentünk el a Liszt Ferenc térre, ahol végigjártuk a házakat. Azt mondták, hogy itt rengeteg halott van, nem csak zsidó, légítámadás is volt a sortűz után, és akkor a nyilasok iszkoltak. Ezt hallottuk egy túlélő lánytól. De ott van, mondták – ahol most a könyvesbolt van, a Liszt Ferenc téri oldalon – egy alagsori helyiség, ahol egy Vöröskereszt-segélyhely működik, és ott van lista a hullákról. Hát persze odamentünk.

Ez egy rémtörténet! Ott ült egy magányos férfi. Mondtuk neki: „Hallottuk, van magánál lista.” Erre azt mondja: „Hát lista csak a keresztényekről van.” Mert ugye volt keresztény légítámadás-halott is. „Zsidókról nincs lista, de egy zsidó biztosan volt, mert megtaláltuk az orvosi táskáját.” Elővette. Az anyósom orvosi táskája volt – két helyen átlóve –, benne voltak a Rónai család svéd schutzpassai, a papáé nem.

Azt a percet nem lehet elfelejteni! Mityu abban a percben tudta, hogy a családja odavan. Én is tudtam. De az nem volt még biztos, hogy a papa is, hiszen később hallottuk, hogy elengedték. Azonkívül mi szentül hittük, hogy a mama visszajön. Pár nap múlva viszont jött hozzánk az a kéz nélküli nő, s akkor bizonyos lett, hogy a papa is ott van a Liszt Ferenc téren. Később Mityu mondta, hogyha én nem vagyok, ő nem élte volna túl ezt. Akkor voltak ilyen családok, most már nem nagyon – a mienk is ilyen volt. Tömény imádat egymás iránt.

Egy teljes évig jártunk a fővároshoz az exhumálás miatt. Érdekes, hogy se a nővérem, se a bátyám soha nem jött. Mi a Mityuval mindennap elmentünk. Végül elrendelték. Ugyanaz a főváros most ott dínomdánomot csinál a Liszt Ferenc téren. Broadway! Zenélnek, éttermek, kávéházak vannak. Ez bűnös dolog. Hiszen ez egy temető volt! Hogy lehet ott, ahol ennyi hulla volt? Én ezt megbocsáthatatlannak tartom. Bächer Iván [(1957) író, újságíró] megígérte, hogy ezt megírja. Azóta se írta meg.

Az exhumálás borzalmas volt. Hétfőtől kezdve néztük a hullákat. Mindenki fölismerhetetlen volt, tele földdel. És ha a földet levetted, lejött az arc vele. Istentelen szaguk volt. Már álmomban is alám tettek egy ilyen szörnyű hullát. Egész héten, minden nap néztük, de nem jött elő senki. Szombaton arra ébredtem, hogy negyvenfokos lázam van, szörnyen hányok, nem tudok lábra állni. Mityu egyedül ment. És ő találta meg őket. Legalább nem láttam a sajátjaimat így. Szinte teljesen fölismerhetetlenek voltak.

Először az apját találta meg. Előbb kijött az apjának a notesze. Mivel süket volt, mindig jegyzetelt. Aztán előjött az ezüst cigarettatárcája, elfelejtették elkobozni. Ezt a tárcát Szegeden élő testvérétől kapta, bele van vésve: „Nagy testvéremnek nagy szeretettel, Jóska.” Innen tudta a férjem, hogy most a sírból az apja fog kijönni. Különben nem lehetett megismerni. Az anyját a formájáról ismerte meg, alacsony és molett volt, a fejformája teljesen a Mityué, óriási homlok, pici arc. Az öccsét a saját ruhájáról ismerte fel, aki a munkaszolgálatos öltözékét cserélte le bátyja ruhájára [Természetesen nem volt semmiféle „munkaszolgálatos egyenruha”, a munkaszolgálatosok polgári ruhájukat viselték (lásd: muszos ruházat). Nyilván tönkrement a saját ruhája, és ezért vette föl a bátyjáét. – A szerk.].

Végül a papa. Mityu azt mesélte, hogy a papa volt az egyetlen, aki tökéletesen fölismerhető volt. Csak a nagy bajusza volt olyan, mint egy műbajusz, el volt mozdulva. De egyébként teljesen épségben volt. És ott volt vele az ezüst nyelű botja. Hiszen soha nem járt kalap és bot nélkül.

Megkaptuk a noteszt, a tárcát, az átlótt orvosi táskát, amiben az iratokon kívül mérget is találtunk, amit nem volt idejük bevenni, az ezüst nyelű botot. És hivatalos írást kaptunk mindenkiről: erőszakos halál, gyilkosság, tarkólövés. Ezek a szavak mindegyiken rajta vannak. Hát nem borzasztó? – Több kiállításon bemutattam mindezeket.

Januárban gyilkolták meg őket, és egy évvel később, 1946. március tizenötödikén volt a temetésük. Kaptak a zsidó temetőben, Rákoskeresztúron két dízsírhelyet a mártírpárcella első sorában. Csak arra emlékszem, hogy rabbi temette őket, és nagyon sokan voltak. Apósoméknak dupla sírjuk van, ott van a sógorom is. A férjem még versben is megírta, hogy „Jön a két gyerek.” Mi ketten. Mert azért mi nekik mindig gyerekek maradtunk. Ide temettem Mityut. A Hitközségen azt mondták, hogy én nem mehetek ebbe a sírba, mert idegen férfival nem lehet. De már a kőre rá vagyok írva... A másik sírban a papa fekszik, mama rá van csak vésve a kőre. Később a nővérem urnáját is ide

tettük. A két tujafenyőt mi ültettük, már jól megnőttek. Most azért harcolok, hogy a sírok előtti kis földterületet ne adják el.

Hogyan kezdtünk el újra élni a felszabadulás után? Először is visszaköltöztünk az Alkotmány utca 21-be, amikor sikerült kiraknunk a betelepített népeket a lakásból. Ez az anyósoméék lakása volt. De én semmiképpen nem akartam ott maradni. Több oka is volt ennek. Először is minden sarokban ott láttam a mamát, a papát. A másik az, hogy szemben volt a Törvényszék, és én megszoktam, hogy zöld van előttem, nagy kert, benyúlt az akác az ablakomba. Nekem túlságosan sok volt a város. Bár nagyon jó hely volt tulajdonképpen, lejártam a Duna-partra festeni. Pár lépés volt oda lemenni. Azóta se jutok soha a Duna-partra. Évekig kerestünk másik lakást, mígnem 1950-ben elköltöztünk a Szabadság-hegy tetejére egy bérvillába, ahol egy nyolcszáz négyszögöles kert is volt, tehát egy egész birodalom. Ott már kutyánk is volt. Nekem gyerekkorom óta mindig volt, és a Mityuval is volt háromszor.

A holmink nagy része elveszett. Próbáltuk visszaszerezni, amit lehetett. Érdekes, a Mityu szüleinek baráti köre sokkal tisztességesebb volt. Még az ékszereket is visszaadták. Rengeteg volt, lespórolták egész életükben. Az anyósom nem hordott ékszert, de hát vettek pénzbiztosításra. Visszakaptunk mást is, bútorokat, képeket stb. Papáék művészbáratai nem voltak ilyen rendesek, senki nem adott vissza semmit. A rengeteg perzsa szőnyeg egy villában volt rejtve egyik barátjuknál, de a villát felgyújtották a németek, mind odaveszett. Úgy tudom, a tulajdonos anyja is bennégett.

Az én művészeti könyvgyűjteményem is elveszett, az egyik kollégám lopta el. Érte jött! Azt mondta a mama, milyen rendes ember, aki eljön, hogy ő menteni akar. És aztán mama összepakolta mind, még le is takarta a kocsiját az eső ellen. Mindent ellopott. A festőállványokat se adta vissza. Semmit. Egy másik kolléga pedig több képemet vitte el a Tamás Galéria-beli kiállításom után. Nem kaptam azokat sem vissza.

A háború után hatalmas fellendülés kezdődött a művészeti és az irodalmi életben. Rettentően pezsgett az élet, úgy indult meg minden, ahogy vártuk. Teljes szabadság volt. Senki nem szólt bele semmibe. Mindenki azt írt, festett, amit akart. Minekünk minden jól ment. Mindenki akart képet, mindenki akart cikket, zajlott az élet, s olyan jó irányba ment. Úgy nézett ki, hogy minden gyönyörű lesz. Nem egészen így történt.